

ДЕНИСЕНКО В.

Т. Г.
ШЕВЧЕНКО
В КРИТИЦІ

Держлітвидав України

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

5712 S. UNIVERSITY AVE.

CHICAGO, ILL. 60637

TEL: 773-936-3700

FAX: 773-936-3700

WWW.PHYSICS.UCHICAGO.EDU

PHYSICS 309

LECTURE 1

LECTURE 2

LECTURE 3

LECTURE 4

LECTURE 5

LECTURE 6

LECTURE 7

LECTURE 8

LECTURE 9

LECTURE 10

LECTURE 11

LECTURE 12

LECTURE 13

LECTURE 14

LECTURE 15

LECTURE 16

LECTURE 17

LECTURE 18

LECTURE 19

LECTURE 20

LECTURE 21

LECTURE 22

LECTURE 23

LECTURE 24

LECTURE 25

LECTURE 26

LECTURE 27

LECTURE 28

LECTURE 29

LECTURE 30

LECTURE 31

LECTURE 32

LECTURE 33

LECTURE 34

LECTURE 35

LECTURE 36

LECTURE 37

LECTURE 38

LECTURE 39

LECTURE 40

LECTURE 41

LECTURE 42

LECTURE 43

LECTURE 44

LECTURE 45

LECTURE 46

LECTURE 47

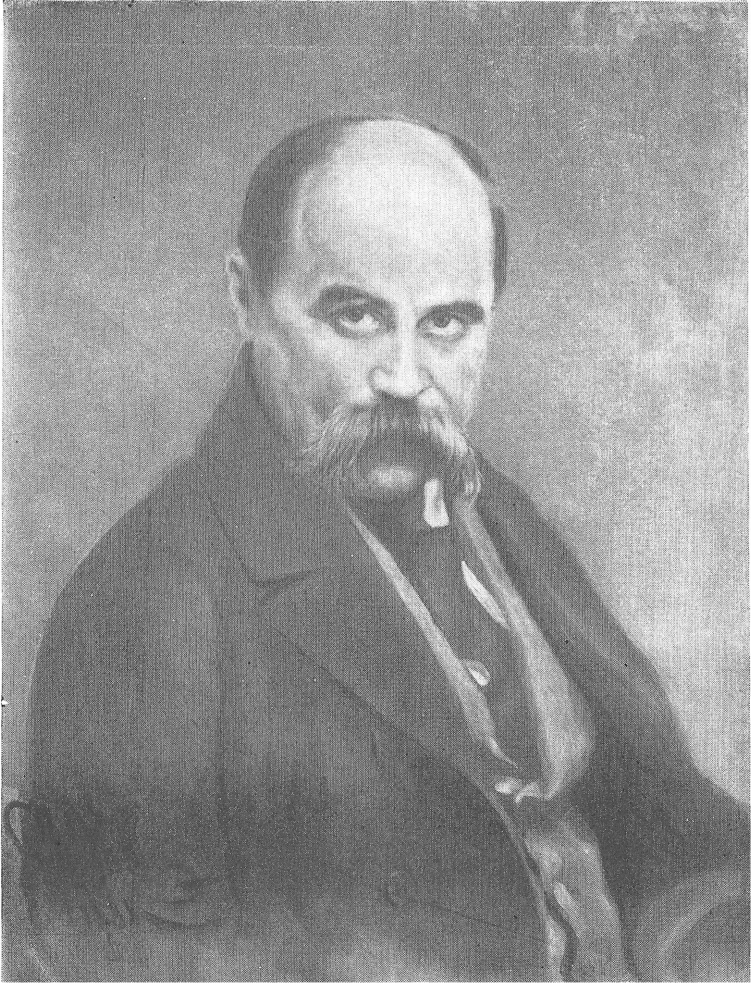
LECTURE 48

LECTURE 49

LECTURE 50

LECTURE 51

LECTURE 52

Т. Г.
ШЕВЧЕНКО
В КРИТИЦІ

*Збірник статей, рецензій та висловлювань
визначних громадських діячів,
критиків та письменників про Т. Г. Шевченка*

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
КИЇВ-1953

Збірник упорядкували наукові спів-
робітники Київського державного музею
Т. Г. Шевченка АН УРСР.

За редакцією кандидата філологічних
наук К. П. Дорошенко.

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Творча спадщина геніального українського поета революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка входить в золотий фонд світової культури, вона є нашою радянською національною гордістю.

Викладачі вузів, студенти, учні старших класів середньої школи, всі, хто займається вивченням життя і творчості великого Кобзаря, відчують гостру потребу в збірникові критичних та історико-літературних статей про Т. Г. Шевченка.

Даний збірник, укладений колективом наукових працівників Київського державного музею Т. Г. Шевченка Академії наук Української РСР, вміщує ряд статей, які до деякої міри полегшать справу вивчення життєвого і творчого шляху поета.

До збірника входять (повністю або скорочено) статті, рецензії, висловлювання, промови визначних громадських діячів, учених, критиків, письменників. Частина цих матеріалів давно вже являє собою бібліографічну рідкість, дещо друкується вперше взагалі.

Збірник складається з трьох розділів.

В перший розділ вміщено уривок із статті В. І. Леніна «До питання про національну політику», статті дореволюційної і післяжовтневої «Правди», а також промову М. С. Хрущова на відкритті пам'ятника Т. Г. Шевченкові в м. Києві.

До другого розділу ввійшли матеріали дожовтневого шевченкознавства. Основне місце займають тут статті та висловлювання російських і українських революціонерів-демократів. Матеріал розділу систематизовано в хронологічному порядку відповідно до ленінської періодизації визвольного руху в Росії.

Третій розділ — найбільший за об'ємом — включає вибрані праці визначних радянських шевченкознавців, письменників і містить в собі найрізноманітніший матеріал для вивчення життя і творчості Т. Г. Шевченка. Більшість робіт цього розділу спеціально переглянута авторами для даного збірника.

РОЗДІЛ
перший

В. І. ДЕНІН

ІЗ СТАТТІ «ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІТИКУ»

Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна. Я думаю, всі наші найкращі соціал-демократичні агітатори проти уряду ніколи не досягли б за такий короткий час таких запаморочливих успіхів, яких досяг у протиурядовому розумінні цей захід. Після цього заходу мільйони і мільйони «обивателів» стали перетворюватися в свідомих громадян і переконуватися в правильності того вислову, що Росія є «тюрма народів».

КРІПОСНИКИ І ШЕВЧЕНКО

Редакційна стаття більшовицької газети «Путь правды»

Не везло Тарасу Григоровичу Шевченку за життя, не везе й після смерті...

До 24 років Т. Г. Шевченко був простим селянином-кріпаком (Шевченко народився в 1814 році, а викуплений у поміщика в 1838 році). В 1840 році він випускає свій відомий збірник віршів «Кобзар», який відразу висунув його в ряд найвидатніших національних поетів.

І зразу ж починаються гоніння проти Шевченка. Адже він зробив зразу два великі злочини: він, по-перше, вийшов із народу, з селян-кріпаків, і він, по-друге, виявився не просто поетом, а поетом-демократом, співцем пригноблених мас народу.

За це в кріпосній Росії поета було в 1847 році заарештовано і віддано в рядові 4-го лінійного Оренбурзького полку в Орськ. Лише в 1857 році його, надломленого і хворого, звільнили, а вже через три роки народний поет помер, ледве доживши до звільнення селян...

За що ж продовжуються гоніння проти Шевченка тепер? Та за те ж саме. Потомки кріпосників ставляться до народного поета, що вийшов із селян, з тією ж злобною ненавистю, як і їх пріснопам'ятні батьки. До того ж Шевченко малорос, тобто з погляду потомків «известной подлостью прославленных отцов» «мазепинець» і трохи-трохи не «жид». Цього цілком досить для гонителів пам'яті народного поета...

Для більшої наочності кампанію почали організовані чорносотенці — друзі Пурішкевича. Пурішкевичі зажадали, щоб вшанування пам'яті Шевченка не було допущено,

щоб пам'ятника не дозволили відкрити, щоб навіть панахид по рабу божому Тарасу не дозволяли служити. І був розісланий відповідний офіціальний циркуляр, який наказував так саме й зробити.

Пам'ять одного з найвидатніших народних поетів відзначена буде... заборонним циркуляром.

Наші ліберали теж протестують проти цього. Але в їх протесті — добра частка холопства і раболіпства. Пурішкєвичів намагаються вони усовістити вказівкою на те, що, розлючуючи українців, «ми», мовляв, допомагаємо Австрії, яка на «сепаратистських» струнах розігрує свою політику.

Не через це протестує проти гонителів Шевченка демократія, робітничий клас. Робітники протестують через те, що в поведінці гонителів Шевченка вбачають залишки кріпосницького варварства, всевладдя Митрофанушок.

ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Стаття із більшовицької газети «Путь правды»

... Я так люблю
Мою Україну убогу,
За неї душу погублю.

Так писав ув'язнений в Орській кріпості великий малоросійський поет Тарас Шевченко. І Україна зберігає пам'ять про свого улюбленого поета і борця за щастя народу. Як національне свято готувалась вона зустріти сторічний ювілей його народження. Багато міст готувались закласти йому пам'ятники, збиралися присвоїти його ім'я своїм вулицям, школам; у багатьох місцях встановлювали в пам'ять його стипендії, відкривали читальні, бібліотеки та ін., — одним словом, найрізноманітніші культурні починання приурочувалися до сторічного ювілею з дня народження Тараса Шевченка і зв'язувалися з його іменем.

Та от страдник-поет, який майже все своє свідоме життя прожив під заборною, більш ніж через півстоліття після своєї смерті як і раніше лишається під заборною.

Тарас Шевченко народився 25 лютого 1814 року в кріпацькій сім'ї і, рано залишившись сиротою після смерті матері, провів безрадісне дитинство. З теплою вдячністю згадує Шевченко тільки свого сторічного діда, який довгими зимовими вечорами розповідав про останнє повстання гайдамаків, в якому він, мабуть, і сам брав участь. Малоросійське козацьке населення, яке добре ще пам'ятало дні своєї волі, тяжко переживало кріпосну залежність від польських панів; і в 1768 р[оці] величезне повстання гайдамаків охопило всю Малоросію. Це повстання Шевченко потім змалював у своїй чудовій поемі «Гайдамаки».

Ці дитячі спогади залишили незгладимий слід в душі Шевченка. Грамота ж, яку в ті часи побоями втовкмачували кріпацьким дітям, погано давалася майбутньому поетові. Незабаром у нього спалахнула пристрасть до живопису, і він прагне стати маляром, але замість цього попадає в кімнатні козачки до свого пана, який спочатку вперто бореться з усіма спробами Шевченка зайнятися живописом, але потім, сподіваючись дістати хороші бариші від свого кріпака, сам посилає його вчитися.

Потрапивши в Петербург, Шевченко зустрічається з відомими тоді художниками, які звертають увагу на його великий талант. Щоб дати йому можливість продовжувати свою художню освіту в Академії, треба було добитися його звільнення, викупити його на волю. Але поміщик загнув за нього величезну суму. Тоді художник Брюллов вирішив намалювати портрет Жуковського, розіграти його в лотерею і на виручені гроші викупити талановитого юнака. І двадцятичотирихрітний Тарас Шевченко став, нарешті, вільною людиною; сім'я ж його так і залишилась кріпацькою.

З цього часу він гарячково починає займатися живописом, пише вірші і працює над своєю освітою, — багато читає, слухає лекції, бере уроки. Потім він їде до Києва і влаштовується там на роботу, багато їздить по околицях, перемальовує пам'ятники старовини, записує казки, перекази, легенди. Це було найсвітлішим часом в житті Шевченка. З глибокою ненавистю ставиться він до кріпосного права і всюди виступає на захист пригнобленого народу. В його поемі «Сон» ми читаємо:

.. глянь: у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обуть
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тинном
Опухла дитина — голоднее мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

У Києві Шевченко вступає до таємного політичного товариства під назвою Кирило-Мефодіївське, одним з пунктів статуту якого було звільнення селян і освіта народу.

Але на членів таємного товариства був зроблений донос і декого з них було заарештовано і відправлено до

Петербурга. Шевченко був визнаний одним з найбільш важливих злочинців на тій підставі, що він «писав вірші малоросійською мовою найобурливішого змісту». А оскільки він здобув славу знаменитого письменника, то вірші його тому «вдвоє шкідливі і небезпечні».

І от поет в самому розквіті своїх сил і таланту був засуджений до віддання рядовим в Оренбурзький окремих корпус з суворою заборонаю писати й малювати, а твори його були вилучені з продажу. І десять років провів Шевченко в таких безвідрадних умовах, здоров'я його дуже підупало, молодість відійшла, і тільки в 1857 р[оці] після багатьох клопотань пощастило добитися його звільнення.

Але й останні роки життя Шевченка пройшли в постійних хвилюваннях. Лише через рік після звільнення друзі добилися для нього дозволу приїхати в Петербург. А коли він захотів поїхати на свою Україну, то його там знову заарештували як боговідступника і під конвоєм відправили до Києва. Київський генерал-губернатор, князь Васильчиков, розібравши справу, наказав її припинити, а Шевченкові порадив швидше повернутися назад до Петербурга.

В січні 1860 року Шевченко, нарешті, знову побачив надрукованим свій «Кобзар», хоч і в дуже скороченому цензурою вигляді. Останні місяці свого життя Шевченко присвятив освітній діяльності серед малоросів. Малоросійською мовою не було ні підручників, ні навіть букварів, і Шевченко складає і видає дешевий буквар і намічає цілу серію підручників з різних галузей знання.

...Проживши все своє життя спочатку під гнітом кріпацьких кайданів, потім під гнітом солдатчини часів кріпацтва, Тарас Шевченко, цей різносторонній, могутній талант, на багато років позбавлений можливості проявлятися, все-таки не втратив віри в життя і прагнення до дії. Закинутий у безводну глуху пустиню, сам, без друзів, він боявся тільки, як би не охолело його серце, не замерла в бездіяльності його душа. І в своїй єдиній молитві він просив бога тільки про те, щоб він дав йому долю. Якпошкода́ доброї долі, то хай дасть хоч лиху. Тільки, про-сить він,

... Не дай спати ходячому,
Серцем замирати,
І гнилою колодою
По світу валятись,
А дай жити, серцем жити,
І людей любити,

А коли ні, то проклинаць,
І світ запалити!
Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі;
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі.

І лиху долю було йому відмірено повною мірою, що ще більше дає великому малоросійському поетові право на вічну славу і добру пам'ять потомків, за благо і щастя яких він все своє життя боровся.

В. М.

ВЕЛИКИЙ СИН УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Передова «Правды»

Урочистим відкриттям у Києві пам'ятника Тарасу Шевченку розпочинається сьогодні всенародне святкування 125-річчя з дня народження великого сина українського народу, родоначальника української літератури, народного поета-революціонера, полум'яного борця за щастя трудящих.

Разом з українським народом пам'ять великого поета святкує вся радянська країна. У своїй гнівній і пристрасній поезії Шевченко виразив почуття і думи всіх закріпачених, пригноблених, відданих на поталу людей, якою б мовою вони не говорили, в якій би капіталістичній країні не жили.

Шевченко відкрив світові силу і красу українського слова. Він підніс українську літературу на висоту, гідну народу з багатим історичним минулим, народу, який ніколи не мирився з неволею і закріпаченням. Поет-селянин відобразив у своїх творах усю глибину народної творчості, горе і скорботу народу, його гнів і революційну пристрасність. Шевченко був воістину великим українським баяном. Народні думи і легенди він втілював у співучі вірші, і ці вірші народ перетворював у свої пісні.

Шевченко жив думкою про визволення селянства від влади поміщиків, про визволення народу від ярма царизму. В поезії Шевченка відображені ідеали російської революційної демократії 60-х років. Марно українські буржуазні націоналісти намагались відірвати Шевченка від його російських друзів, від Чернишевського і Добролюбова. За свободу свого народу Шевченко боровся разом

з кращими синами російського народу. Він схилявся перед декабристами, з глибокою повагою ставився до Герцена.

Шевченко висловив жагучу волю всіх трудящих до боротьби за повне визволення від експлуататорів, від поміщиків і капіталістів. Велика Жовтнева соціалістична революція здійснила заповітні мрії поета про вільне трудове життя народу.

Пишно розкинулась під ласкавим українським небом прекрасна країна, оспівана поетом. Зростає добробут Радянської України, розцвітають сили і таланти багатобдарованого українського народу. Як жахливий сон постає в пам'яті затаврована поетом тяжка старовина.

Здавня чужоземні хижаки зазіхали зажерливими очима на багатства України. Віками народ боровся проти завойовників, часом знемагав у нерівному бою, знову вставав і скидав із своєї спини гнобителів і паразитів. У війнах з татарськими ханами, з польськими панами, з шведськими феодалами українські селяни виступали пліч-о-пліч з росіянами. Хижаки рвали кігтями тіло України. Але з допомогою російського народу український народ звернув шию шляхетському стерв'ятнику. Шевченко в незабутніх поемах увіковічив імена бойових героїв.

Українські і російські робітники спільно і дружно, під керівництвом більшовицької партії, під керівництвом Леніна і Сталіна, вели боротьбу проти царизму, проти панів-поміщиків, проти капіталістів, своїх та іноземних.

Німецькі й польські імперіалісти намагалися сісти на спину українського народу. Не люблять згадувати загарбники про 1918 і 1920 роки! Вони були зметені бурхливим піднесенням робітничих і селянських мас, вітчизняною війною українського народу проти чужоземців-загарбників. Ще раз на полях, рясно политих кров'ю, скріплений був братерський союз українського і російського народу. Товариш Сталін особисто допомагав Радянській Україні скинути ворогів і стати на свої власні ноги.

Але за радянськими рубежами ще існує в усьому своєму неподобстві проклята старовина. Там на кожному кроці зустрінеш картини, з таким гнівом, з такою революційною пристрасстю змальовані в поезії Шевченка. Там, на Заході, з ненавистю схиляє свою спину український селянин перед «ясновельможним» паном. Ще стогне під ярмом

жорстокого поміщика замордована зарубіжна Україна¹, і світлою надією світить їй через кордони квітуча, вільна, незламна в своїй силі Радянська Україна.

Невпізнанно покращала вона! Які вирости на ній нові міста, як розцвів і помолодів Київ! Які скрізь з'явилися люди, які звучать пісні!

Вся нова, радісна, щаслива Україна — це ніби пам'ятник поетові, який своє багатостраждальне життя, всі свої мрії і думи віддав їй, матері-батьківщині.

Під благодатним сонцем сталінських п'ятирічок Радянська Україна перетворилась у могутню індустріальну країну. Вирости в ній гіганти металургії і машинобудування, такі як Краматорський, харківські заводи, комбінат Запоріжжя. З'явилася хімічна промисловість.

Був колись капіталістичний Донбас, де хазяйнували англійські і французькі підприємці, — Донбас з убогим устаткуванням і величезними дивідендами, царство обушка і низької продуктивності підневільної праці. Був Донбас капіталістичного безкультур'я, шахтарської безпросвітної каторги злиденних Нахаловок і Собачеївок. А тепер виріс соціалістичний Донбас, як край найбільш механізованого в Європі добування вугілля, край високої техніки і стахановських методів добування вугілля, край соціалістичної культури, що розцвітає. Були пороги на Дніпрі. Їх дику красу, стихійну силу Дніпра оспівав Шевченко. Але перед ним же в пророчому видінні поставала картина могутньої революційної індустрії, яка «пожере батоги, престоли і корони, а дипломатами і поміщиками тільки закусить...» Потужна гребля з'єднала береги Дніпра, і там, де були руїни Запорозької Січі, соціалістична творчість запалила чарівні вогні Дніпрогесу.

Віками згиналась українська жінка на панщині. Незабутнім стоїть перед очима українського народу образ, створений його великим поетом:

На панщині пшеницю жала,
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана сина годувать.

А тепер перемога соціалізму, перемога колгоспного ладу, дбайлива сталінська політика партії більшовиків

¹ Стаття надрукована, коли західноукраїнські землі ще не були возз'єднані з Радянською Україною. (Ред.)

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в м. Києві.

виховала нову жінку на Україні. Ганна Кошова, Марія Демченко — ось ким стала шевченківська Катерина. Трактори і комбайни проходять полями, які в давнину українська селянка поливала потом і сльозами. Густі моря колгоспної і радгоспної пшениці вкривають влітку квітучу Україну.

Вільно звучить від краю і до краю співуча українська мова. Царський уряд намагався запечатати джерела українського слова. Він забороняв твори Шевченка, переслідував саму пам'ять про великого українського поета. Цю безглузду і підлу політику наслідують фашистські діячі за рубежем Радянської України. Буржуазно-націоналістична шпійонська мерзота намагалась отруїти шовінізмом джерела української соціалістичної творчості. Радянський народ розтопав фашистську мерзоту, роздав, як клопів.

Ленінсько-сталінська національна політика розкрила джерела культури, соціалістичної за змістом, національної за формою, і весь неосяжний Радянський Союз з захопленням прислухається до багатой пісні, літератури, музики братнього українського народу. Шевченко став поетом близьким і рідним для всіх народів нашої країни.

У Шевченка вчилась і вчиться багата українська література. Нема на Україні видатного, передового поета і письменника, який би не відчував на собі могутнього впливу титана української поезії. Він оплодотворяє літературу свого народу художньою силою і простотою слова, палкою любов'ю до народу, революційною пристрастю. Українська радянська література зберігає і збагачує спадщину свого великого вчителя. Українські письменники і поети, відомі всій радянській країні, — П. Тичина, М. Бажан, О. Корнійчук, М. Рильський, Ю. Яновський, А. Головка, П. Панч та інші — учні Тараса Шевченка, його спадкоємці.

Незламним є братній союз радянських народів! З піднесенням і натхненням святкує вся радянська країна ювілей великого українського поета. Він заповідав поколінням згадати про нього «незлим тихим словом», коли в кривавих боях буде скинуто всіх і всяких панів і сім'я визволених народів буде торжествувати свою перемогу.

Ця велика, вільна, нова сім'я є наш Союз Радянських Соціалістичних Республік. Кожна республіка в радянській

країні дорога і близька радянському громадянину-патріоту.

Разом з російським народом, з іншими народами Радянського Союзу ідуть українські робітники й селяни, іде українська радянська інтелігенція вперед до нових досягнень, до повної перемоги комунізму.

М. С. ХРУЩОВ

ПРОМОВА НА ВІДКРИТТІ ПАМ'ЯТНИКА Т. Г. ШЕВЧЕНКОВІ В м. КИЄВІ

Товариші! Сьогодні ми святкуємо радісний ювілей — 125-річчя з дня народження нашого великого українського поета революціонера-демократа Тараса Григоровича Шевченка.

Цей ювілей святкується не тільки українським народом, але і всіма народами великого Радянського Союзу.

Тарас Григорович Шевченко близький і дорогий усім народам нашої великої Батьківщини тому, що він у своїх творах виражав думи не тільки української бідноти, але і думи трудящих усіх націй.

Слова заклику Тараса Григоровича Шевченка до боротьби проти вікових гнобителів — царів, панів і капіталістів, — ці слова були рідними як українському біднякові, так і біднякові російському, калмику, киргизу, грузину і всім іншим народам.

Ось чому день народження великого поета-революціонера святкує весь великий Союз, кожна братська республіка, кожна народність. Всі народи виражають свою вдячність і свою пошану великому поету революціонеру-демократу.

Всі народи Радянського Союзу з любов'ю перекладають на свою рідну мову твори, написані великим українським поетом Тарасом Григоровичем Шевченком.

Тільки в країні перемігшого соціалізму, тільки в країні, де перемогла ленінсько-сталінська національна політика, можливий такий бурхливий розквіт культури, таке широке поширення творів Тараса Григоровича Шевченка.

Шевченко був невтомним революціонером — борцем

проти самодержавства, кріпосництва, проти рабського ладу. Він боровся все своє життя, незважаючи на всі злигодні й гоніння, які він особисто на собі відчув.

Шевченко ніколи не схилив своєї голови перед ворогами, він мав велику мужність говорити катам і гнобителям народу правду в вічі, він боровся з ворогами трудового народу до кінця життя свого.

Сьогодні, у день ювілею, ми в великій сім'ї народів, сім'ї вольній і новій, згадуючи Тараса Григоровича Шевченка, можемо сказати, що думи, якими жив Шевченко, перетворені нами в життя.

Український народ уже 20 років як скинув гніт соціального і гніт національний. Соціалістична революція, зроблена під керівництвом Леніна і Сталіна, розкріпостила український народ, як і всі народи нашого великого Радянського Союзу.

Український народ живе щасливо і радісно. Як ніколи, піднялось його господарство, розцвіла культура, національна за формою і соціалістична за змістом.

Тільки в нашій країні, в країні перемігшого соціалізму, розвиваються народи всіх національностей.

Ростуть люди, розвивається література; ми можемо сказати, що мрії і думи великого поета перетворені нами в життя на землі Радянської Української Республіки, як і в усьому великому братському Союзі.

За ці успіхи робітничий клас, трудове селянство, трудова інтелігенція нашої країни заплатили дорогою ціною, багато крові пролито.

В тяжкій і наполегливій боротьбі ми здобули перемогу.

Радісно і приємно нам користуватись плодами наших перемог.

Але нам треба пам'ятати і не забувати, що країна перемігшого соціалізму ще знаходиться у ворожому оточенні.

Не можуть звірі-фашисти примиритися з існуванням країни, де господарем є трудовий народ, де народ живе й працює без поміщиків, без капіталістів, працює на себе.

Для дальшого успішного будівництва і боротьби за остаточне торжество комунізму ми повинні вести найнещаднішу боротьбу з нашими ворогами — озвірілими фашистами і їх агентами — троцькістами, бухарінцями і буржуазними націоналістами.

Тарас Григорович Шевченко закликав трудовий народ до боротьби. Він говорив:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.

Ми розірвали кайдани, ми розгромили ворогів, ми зміцнили владу радянську, владу народну, ми збудували соціалістичну державу робітників і селян.

Український народ за допомогою великого російського народу визволився од вікових ворогів, і ми з впевненістю заявляємо, що ніяка сила не втримає нашого руху вперед, до вершини щастя людства, до комунізму.

І от тепер, зібравшись тут, відкриваючи пам'ятник нашому великому поетові Тарасу Григоровичу Шевченку, ми тим самим виконуємо його просьбу:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Ми, вільні, щасливі радянські люди, сьогодні зібрались на мітинг, присвячений 125-річчю з дня народження нашого поета, щоб згадати добрим ласкавим словом борця за визволення трудящих — великого українського поета Тараса Григоровича Шевченка.

Під керівництвом нашої великої партії більшовиків у боротьбі з класовими ворогами йдемо ми своїм шляхом, шляхом, вказаним великими нашими вчителями Марксом, Енгельсом, Леніним, Сталіним.

Ми збудували соціалістичне суспільство, де немає гнобителів і пригночених, де немає злиднів і безправ'я. Під керівництвом нашого великого Сталіна ми здійснюємо сподівання кращих умів людства.

Хай живе вільний радянський український народ!

Хай живе дружба українського народу з великим російським народом, як і з усіма народами великого Радянського Союзу!

Хай живе велика партія Леніна—Сталіна — вождь і організатор соціалістичних перемог!

Хай живе той, хто веде нас від перемоги до перемоги, наш палко любий друг і учитель великий СТАЛІН!
(*Бурхливі оплески*).

РОЗДІЛ
❧ другий *❧*

«КОБЗАР» Т. ШЕВЧЕНКА

Відгук на вихід «Кобзаря» 1840 року, вміщений
у журналі «Современник»

Серед усіх творів поезії, що з'явилися за ці три місяці, один останній вартий уваги. Він писаний по-малоросійськи. В ньому зібрано кілька простонародних ліричних звірень душі, живих і вдало переданих автором. Ті, хто розуміє малоросійську мову, прочитають цю збірку, звичайно, з задоволенням і вдячністю.

«КОБЗАР» Т. ШЕВЧЕНКА

Рецензія журналу «Отечественные записки»
на «Кобзар» 1840 року.

Ім'я Шевченка, якщо не помиляємось, вперше з'являється в російській літературі, і нам тим приємніше було зустріти його на книжці, яка повною мірою заслуговує схвалення критики.

Поезії пана Шевченка найближче підходять до т. зв. народних пісень: вони такі нештучні, що ви їх легко приймете за народні пісні і легенди малоросіян: це одне вже багато говорить на їх користь. Автор не одягає своїх почуттів і поетичних думок у форму ямбів, хореїв і т. д., він навіть не намагається для оригінальності (за прикладом деяких піітів), писати тими самими ямбами, але тільки всупереч прийнятому всіма порядку, рядками на 9 і 10 стоп, щоб потім голосно кричати: «Я! я! я! вивчив Русь писати потворні вірші», — а при всьому цьому його вірші оригінальні: це лепет сильної, але поетичної душі... Що ж таке «Кобзар»? А ось прочитайте початок поезії «Тарасова ніч» і ви дізнаєтесь:

На розпутті Кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає.
Грає кобзар, виспіває,
Вимовля словами,
Як москалі, орда, ляхи
Бились з козаками;
Як збиралась громадонька
В неділеньку вранці;
Як ховали козаченька
В зеленім байраці.
Грає кобзар, виспіває —
Аж лихо сміється...

Тут є і поетичні думи, і історичні легенди, і чари покинутого кохання, і простодушна історія кохання Катерини — словом, всі елементи народної поезії півдня нашої вітчизни.

Але навіщо ж п. Шевченко пише малоросійською, а не російською мовою? Якщо він має поетичну душу, чому не передає її почуттів російською? — скаже багато хто. На це можна відповідати теж запитанням: а якщо пан Шевченко виріс у Малоросії; а якщо його поставила доля в таке відношення до мови, якою ми пишемо і розмовляємо, що він не може висловити нею своїх почуттів? якщо з дитячих літ його уявлення одягались у форми південного наріччя, то невже для цього треба закопувати талант у землю? Невже треба заглушати в душі світлі звуки тому тільки, що декілька чоловік у модних фраках не зрозуміє цих звуків, не зрозуміє або не схоче зрозуміти рідного відгомону, слов'янської мови...

Крім того, книги, писані по-малоросійськи, на зразок... «Приказок» Гребінки або «Катерини» Шевченка, маючи моральну мету і будучи розказані мовою зрозумілою для всякого малоросіянина, без сумніву принесуть величезну користь південноросійським простолюдинам-читачам.

Видання «Кобзаря» чепурне; при книжці додана картинка, зроблена Штернбергом — великим майстром зображати малоросійські народні сцени; на картинці зображений сліпий кобзар (співець) з провожатим: кобзар сидить один, руки його лежать на струнах бандури; голова, сповнена думою, похилилась. Ви в ньому бачите мандрівного поета; немає на землі місця

Тому, хто все знає, тому, хто все чує;
Що море говорить, де сонце ночує —
Його на сім світі ніхто не прийма!

О. І. ГЕРЦЕН

ВИСЛОВЛЕННЯ ПРО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Мова зайшла про Шевченка. «Він тим великий, — сказав Герцен, — що він цілком народний письменник, як наш Кольцов; але він має набагато більше значення, ніж Кольцов, оскільки Шевченко також політичний діяч і був борцем за свободу».

М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ

НОВІ ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ

...Коли у поляків з'явився Міцкевич, їм уже непотрібні стали поблажливі відгуки якихось французьких чи німецьких критиків: не визнавати польську літературу означало б тоді тільки виявляти власну дикість. Маючи тепер такого поета як Шевченко, малоросійська література також не потребує нічиєї ласки. Та й крім Шевченка пишуть тепер малоросійською мовою люди, які були б не останніми письменниками в літературі навіть багатшій, ніж великоруська. Інші письменники, які за самим родом своєї діяльності обирають для своїх творів великоруську мову, належать усіма своїми симпатіями до кола людей, що найбільше дбають про розвиток малоросійської народності.

М. Г. ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗТАКТНІСТЬ

Ми бачимо також, що чимало найбагатших панів у Галичині — чисті русини, це засвідчено самим львівським «Словом». Коли воно хоче бути представником інтересів русинського народу, хай воно спитає у русинів, чи менше, ніж польські пани, брали повинностей ці русинські пани, чи більше, ніж польські пани, вони зробили поступок русинському народові, коротше кажучи, чи краще було русинському селянинові у русинського пана, ніж у польського? Чули ми свідчення про це від людини, яка не дуже любила лестити полякам, від людини, ім'я якої дорого кожному малоросу, — від покійного Шевченка. (А втім, львівське «Слово», можливо, не визнає Шевченка за свою людину: адже він не русин і в львівському «Слові», мабуть, не став би писати.) Він свідчив нам, що пани з малоросів не поступляться панам з поляків справедливістю і людяністю ставлення до селян. Цей відгук не дає для нас підстав дивитись на ставлення поляків до малоросів тими очима, якими дивиться львівське «Слово». Він остаточно роз'яснив для нас ту істину, яку давно ми припускаємо самі. Ось вона.

В землях, населених малоруським племенем, натягнутість у відносинах між малоросами і поляками виникла не з різниці національностей або віросповідань; це просто була натягнутість станових відносин поміж селянами і поміщиками. Більшість поміщиків там — поляки, тому недовір'я простолюдинів до поляків — просто недовір'я до поміщиків. Коли малороси говорять про панів, вони тільки забувають додавати, що серед панів є і малороси.

тому що цих панів-малоросів значно менше, ніж поляків. Але до цих панів їх ставлення таке ж, як і до більшості польських панів. Різниця національностей не робить тут ніякої різниці. Про почуття і вчинки польських панів щодо селян різних племен потрібно сказати те ж саме, що й про почуття малоруських селян до панів різних племен: різність національностей і тут не робить ніякої різниці у відносинах. Від польського селянина польський пан вимагав ніскільки не менше, ніж від малоруського селянина; ні в одному з тих полегшень, які він зробив або згоджується зробити польському селянинові, він і не думає відмовляти малоруському селянинові. Тут справа в грошах, в станових привілеях, а ніскільки в національностях або віросповіданні. Малоруський пан і польський пан стоять на одній стороні, мають однакові інтереси; малоруський селянин і польський селянин мають цілком однакову долю, і коли вона була тяжка раніше, то вона була для обох однаково тяжка, наскільки стає або стане вона кращою для одного з них, рівно настільки ж і для другого.

Нічого цього не розуміє львівське «Слово». Йому не те неприємно, що селянам було важко; йому неприємно лише те, що більшість панів говорила не малоруською мовою. Воно не розуміє, що малоруському селянинові не було б ані на волосок легше, якби всі пани в Малоросії були малороси, — навпаки, було б малоросові важче від цього, як свідчив нам Шевченко. Ми знаємо, що багато хто з освічених малоросів і крім поміщиків-малоросів не захочуть визнати цієї думки за істину: вона суперечить національному передсудові, тому багатьма буде відкинута, принаймні на першій раз. Але ніякі голослівні заперечення не похитнуть нашої думки, яка спирається на такий авторитет, як Шевченко. Не спростовувати наші слова ми радимо друзям малоруського народу, а задуматися над ними і перевірити їх фактами. Факти підтвердять їх, ми в цьому впевнені, тому що Шевченко дуже добре знав побут малоруського народу. Спираючись на цей непохитний авторитет, ми твердо говоримо, що ті, що захотіли б говорити протилежне, осліплені забобою, і що малоруський народ нічого, крім шкоди, не може чекати собі від них.

М. О. ДОБРОЛЮБОВ

«КОБЗАР» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Поява віршів Шевченка цікава не для самих тільки пристрасних прихильників малоросійської літератури, але й для всякого любителя справжньої поезії. Його твори цікавлять нас зовсім незалежно від старої суперечки про те, чи можлива малоросійська література: суперечка ця стосувалася літератури книжної, громадської, цивілізованої, — як хочете називайте, — але, в усякому разі, літератури штучної, а вірші Шевченка саме тим і відзначаються, що в них штучного нічого нема...

Але само собою розуміється, що ніхто не відмовить малоросійському, як і всякому іншому, народові в праві і здатності говорити своєю мовою про предмети своїх потреб, прагнень і спогадів; ніхто не відмовиться визнати народну поезію Малоросії. І от до цієї поезії треба залічити вірші Шевченка. Він — поет цілком народний, такий, якого ми не можемо вказати у себе. Навіть Кольцов не йде з ним в порівняння, тому що складом своїх думок і навіть своїми прагненнями іноді віддаляється від народу. У Шевченка, навпаки, все коло його дум і співчуттів перебуває в цілковитій відповідності із змістом і ладом народного життя. Він вийшов з народу, жив з народом, і не тільки думкою, а й обставинами життя був з ним міцно і кровно зв'язаний. Був він і серед *освіченого* громадянства, малоруського і великоруського, але довгий час зустрічав в ньому лиш відштовхуючу, зневажливу грубість, утиски, насильства, несправедливість, і зате, при перших же променях моральної, вільної свідомості, тим швидше полинув він душею до своєї бідної батьківщини, прига-

дуючи її перекази, повторюючи її пісні, уявляючи собі її життя та природу. Що витерпів Шевченко в юних літах і на чому виховувався розум і талант його, про це він сам розповів недавно в листі до одного з редакторів «Народного читення» («Нар. чт.», 1860 р., кн. II, стор. 229—236). Ми зважуємося навести майже весь цей лист, гадаючи, що оповідання про долю людей, таких як Шевченко, повинні бути найширше відомі серед нашої публіки. Ось оповідання Шевченка:

«Я — син селянина-кріпака, Григорія Шевченка. Народився в 1814 році лютого 25, в селі Кирилівці, Звенигородського повіту, Київської губернії, в маєтку одного поміщика. Втративши батька і матір на восьмому році життя, притулився я в школі у приходського дячка, школярем-попихачем. Ці школярі щодо дячків те саме, що хлопчики, віддані батьками або іншою владою на виучку до ремісників. Права над ними майстра не мають ніяких визначених меж: вони повні раби його. Всі домашні роботи і задоволення всіляких примх самого хазяїна та його домашніх лежить на них безумовно. Полишаю вам самим уявити, чого міг вимагати від мене дячок, — зауважте, гіркий п'яниця, — і щоб я повинен був виконувати з рабською покірністю, не маючи ні єдиної істоти у світі, яка турбувалася б або могла турбуватися про моє становище. Як би там не було, тільки протягом двох років тяжкого життя в так званій школі пройшов я *Граматку, Часловець* і, нарешті, псалтир. Під кінець мого шкільного курсу, дячок послав мене читати, замість себе, псалтир по усопших кріпосних душах і призволяв платити мені за те десять копійку, для заохочення. Моя допомога давала суворому моему вчителеві можливість віддаватися більш, ніж перше, улюбленому своєму заняттю, разом із своїм другом, Іоною Лимарем, так що, повернувшись від молитвословного подвигу, я майже завжди знаходив їх обох п'яними, як ніч. Дячок мій поводився жорстоко не тільки зо мною, а й з іншими, і ми всі глибоко його ненавиділи. Безтолкова його причепливість зробила нас щодо нього лукавими і мстивими. Ми дурили його при кожній нагоді і робили всілякі пакості. Цей перший деспот, на якого я наткнувся в моєму житті, викликав у мене на все життя глибоку огиду і презирство до всякого насильства однієї людини над другою. Моє дитяче серце було ображене цим поріддям деспотичних семінарій мільйон раз, і я скінчив з ним так, як взагалі кінчають беззахисні люди, яким урвався терпець, — помстою і втечею. Одного разу, знайшовши його до безпам'яті п'яного, я ужив проти нього власну його зброю — різки, і, скільки стало дитячих сил, віддячив йому за всі його жорстокості. З усіх пожитків п'яниці-дячка найдорогоціннішою річчю здавалась мені якась книжечка з кунштниками, тобто гравірованими картинками, певно, найгіршої роботи. Я не вважав за гріх, або не встояв проти спокуси, вкрасти цю дорогоцінність, і вночі втік у містечко Лисянку.

Там я знайшов собі нового вчителя в особі маляра-диякона, який, як я скоро пересвідчився, дуже мало відрізнявся своїми правилами і звичаями від мого першого наставника. Три дні я терпеливо тягав на гору відрами воду з річки Тікича та розтирав на залізному листі

фарбу-мідянку. На четвертий день терпіння мене зрадило, і я втік у село Тарасівку до дячка-маляра, що славився в окрузі малюванням великомученика Микити та Івана Воїна. От до цього Апеллеса звернувся я, твердо вирішивши знести всі проби, як думав я тоді, нерозлучні з усякою наукою. Засвоїти собі його велике мистецтво, хоч в найменшій мірі, бажав я пристрасно. Та шкودа! — Апеллес подивився уважно на мою ліву руку і відмовив мені навідріз. Він заявив мені, на мій великий жаль, що в мене немає здібностей ні до чого, ні навіть до *шествя* або *бондарства*.

Втративши всяку надію зробитися коли-небудь хоч абияким малярем, з засмученим серцем повернувся я у своє рідне село. У мене була на увазі скромна доля, що їй моя уява надавала, однак, якоїсь простодушної принади: я хотів зробитися, як висловлюється Гомер, «пастирем стад непорочним», з тим, щоб, ходячи за громадською *ватагою*, читати любу мені крадену книжку з кунштиками. Але і це не вдалося мені. Поміщикові, який шойно дістав у спадщину маєток батька свого, знадобився моторний хлопчик, і обідраний школяр-бродяга потрапив прямо в тикову куртку, в такі ж шаровари і, на решті, — в кімнатні козачки.

Кімнатні козачки — це винахід цивілізаторів задніпрянської України — поляків; поміщики інших національностей переймали і переймають у них козачків, як вигадку, безперечно розумну. В краї колись козацькому зробити козака ручним з самого малку, — це те ж саме, що в Лапландії підкорити сваволі людини прудкононого оленя... Польські поміщики колишніх часів тримали козачків, крім лакейства, ще як музикантів і танцюристів. Козачки грали для панської забави веселі двозначні пісеньки, скомпановані народною музою з горя під п'яну руч, і пускалися перед панами, як кажуть поляки, *суди-туди-навприсюди*. Новітні представники вельможної шляхти, з почуттям освіченої гордості, називають це протегуванням українській народності, яким, мовляв, завжди відзначалися їх предки. Мій поміщик, як російський німець, дивився на козачка більш практичним поглядом і, протегуючи моїй народності на свій маїр, поставив мені за обов'язок тільки мовчання та непорушність в куточку прихожой, поки не пролунає його голос, що повеліває подати люльку, яка стоїть тут же біля нього, або налити у нього перед носом склянку води. Через вроджену зухвалість характеру, я порушував панський наказ, наспівуючи ледве чутно гайдамацькі сумні пісні та зрисуваючи крадькома картини суздальської школи, що прикрашали панські покої. Рисував я олівцем, який — признаюсь в цьому без усякої совісті — украв у конторщика.

Пан мій був чоловік діяльний: він раз у раз їздив то в Київ, то в Вільно, то в Петербург і таскав за собою в обозі мене для сидіння в прихожій, подавання люльки і тому подібних потреб. Не можна сказати, щоб мое тодішнє становище було мені обтяжливе: воно тільки тепер наводить на мене жах і здається мені якимсь диким і безладним сном. Певно, багато хто з російського народу подивиться колись по-моєму на своє минуле. Мандруючи з своїм паном з одного постійного двора на другий, я користався всякою нагодою украсти з стіни лубочну картинку і склав собі таким способом дорожочинну колекцію. Особливими моїми улюбленими були історичні герої, як-то: Соловей-Розбійник, Кульньов, Кутузов, козак Платов та інші.

А втім, не жадоба надбання керувала мною, але непереборне бажання зрисувати з них по зможі найвірніші копії.

Одного разу, під час нашого пробування у Вільно, в 1829 році, грудня 6, пан і пані поїхали на бал в так звані ресурси (дворянське зібрання), з нагоди теозіменитства в бозі упокоєного імператора Миколи Павловича. В домі все заспокоїлось, заснуло. Я запалив свічку в далекій кімнаті, розгорнув свої крадені скарби і, вибравши з них козака Платова, почав з благоговінням копіювати. Час линув для мене непомітно. Вже я добрався до маленьких козачків, що гарцюють коло здорових копит генеральського коня, коли позад мене відчинилися двері, і ввійшов мій поміщик, що повернувся з балу. Він люто нам'яв мені вуха і надавав ляпасів — не за моє мистецтво, ні! (на мистецтво він не звернув уваги), а за те, що я міг би спалити не тільки будинок, а й місто. Другого дня він звелів кучерові Сидорці випороти мене добре, що й було виконано з належною ретельністю.

В 1832 році мені вийшло вісімнадцять років, і як надії мого поміщика на мою лакейську моторність не справдилися, то він, вчувши невідступну мою просьбу, законтрактував мене на чотири роки різних живописних діл цеховому майстрові, на прізвище Ширяєв, в С.-Петербурзі. Ширяєв сполучав у собі всі якості дячка-спартанця, дякона-малюваля та іншого дячка-хіроманта; але, незважаючи на весь гніт троїстого його генія, я, ясними весняними ночами, бігав до Літнього саду малювати з статуй, що прикрашають цей прямолінійний витвір Петра. В один з таких сеансів познайомився я з художником Іваном Максимовичем Сошенком, з яким і досі перебуваю в найщиріших братерських відносинах. За порадою Сошенка, я почав пробувати аквареллю портрети з натури. Для численних брудних проб терпеливо служив мені моделлю другий мій земляк і друг, козак Іван Ничипоренко, з дворових людей нашого поміщика. Одного разу поміщик побачив у Ничипоренка мою роботу, і вона йому до того сподобалась, що він почав використовувати мене для зняття портретів з улюблених своїх коханок, за які іноді нагороджував мене цілим карбованцем срібла.

В 1837 році Сошенко рекомендував мене конференц-секретареві Академії Мистецтв, В. І. Григоровичу з проською — визволити мене від моєї жалюгідної долі. Григорович переказав його просьбу В. А. Жуковському. Той сторгувався поперед з моїм поміщиком і просив К. П. Брюллова намалювати з нього, Жуковського, портрет, з тим, щоб розіграти його в приватній лотереї. Великий Брюллов зараз же погодився, і скоро портрет Жуковського був у нього готовий. Жуковський, з допомогою графа М. Ю. Вільгорського, влаштував лотерею в 2500 карбованців асигнаціями, і цією ціною куплено було мою волю, в 1838 році квітня 22.

З того ж дня почав я відвідувати класи Академії Мистецтв і скоро став одним з улюблених учнів-товаришів Брюллова. В 1844 році удостоєно мене звання вільного художника.

Про перші літературні мої спроби скажу тільки, що вони почалися в тому ж Літньому саду, в ясні безмісячні ночі. Українська суворя муза довго цуралася мого смаку, знівеченого життям у школі, в поміщицькій прихожій, на постійних дворах та в міських квартирах; але, коли подих волі повернув моїм почуттям чистоту перших літ дитинства, прожитих під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла і приглубила мене на чужій стороні. З перших, слабих моїх спроб, написаних в Літньому саду, надруковано тільки одну баладу *Причинна*. Як і коли писались вірші після неї, про це тепер я не почувую охоти говорити. Коротка історія мого життя, накидана мною в цьому нескладному оповіданні на догоду вам

сказати правду, обійшлась мені дорожче, ніж я думав. Скільки років втрачених! Скільки цвіту зів'ялого! І що ж я купив у долі своїми зусиллями не загинути? Мабуть чи не одне тільки страшне розуміння свого минулого. Воно жакхливе, воно тим більше для мене жакхливе, що мої рідні брати і сестра, про яких мені тяжко було згадувати у своєму оповіданні, досі — кріпаки. Так, шановний пане, вони кріпаки досі!»

Так от які враження лягали на душу юнака за межею простого життя, «під убогою батьківською стріхою»; от що зустрів він «в школі, в поміщицькій прихожій, на постійних дворах і в міських квартирах»... Подібні враження могли б убити юну душу, знівечити всі моральні сили, загубити і затоптати людину. Але, видно, багато був обдарований душевними силами цей хлопець, що він вийшов, хоч і не зовсім, може, непошкоджений з усього цього. А коли вже вийшов, то він не міг не звернутися до своєї України, не міг не присвятити всього себе тому, що віяло на нього святинею чистого спогаду, що освіжало й зогрівало його в найтрудніші і найтемніші хвилини життя... І він лишився вірний своїм першим дням, вірний своїй Україні. Він співає про її минуле життя, співає про її сучасне — не в тих колах, які втішаються плодами новітньої російської цивілізації, а в тих, де збереглась безхитра простота життя і близькість до природи. Тим-то він такий близький до малоросійських дум та пісень, тим-то в ньому так і чути повів народності. Він сміливо міг сказати про свої думи:

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас —
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я — тут загину.
Там найдете шире серце
І слово ласкаве,
Там найдете ширу правду,
А ще, може, й славу...
Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

І ми не маємо сумніву, що Україна з захватом прийме «Кобзаря», давно вже їй, зрештою, знайомого. Він близький

до народної пісні, а відомо, що в пісні вилилася вся минула доля, весь справжній характер України; пісня і дума становлять там народну святиню, краще добро українського життя, в них горить любов до батьківщини, виблискує слава минулих подвигів; в них дихає і чисте, ніжне почуття жіночої любові, особливо любові материнської; в них же виявляється і та тривожна оглядка на життя, яка змушує козака, вільного від битви, «шукати свою долю». Все коло життєвих насущних інтересів охоплюється в пісні, зливається з нею, і без неї саме життя стає неможливим. За словами Шевченка, —

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови.
А голосна та правдива,
Як господа слово.

У Шевченка ми бачимо всі елементи української народної пісні. Її історична доля навіяла йому цілу поему «Гайдамаки», напрочуд різноманітну, живу, сповнену сили і цілком вірну народному характерові, або принаймні характерові малоросійських історичних дум. Поет цілком проймається настроєм епохи, і тільки в ліричних відступах видно сучасного оповідача. Він не відступив, наприклад, перед змалюванням того випадку, коли гайдамацький герой Гонта вбиває своїх малих дітей, довідавшись, що їх зробили католиками в єзуїтському колеґіумі; він довго спинається над цим епізодом і з любов'ю малює подробиці та наслідки убивства. Не відступив він і перед змалюванням учинених гайдамаками страхіть, в розділі «Бенкет у Лисянці»; не відступив і перед важким завданням відтворити народні сцени в Чигирині (в розділі: «Свято в Чигирині»). Багато треба поетичної сили, щоб взятися за такі речі і не зрадити їх жодним віршем, не внести свого, сучасного погляду в жодному натяку. А Шевченко якраз виконав свою справу так, що в усій поемі збережено повну єдність і цілковиту вірність характерові козацьких повстань на ляхів, щоб зберігся майже незмінним до досить пізнього часу. Сила козацької ненависті до ляхів виявляється у Шевченка вигуком козака Яреми, в якого вони

вкрали наречену. «Чом не вмер я вчора, ще не знаючи про це, — каже він. — А тепер, коли я умру, то все одно — з домовини встану, щоб мучити ляхів».

Але в ліричних відступах, як сказали ми, стає перед нами сучасний поет, що любить славу рідного краю і з сумною відрадою пригадує подвиги відважних предків. Наведемо один з таких відступів, який особливо вразив нас своїм глибоким сумом ¹:

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго, довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,
Тільки роса ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиє. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А унуки? Їм байдуже, —
Жито собі ² сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила, —
Мученика праведного
Де похоронили?
Де Залізняк, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко! важко!..

Крім «Гайдамаків», в «Кобзарі» надруковані ще «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гамалія», невеликі п'єси теж історично-козацького змісту.

Не менш цікаві п'єси й іншого року, п'єси, що малюють *лихо і недолю* звичайного життя та ніжні почуття дівочої і материнської любові. Особливо живо і поетично змально-

¹ Ми наводимо всі вірші в оригіналі; вони, здається, такі зрозумілі, що немає потреби перекладати їх... (Прим. М. О. Добролюбова.)

² У виданні «Кобзаря» 1860 р., яке рецензував Добролюбов, тут стоїть слово «собі», замість «панам», як це маємо в автографі Шевченка. (Ред.)

вано ці почуття в трьох чудових поемах: «Тополя», «Наймичка» і «Катерина». В «Катерині» ви бачите нещастя бідної дівчини, що полюбила *москаля* офіцера. Починається поема добродушним зверненням:

Кохайтеся, чорнобріві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине.

Але ця відверта, проста мораль, так добросеречно висловлювана, зовсім не накладає дидактичного відтінку на всю повість, яка, навпаки, вся сповнена найсвіжішої справжньої поезії. У Катерини народився син, і вона йде в «Московщину» — відшукувати його батька. Прощання матері з нею, її дорога, її зустріч з милим, що її відштовхує, все це змальовано з тією ніжністю суму, з тією глибиною та лагідністю сердечного жалю, рівні яким зустрічаються тільки в малоросійських піснях. В «Наймичці» подається історія дівчини, що підкинула свою дитину до бездітних старих, а потім стала до них за наймичку; вона все своє життя поклала в материнській любові і тільки перед смертю відкрила синові, що вона його мати. Все це оповідання дістає особливу красу від тієї довершеної простоти, з якою змальовується все діло. Ні одного фразистого місця, ні одного хвастливого вірша; все таке рівне, спокійне, ніби покірне, тиха відданість цієї матері перейшла в душу самого поета...

Взагалі, спокійна туга, не схожа ні на марну нудьгу наших романтичних героїв, ні на гіркий відчай, що його заливають часто розгулом, але все ж тяжка і стискаюча серце, становить постійний елемент віршів Шевченка. Як взагалі в малоросійській поезії, сум цей має споглядальний характер, переходить часто в питання, в думу. Але це не рефлексія, це рух не в голові, а виливається він прямо з серця. Через те він не охолоджує теплоти почуття, не послаблює його, а тільки робить його свідомішим, яснішим — і через те, звичайно, ще тяжчим. Ось *міркування* поета з приводу образ, яких натерпілася в селі Катерина, породивши сина:

Отаке-то на сім світі
Роблять людям люди!
Того в'яжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за віщо? Святий знає!
Світ, бачся, широкий,
Та нема в нім прихилитись
В світі самотнім.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.
Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Такого роду раз у раз бувають думи поета. Ми не беремо на себе оцінки і вказання всіх поетичних красот Шевченка; ми вказуємо тільки на деякі сторони його творів, що можуть і в великоросах, мало знайомих з Малоросією, як ми, збудити співчуття. Тому ми й беремо більш загальні речі, такі думки і почуття, які, будучи народно-українськими, зрозумілі і близькі, проте, всякому, хто не зовсім знівечив у собі кращі людські інстинкти. Думаємо, що маленькі відміни малоросійського наріччя від російського не перешкодили читачам зрозуміти наші виписки ¹.

¹ В «Современнике», як додаток до рецензії, було дано ще вірш Шевченка «Тополя» в перекладі Гербея.

М. С. КУРОЧКІН

ПРОМОВА НАД МОГИЛОЮ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Ще одна могила розкрилася перед нами! Ще одна чиста, чесна, світла особа залишила нас; ще одна людина, яка належала до високої сім'ї обранців, що висловила за народ найсвітліші його вірування, що вгадала найзавітніші його бажання і що передала все це невмирущим словом,— закінчила гірке життя своє, переповнене боротьбою за переконання і всякого роду стражданнями... Все його життя було рядом випробувань; ледве під кінець йому усміхнулося щастя: він бачив початок тієї суспільної справи, до якої линув всією душею... Не дожив він до здійснення тих начал, поширенню яких сприяв своїми піснями... Не будемо горювати за цим... не про багатьох можна сказати, як про нього: він зробив в житті свою справу! Щастя в житті було не для нього, — його чекає інше, посмертне щастя — слава...

Л. М. ЖЕМЧУЖНИКОВ

СПОГАДИ ПРО Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Він був живою піснею... живою скорботою і плачем. Він босими ногами пройшов по колючих тернах; весь гніт епохи впав на його голову; не було спокою цьому *вдовиному сину*. Але інколи він підносився духом, пробуджував і зароджував, підтримував і зміцнював в кожному — то піснею, то словом, то власним життям — правду і безмежну любов до *сіроми*.

Вийшовши з простого народу, він не одвертався від жебрацтва і злиднів — ні, навпаки! — він і нас повернув лицем до народу, і змусив полюбити його і співчувати його скорботі. Він ішов *попереду*, вказуючи і чистоту слова, і чистоту думки, і чистоту життя.

Як художник (в прямому розумінні) він заслужив собі ім'я добре і чесне. І на цьому шляху він був одним із перших, що звернулися до рідного. Я нагадаю його давню художню працю: «Живописна Україна», — потім безліч інших малюнків і особливо «Блудного сина». В народному мистецтві ні в кого не виявилось стільки свідомості, стільки сили, як у нього. Тоді як інші ловили красу, із спокійним серцем описували тихий закуток, весілля, ярмарок та інше, — його дух хвилювався, страждав і виливався гіркими сльозами, які потім перетворилися в неспокійне обурення, залите жовчю.

Деякі, що знали Шевченка як поета — злегка дорікають йому за одноманітність. Це дорікання несправедливе. Його поезія була відгомонам життя, одноманітним настільки, наскільки одноманітне саме життя народу. Він надто глибоко відчував, надто був близьким до обез-

доленої *голоти*. Кріпосне горе завжди стояло перед його очима. Душа його знайшла собі одне співзвуччя, одну подібність — народ... Слова його завмиralи на вустах, — виривалися лише одні ридання.

Я не бачу щасливого —
Все плаче, все гине...
І рад би я сховатися,
Але де — не знаю.
Скрізь неправда — де не гляну...
Серце в'яне, засихає,
Замерзають сльози...
І втомивсь я, одинокий,
На самій дорозі.
Отаке-то! не здвуйте,
Що вороном кричу:
Хмара сонце заступила —
Я світа не бачу.

Життя Шевченка, все разом взяте, є піснею. Це — печальний, високохудожній твір. Вирваний з народу, він являє собою найбільш поетичний його зразок.

Добрий до наївності, теплий і люблячий, він був твердий, сильний духом, — як ідеал його народу. Самі передсмертні муки не вирвали в нього жодного стогону з грудей. І тоді, коли він пересилиював в самому собі нестерпні болі, стискаючи зуби і вириваючи зубами вуса, — в ньому знайшлася сила з усмішкою вимовити «спасибі» тим, хто згадав про нього далеко, на батьківщині.

Дружні турботи оживили вмираючого. Він віддав життя своє народові цілком і до смерті стояв на сторожі його, намагаючись за допомогою грамоти позбавити його від безглузлого неучтва і захищаючи від загрожуючої йому насильственної освіти; трудову свою копійку він віддав на народ... Він був силою, що сплавляє нас із народом. Він пробудив нас до нового життя.

Замовкли його вуста... Смерть холодом лягла на розумне широке чоло поета. Нещастя тішилось над ним. Розвиток його допоміг йому тільки глибше зрозуміти всю гіркоту свого існування.

...Руїницькою силою смерті він забраний від нас. Хто наслідуватиме його чудову пісню?

Засипана твоя могила.

...Навкруги тебе все могили і дві дитячі могили біля... бідні, без вінків, без хрестів...

Ми дорожили кожним словом поета за його життя; тепер — це святий обов'язок кожного. Хай кожний згадає що-небудь, — все тепер дороге. Хай кожний послужить листком для його вінка. Тепер час збирати його багато-значуше життєописання. Від нього ми не почуємо нічого. Він забрав із собою багато, чого не мав сил розповісти. Він намагався забути своє життя, він таїв його — від друзів і від ворогів.

... Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...

...Немає ворогів біля могили... Немає і не повинно бути. Немає від кого таїти печальних днів Шевченка. Не сміхові вони послужать, а складуть славу і честь людині.

М. О. НЕКРАСОВ

ВІДЗИВ ПРО ТВОРИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

2) Поет Микола Некрасов, ствердно відповідаючи на те ж саме питання, пояснив, що внутрішній тісний зв'язок всіх віршів Шевченка, як виданих в 1867 році Кожанчиковим, так і виданих в 1840 році самим Шевченком, не підлягає сумніву з тієї причини, що Шевченко був поетом глибоко і виключно національним. Він обрав для себе окрему область, відтворенню якої присвятив все своє життя і з якої не виходив ніколи, завданням саме його поезії було зображення народного життя рідної йому України. І в цьому розумінні всі твори споріднені, пояснюючи, доповнюючи один одного і являючи в цілому: «житте битте тієї громади, що посеред неї доля присудила йому родитись, працювати, думати, терпіти й боліти». Тепер, коли діяльність Шевченка закінчена і завдання його поезії виконано, наскільки дозволило йому життя, — вилучення будь-якого вірша із видання його творів неминуче відбилося б на читачеві, не на користь його розуміння, і це, на думку Некрасова, є кращим наочним доказом внутрішнього зв'язку всіх поезій Шевченка. Напр., у Шевченка є п'єса «Утоплениця», де показано матір, що втопила свою доньку із заздрості до її краси, і в того ж Шевченка є п'єса «Наймичка», де мати показана як величний ідеал материнської любові. Зрозуміло, що коли б з'явилося видання поезій Шевченка з пропуском однієї з названих п'єс, то читач був би по меншій мірі в розгубленні відносно поглядів автора на одну з найістотніших сторін народного життя. Подібних прикладів тісного внутрішнього зв'язку в змістові поезій Шевченка можна було б навести багато,

але для цього потрібно було б переказати зміст більшої частини п'єс Шевченка, з вказівками на те, як одна з п'єс висловлює одну, а друга — іншу сторони того ж самого предмету, як така-то п'єса роз'яснює і доповнює думку, ледь кинуту в такій-то [п'єсі] і т. п. Цю роботу в даному випадку він (Некрасов) вважає зайвою після висловленого вище і в зв'язку з тим, що він (Некрасов) має ще сказати. Обидва видання, про які йде мова, відкриваються п'єсою «Думи мої, думи». Думи (про батьківщину) володіють автором, він не міг ні приспати їх, ні виплакати, він їх любить, леліє і перекладає на папір в надії, що знайдеться іще хоч одне серце, яке заплаче над ними так, як плакав поет. В цій відрадній надії поет, залишаючись сам гинути на чужині, посилає свої думи на Україну, де вони знайдуть *правду*, знайдуть *вірне серце*, а ще може добудуть і *славу* їх автору. Такий зміст цього вірша, що є, очевидно, своєрідним вступом до всієї діяльності поета, і містить в собі вказівки, як сам автор ставився до своїх творів і для чого їх писав. Цей вступний вірш необхідний при кожному виданні Шевченка, через те що без нього читач був би позбавлений достатніх даних для розуміння як автора, так і його творів. Таким чином, внутрішній зв'язок між віршами, виданими Кожанчиковим в 1867 році, і віршами, виданими Шевченком в 1840 році, на його (Некрасова) думку достатньо доводиться тим, що без вірша «Думи мої, думи», вміщеного на першій сторінці видання 1840 року, не могло обійтись і пізніше видання 1867 року, в противному разі, це останнє видання не давало б читачеві достатніх даних для судження про автора по його творах, саме—воно позбавило б читача дорогоцінної вказівки — як сам автор ставився до своїх творів і для чого писав їх.

І. І. МАНЖУРА

XXV РОКОВИНИ СМЕРТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Ти, милий друже, заговориш
Тихенько-тихо про любов
Про безталанну, про горе,
Або про бога та про море,
Або про марне литу кров...

Заплачеш тяжко перед нами
І ми заплачемо. Жива
Душа поетова святая,
Жива в святих своїх річах.

Шевченко

У середу 26-го лютого минає 25 років, як Україна, а з нею і все мисляче слов'янство, «оплакала і обтужила» кращого з своїх синів — Тараса Григоровича Шевченка.

Поява Тараса Григоровича на похмурому фоні закріпаченої України — явище далеко не випадкове. В його особі — все знедолене малоросійське селянство — ніби злило всі кращі духовні свої сили і вибрало його співцем свого одвічного горя. Вірний цьому високому призначенню, він, незважаючи на всі злигодні свого невдалого життя, не зрадив його до самої смерті.

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли, у нас нема
Зерна неправди за собою...

говорить він в одному місці, звертаючись до своєї... непо-
рочної музи.

В той час, коли земляки його, байдужі до всіх кричущих фактів рідного життя, пропонували йому співати

... про Матрешу,
Про Парашу — радість нашу,
Султан, паркет, шпори...

він скромно співав про

... убогі села —
Понаддніпрянські невеселі...

та про те, як на його тихій батьківщині

... море грає,
Вітер повіває.
Степ чорніє, а могила
З вітром розмовляє.

Мало кому випадає на долю стільки гірких злигоднів, скільки випало їх на долю Тараса Григоровича. Досить сказати, що з усього свого 47-річного життя — він тільки 13 років міг прожити повним життям вільної людини і громадянина!

Спочатку непринадне дитинство під гнітючою ферулою суворої мачухи, про яку поет згадує:

... як побачу
Малого хлопчика в селі,
Мов одірвалось од гілля,
Одно-однісіньке під тинном
Сидить собі в старій свитині,
Мені здається, що се я,
Що се та молодість моя.

Далі поневіряння «без хліба, без свити» в погоні за «наукою» від одного п'яниці-вчителя до другого, ще гіркішого п'яниці, з яких один визнав його рішуче ні до чого не придатним: «ні до шевства, ні навіть до бондарства».

Давно те минуло, як мала дитина
Сирота в ряднині я колись блукав.
Без свити, без хліба...
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили...

Потім задушлива лакейська, звідки розквітаюча поетична душа манила його кудись вдалину. «...За вродженою мені надсмівливістю характеру, — говорить він

у своїй автобіографії, — я порушив панський наказ, наспівуючи ледве чутним голосом гайдамацькі сумні пісні і змальовуючи крадькома картини суздальської школи, що прикрашали панські покої».

Потім, внаслідок свого нового обов'язку кімнатного козачка, подорож пішки в столицю за паном... п о е т а п у!

Нарешті, столиця, добрі знайомства, воля на 24 році життя, видання перших творів, артистична подорож по рідній і пристрасно любимій Україні, розвиток усіх художніх сил, zenit слави і раптом — арешт, Шліссельбурзька фортеця ¹, Аральська пустиня і сіра солдатська шинель!..

Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити?
Пропали, пропали!

Десять років тяжкої неволі, під час якої бувало майже щодня

...На позорище ведуть
Старого дурня муштрувати,
Щоб знав, як волю шанувати.

Але от знову жадана воля. Та і пізня воля не далась йому відразу. Як на сміх, внаслідок суперечок і суперництва між прапорщиками, що розпоряджались долею поета, його безцеремонно затримують майже на півроку в Нижньому.

Нарешті, все переборено, перешкоди усунуто, знову столиця, юрба старих і нових, трохи не факірствуючих перед ним друзів і прихильників, мрії про любиме мистецтво, плани про спокійне і щасливе життя під старість...

Ранком 26 лютого 1861 року о 5 з половиною годині рідного і великого поета не стало. Водянка, що кинулась до серця, передчасно скосила дорогого і незамінного співця.

Гірко оплакали його малороси і великороси.

Що Шевченко був великим народним поетом, у тому не може бути ніякого сумніву.

Шевченко як у своїх творах, так само і в житті є демократом до самих кісток, не по теорії тільки, але по самій своїй суті.

¹ Шевченко не перебував у Шліссельбурзькій фортеці. Як відомо, під час слідства поет знаходився в казематі III відділу. (Ред.)

Вийшовши з забитого кріпацького середовища, він не відвернувся від злиднів і «свити», а став палким її співцем-захисником, і навіть нас примусив полюбити це середовище і співчувати його скорботі.

Кріпацьке горе стояло вічно перед його очима страшною примарою, побачивши яку навіть самий плач завмирав на устах.

...не здивуйте,
Що вороном кричу:
Хмара сонце заступила —
Я світа не бачу.

Так! ...Шевченко — останній кобзар і перший великий поет нової великої літератури Слов'янського світу!

Про слов'янське значення Шевченка свідчать численні, що продовжуються й досі, переклади його творів усіма слов'янськими мовами: великоруською, польською, чеською, сербською і болгарською. Причому над цими перекладами працювали сили кожної народності. Так — великоруською, наприклад, його перекладали А. Майков, М. Михайлов, О. Плещеев, Л. Мей, П. Вейнберг, М. Гербель, польською — Кондратович (Сирокомля) та ін.

До цього часу не зав'яли його творіння, вони живуть втіленими образами в нашому серці і житимуть, поки живе на Україні бодай одна народна пісня —

І голосна, і правдива —
Як господа слово.

Всю силу поезії Шевченка можна передати його ж словами:

Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли,
І в серце падали глибоко
І ніби тим вогнем пекли
Холодні душі...

І. Я. ФРАНКО

ТЕМНЕ ЦАРСТВО

І небо невмите І заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться. Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим ніччемним морем
Нудити світом?.. Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкляя трава;
Не хоче правдоньки сказати, —
А більше ні в кого спитати

Т. Шевченко

І

Початок сорокових років був дуже важною добою для поетичної творчості Шевченка, добою великого перелому в його думках. Уже в розборі «Гайдамаків» я старався зазначити той перелом, що, хоч некорисно вплинув на цілість і стійність тої поеми, зате був безмірно важний як для поета самого особисто, так і для стійності його пізніших творів.

Аби докладно зважити, який це був перелом, треба нагадати, що Шевченко жив тоді в Петербурзі, обертаяся серед високоосвічених кружків, свободний і люблений своїми земляками та чужими. Треба нагадати, яка то пора була в російській літературі в початку сорокових років і які думки носилися тоді в головах передових російських людей і висловлялися в передовій російській печаті. Три

великі російські письменники, Пушкін, Грибоедов і Лермонтов, усі передчасно походили вже в могилу, але твори їх, особливо ті, що могли вважатися останнім словом кожного з них («Горе от ума» Грибоедова, «Евгеній Онегин» Пушкіна, «Герой нашего времени» Лермонтова), жили серед читаючої громади й робили великий вплив на думки та переконання, тим більше, що сміле, гаряче слово Белінського додавало їм ясності й ширини. Четвертий великий поет і геніальний письменник російський — Гоголь саме тоді стояв у найкращім розцвіті своєї поетичної творчості, писав або задумував писати тоді свої найкращі твори «Ревизор» і «Мертвые души». І сам Белінський у невтомимій роботі над розвитком своїх думок починає покидати становище естетичної критики, починає добачати ціль усієї культурної праці людськості в тім, аби ущасливити всіх людей, дати всім можливість всестороннього розвитку всіх вроджених сил, а спеціально ціль штуки в тім, аби показувати правдиво дійсність із її хибами та задатками ліпшої будущини, будити в людей охоту до поправи тих хиб і віру в можливість поправи. До довершення того переходу в Белінським, ба й до зміни поглядів усієї інтелігентної російської громади чимало причинилися й вільнодумні та радикальні діячі-письменники Герцен і Бакунін, що за границею, в Німеччині та Франції, пильно слідили за духовним розвитком рідного краю і вдержували живі зносини з передовими людьми в Росії...

Та не тільки в надобній літературі, але також у філософії та інших науках із початком сорокових років завважаємо загальне змагання до реалізму, до опирання загальних висновків на фактах, на досвіді, на статистиці. Рівнобіжно з зростом реалізму в штуці й науці йде зріст демократизму, республіканізму та соціалізму в питаннях політичних і суспільних. Ця велика хвиля європейського духовного руху захопує також чільних людей у Росії, будить їх до нового життя. Перед тим уже Пушкін в «Онегині» та Лермонтов у «Герої нашого часу» в ярих картинах показали були цілу духовну та моральну нікчемність пануючої верстви в Росії. Ті твори враз із Гоголевими сатирами розбили сліпе самозадоволення російської інтелігентної громади, збудили глибшу застанову над собою і над існуючим ладом. Усе те вкупі мусило викликати новий поворот у літературі. Швидко появляться на світ «Мертві душі» Гоголя, а за цим підуть «Записки охот-

ника» Тургенева, перший прилюдний удар на велику, наболілу рану російської суспільності, на кріпацтво.

Неможлива річ, аби Шевченко, живучи під той час у Петербурзі, не мав також захопитися тою великою хвилею поступового руху, аби його гаряча, молода душа не повернулася також у новім напрямі, тим більше, що й власні його мужицькі симпатії віддавна тягли його в той бік...

Статті, присвяченій розборі «Сну» та «Кавказу», я дав наголовок «Темне царство». Цей наголовок впливає з самої суті діла. Бо й справді в тих двох поемах списав поет картину великого царства — російського, *того царства тьми*, що давить Україну, що абсолютизмом і самоволею царства та чиновників давить і путає не тільки діла, але навіть думки та змагання кожної вільної одиниці. Читачам, знайомим із російською літературою, відома буде стаття Добролюбова під таким самим наголовком, присвячена розборі побутових драм Островського. Приймаючи такий самий наголовок для цієї статті, я зовсім не хочу йти в супір із найкращою працею найбільшого російського критика. Така думка, поминаючи нерівність сил, тим дальша від мене, що й предмет обох статей принципіально різний. Бо коли Добролюбов під назвою темного царства змалював на основі побутових драм Островського велику неправду й погань не цілого суспільного ладу, а головно родинного життя одної верстви великоруського народу, кулецтва, — я хочу на основі Шевченкових поем відмалювати погань і неправду, що лежить переважно в політичній устрої російської держави, розуміється, не без екскурсій і на суспільне поле.

Але чи складається з тих двох поем така цілість, аби можна було розглядати їх разом, не мішаючи з собою різнорідного? Адже писані вони не в один час, то чи ж нема між ними різниць щодо настроїв і поглядів поета? Розуміється, різниці видно, але, на мою думку, різниці ті досить поверхові, не тикають самого основного погляду поета на представлене ним «темне царство». От чим, на мою думку, відрізняється «Сон» від «Кавказу». В «Сні» Шевченко стоїть іще більше на національній українській ґрунті (поема писана вчасніше). Україна нагадується йому все і всюди; її горем наболіла вся його душа; тих, хто катує й катував її, він проклинає з цілим жаром болючого серця. «Сон» — це велике оскарження «темного

царства» за всі теперішні й минувші кривди *України*, оскарження, піднесене з більше, хоч не виключно партикулярного становища — українства. Натомість «Кавказ» побудований уже на ширшій, можна сказати, загальнолюдській основі. Всяка боротьба за волю, всяке змагання проти «темного царства» знаходить прихильника в нашій поеті. «Кавказ» — це огниста інвектива¹ проти «темного царства» зі становища загальнолюдського, це, може, найкраще свідоцтво могутнього, всеобіймаючого, щиро людського почуття нашого поета. Кожний побачить після цього, що вказана тут різниця між обома поемами не то що не спиняє нас складати їх в одну цілість, але, навпаки, спонукує до того. Адже власне задля того відмінного становища в освітленні одної речі *обі поеми взаємно доповняють себе*.

Ще менше важна різниця, яка заходить між обома поемами щодо артистичного оброблення. З того погляду «Сон» один із слабкіших творів Шевченка. Сама основа поеми — поет у сні перелітає Росію, а особливо Петербург, і списує картину за картиною так, як вони насуваються йому на вид, — грішить недостатчею внутрішнього логічного зв'язку, так як узагалі кожний опис подорожі, де картини випадково чергуються та міняються, нічим або мало чим в'яжучися з собою. Певна річ, у Шевченка, так само, як і в аналогічній поемі Генріха Гейне, де описана дійсна подорож поета з Парижа до Гамбурга, під тим випадковим чергуванням картин лежить в основі глибший ідейний зв'язок, і це вповні вирівнює недостачу композиції. Натомість «Кавказ», що являється немов один величезний вибух чуття, також щодо форми мусимо вважати одним із найкращих творів Шевченка. Та, як кажу, різниця в виконанні тут мало важна. Одну й другу поему треба вважати творами переважно ліричними та оцінювати їх значення не мірою більш або менше реального змісту, але мірою вилитого в них високогуманного чуття. Те могутнє чуття поета, мов блискавка, розсвічує густий, віковий суморок «темного царства», пише огняним пальцем таємні слова над розкошующими тиранами, а діло критики — обняти в цілості й показати ясно той образ, відчитати та витолкувати ті слова.

¹ Обвинувачення.

Од молдаванина до фінна
На всіх язиках все мовчить...

Т. Шевченко

Політикою в Росії займатися не вільно, коли під словами «займатися політикою» схочемо розуміти свобідний обсуд ділань і розпоряджень уряду, свобідну критику державного устрою та публічного життя. В абсолютній державі, де воля царя — закон і де тим самим закон угрунтований не на якихось для кожного ясних і зрозумілих принципах, але на волі одної всевладної одиниці, нема ніякої підстави ані можності критикувати закони, критикувати будову та хід державної машини. Коли правда те, що сказав Щедрін про російську свободу слова взагалі, що в Росії вільно тільки «молоть пустяки», то подвійно правдивий буде такий суд про критику політичного устрою та ділань власті, а особливо єдиної всемогучої власті царя. А де нема свободи слова, там ніщо й говорити про *політичну поезію*, ніщо й говорити про свобідний вислів почувань, які будяться в серці вільного та мислячого чоловіка під тиском політичної самоволі... «Од молдаванина до фінна на всіх язиках все мовчить», говорить досадно поет, висказуючи тими словами, що не тільки Україна в Росії пригнічена і що він бажає волі та вільного слова не тільки для України, але також для всіх народів, глушених сліпою царською самоволею. Ця глуха, мертва мовчанка — не з благоденства, як іронічно додає поет, а з мусу, це перша й головна признака «темного царства». Аби з усіх людей поробити «холопів» та «лакеїв» або бездушні, робочі та покірні машини, — бо тільки ті два роди творів земних мають місце в темнім царстві, — треба поперед усього не дати людям думати по-людськи та обмінюватися тими думками, треба не дати їм висловлятися свобідно, а радше треба заставити їх «молоть пустяки». А особливо треба не допустити до голосу людей, що кличуть іншим: «Схаменіться, будьте люди!»

А серед тої мовчанки, серед того загального отупіння людського чуття що ж діяти чоловікові, в якого чуття гаряче й серце повне любові? Що діяти поетові, живому серед мерців? Нудьга й розпука бере його. Сидячи в Пе-

тербурзі, в самім осередку політичного гніту та політичної темноти, око в око з тою величезною машиною, що давить Україну і всю Росію, поет силкується, як каже сам про себе, заглушити в собі біль, забути про своє й людське горе. «Я гуляю, бенкетую в неділю і в будень» — звісно, аби не чути людського стогону. «А вам нудно, жалуете? Йй-богу, не чую, і не кричіть!» Він знає, що таким робом не втішить болю в серці, а навпаки, такою силуваною мовчанкою, таким самооглушенням сам у собі з'їдається, сам п'є свою кров. Але нехай і так! Він гордиться хоч тим, що «я свою п'ю, а не кров людськую», коли про більшість оточуючих його людей та про ціле темне царство треба би сказати якраз навпаки.

Страшно стає, коли вдуматися в значення тих немногих слів у заспіві «Сну», де поет, кинувши загальний погляд на змагання та порядки «темного царства», виткнувши коротко й досадно головні його болячки, показує нам своє власне нутро, розкриває психологічні причини, для яких він береться співати пісню про темне царство. «Кругом неправда і неволя, народ катований мовчить». Немногі чесні та смілі борці вільного слова або страждають між злодіями з клеймом на чолі, або п'ють свою кров, нидіючи та гризучися в силуваній мовчанці. Вернули та віджили в повній силі часи Нерона, про які писав Тацит: «Часи, котрі ми переживаємо, такі нікчемно жорстокі, що наші потомки не схотять повірити, аби жили колись люди, що могли пережити їх». Але дарма, що «щодень Нерони розпинають, морозять, шкварять на огні», дарма, що Прометееві-людськості орел-тиранство «щодень божий довбе ребра, серце розбиває». «Розбиває, та не вип'є живої крові», «не скує душі живої і слова живого». Воно мусить вирватися на волю, мусить хоч у сні висказати себе, проламати кригу силуваної мовчанки.

В такій настрої душі наш поет лягає спати підпилий, ледве доплентавшись до своєї хатини. А в хатині, звісно, «божа благодать», се значить пусто, тихо, мертво. Нема ні жінки, ні діток, нема кому розважити й розрадити, нема друга щирого і ні з ким поділити накопиле в серці горе. Та скоро заснув поет, скоро дух його увільнився з пут гнітючого суму й забуття, він зараз рветься летіти геть, рветься з землі, і, прощаючися з нею, кидає їй в очі всіма муками, якими вона кормила його. Жаль йому тільки рідної неньки України, вдови безталанної, котру лишає без

потіхи й поради. Але ж і він не може допомогти їй, а може тільки з нею сумувати та додавати їй надії, що настане колись і для неї день правди, що її малі діти доростуть і стануть на ворога, аби вибороти їй волю та самостійний розвиток.

Ось вихідна точка Шевченкової політичної поезії, і нею він різко визначається з-поміж інших російських поетів, що виступали на тім полі. Праведний гнів проти «темного царства», якого погань відома йому в цілій повноті, довго здержуване чуття, що насильно рветься на волю, хоч поет ясно знає, що жде його за це, — з того становища і в таких обставинах виспівана політична пісня стається вже не естетичною або якою-небудь іншою забавкою, але поважним горожанським ділом, смілим маніфестом вільного слова проти «темного царства». Я не знаю ні в одній європейській літературі подібної поезії, написаної в подібних обставинах. Адже «Німеччина» Гейне, писана в Парижі 1844, та «Бичування» (Les chantiments) Віктора Гюго, писані в Брюсселі 1853, постали — перша під впливом свобідного паризького повітря, а другі — на вигнанні, у вільнім краю, коли поетам самим не грозило нічого з боку тих властей, на які вони кидали свої громи.

III

Он глянь...

Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обуть
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тинном
Опухла дитина — голоднее мре,
А мати пшеницю на панщині жне.
А он...

...покритка попідтинню
З байстрам шкандибає, —
Батько й мати одцурались,
Чужі не приймають!
Старці навіть цураються!
А панич не знає:
З двадцятою, недолюдок,
Душі пропиває!

Г. Шевченко

І сниться поетові його рідна Україна, уквітчана садами, обмита росою, сяюча непорочною красою. Жаль

Йому покидати неньку, але тут йому насуваються на вид страшні картини життя українського народу. Темне царство, це паразит, що живе соками і кров'ю народу. Аби піддержати своє існування, мусить воно здирати останнє з бідного робочого люду, мусить розпинати за подушне, мусить для своєї оборони кувати дітей людських і навчати їх убивати людей, проливати кров. «Нагодовані, обуті і кайданами окуті, вони муштруються» — привчаються до сліпого послуху, аби тим легше могли статися бездушним і могутнім знарядом гніту й притиску, аби могли статися величезною шрубою, що по волі царя-самодержця та його підручників-блюдолизів давить і чужих і своїх.

Але на тім не кінчиться тиск. Рука темного царства простягається ще далі над народом. Воно, приславши кров'ю здобуту волю українського народу, віддало його з землею на власність нікчемним панам-недолюдкам, котрі знущаються над ним, «землею, всім даною, і сердешним людом торгують,»... котрі висисають його працю, затоптують у болото його найсвятіші чуття. Дитина мре під плотом із голоду, а мати сердешна не сміє й поглянути на неї, бо жне пшеницю на панщині. Не тільки земля, «всім дана», не тільки праця й зароблене добро, але також особа й честь людини віддані в безмежну власть навіжених панів. Вони програють людей у карти, без сорому беруть найкращих дівчат у свої покої для задоволення своїх звірячих жадоб, а потім насміхаються над обезчещеними. Все віддано на самоволю панів! Воно й зовсім природно, бо самоволя найвищої голови того темного царства, царя, що ж інше може породити, як не самоволю його підвладних, його блюдолизів, «княжат недорослих», котрі, по слову поета, «з каліки останню свитину з шкурою знімають», аби мати в шо обутися.

Уступ Шевченкової поеми, наведений в епіграфі цього розділу, а також пізніші поеми, де поет ширше розвиває ту саму тему («Відьма», «Марина», «Княжна»), це безперечно перший в Росії смілий і прямий удар на гниль і неправду *кріпацтва*. В політичних, а також у названих тут епічних поемах, виступаючи проти кріпацтва, поет старався досадним словом показати і досадними, хоч, може, подекуди й виїмковими, а не типовими фактами ствердити, що всяка неволя робить шкідний, деморалізуючий і вбійчий вплив не тільки на пригноблених, але також, і то на-

віть у далеко більшій мірі, на гнобителів. Російські пани-кріпосники змальовані в поемах Шевченка в найогиднішій постаті, як нелюди, тирани та п'яниці, і коли порівняємо його описи з дійсністю, наскільки вона відома нам із інших, не поетичних джерел, то переконаємося, що поет справді небагато пересадив, малюючи їх такими барвами, а схибив хіба тим, що малював випадки виїмкові, збиткування поодиноких недолюдків, а не щоденний, пересічний та зате ненастанний гніт, для маси народу далеко тяжчий і згубніший від тих одиничних, надзвичайних вибриків звірства та самоволі. Правда, в тім часі, коли Шевченко писав свої поеми, поняття реалізму в поезії не було ще так утвердилось, аби поет міг був узятися представляти віршами щоденне життя з його на вид дрібними та малозначучими пригодами, які не поодинокі, але в загальній сумі складаються на ту невдержиму ваготу, під котрою стогне робочий люд. Таке представлення бачимо аж геть пізніше, в майстерських картинах Марка Вовчка («Інститутка», «Ледащиця»).

Ті страшні картини народної неволі та політичного тиску знов доводять поета до розпуки. Він рад би «упитися отрутою», заснути в кризі, аби позбутися тих страшних дум. Тому летить далі, летить у пустиню, в сніги та гори, аби заховатися від людей. Та дарма! Серед снігів і болот загули кайдани, і в нутрі поета знов будиться люта дума, знов перед ним око в око стає нова погань темного царства. «Забиті в кайдани люди виносять із нор золото, аби залити пельку неситому». Це каторжні! Це злодії та розбійники, котрих суспільність гнітом своєї нерівності, своїх внутрішніх суперечностей витрутила з простої, чесної дороги, котрих вона сама поставила проти себе, а потім сама ж за те супротивлення страшенно покарала. Це каторжні! Між злодіями й розбійниками в кайданах і муках також смілі борці за свободу, невтомні сіячі широких, ясних дум, найзавзятіші, природні вороги темного царства¹. Жертви неправди суспільної й неправди по-

¹ Між такими російськими вільнодумцями, що при кінці XVIII і в першій половині XIX в. на Сибірі та в каторжних роботах покутували за своє вільнодумство, годиться згадати Радіщева, автора «Путешествия в Москву», далі 120 головних т. зв. декабристів, із яких 5 найголовніших повішено в Петербурзі в р. 1826, а решту заслано

літичної поруч себе, сковані одним залізом, втопані в безодню недолі одною важкою ногою самоволі та тиранства.

Хто вони? Як жили? Що кохали?
І яка лиха доля не раз
Тут їх пхнула в сніжні завали?
Годі знать! Пута всіх порівняли,
Порівняв «височайший указ»¹.

А коли поет долітає до великого города московського (Петербурга), то й тут його очам поперед усього показуються картини гніту й неправди. «Мов журавлі», муштруються солдати перед городом. Рано, коли поет оглядає город, йому найперш усього показуються «вбогі, поспішаючі на труд», показуються «заспані дівчата, що йдуть додому, а не з дому; бач, посилала мати на цілу ніч працювати, на хліб заробляти». Шістнадцять літ пізніше, в листопаді 1860 р., поет так само ходив по Петербургу вночі, кашляючи, надламаний довголітньою неволею, визнавши на собі весь страшний тиск темного царства, і знов йому показався той самий образ:

Дивлюсь: неначе ті ягнята
Ідуть задрипані дівчата,
А дід (сердешний інвалід)
За ними гнеться, шкандибає,
Мов у кошару заганяє
Чужу худобу.

Всі головні неправди темного царства: опутання думок і слова, висисання робочого люду податками, солдатчиною, самовільними судами та каторгою, кріпацтво, бідність і проституція, — все те безконечною, важкою хмарою переходить перед душею поета, збільшуючи його біль і душевну муку...

на Сибір. Майже рівночасно з київським Кирило-Мефодієвим кружком потерпів у Петербурзі тяжку кару кружок Петрашевського...

(Ів. Франко).

¹ Із моєї недрукованої поеми «Снігова казка» (Ів. Франко).

Храми, каплиці, і ікони,
 І ставники, і мірри дим,
 І перед образом твоїм
 Неутомленні поклони
 За кражу, за войну, за кров, —
 Щоб братню кров пролити просять,
 А потім в дар тобі приносять
 З пожегу вкрадений покров!!

Т. Шевченко

Та що ж це за машина така, котра може виконувати на багатомільйонову масу народу такий страшений гніт? Певна річ, та маса безвладна, оглушена й опутана, не свідомо своєї сили, безоружна та роз'єднана, значиться, давити їй не велика штука. Та все ж таки цікаво побачити, як змалював Шевченко того сторукого поліпа, що кормиться соками, кров'ю й потом тої маси, як змалював те «чудище обло, огромно, озорно, стозевно и лаяй»¹ підпори й діячів темного царства? Хто вони? Які їх бажання? Яка їх сила? А знаючи те, ми чей же зможемо хоч у приближенні відповісти на питання: «Чи довго ще на сім світі катам панувати?»

Зачнімо від найменших колісець тої великої машини і пробираймося чимраз далі догори, до найвищої та всевладної пружини. Ті найменші колісця, то «братія», дрібні чиновники та писарі, що «киснуть у чорнилі», не знаючи нічого крім московської мови, та проклинають батьків, що їх не вчили замолоду «цвенькати по-німецьки». Вони давно забули про те, що, «може, батько останню корову... продав, поки вивчив московської мови», забули, чиї вони діти і чий хліб їх годував і годує, забули, що вони не більше як дрібні колісця в машині, що вони «рабів раби». Все забулося, скоро їм вільні руки — драти останнє добро з бідного народу. Перед вищими вони звикли гнутися аж до землі, маліти в порошиночку; зате супроти нижчих вони всевладні пани, вони надуваються вище слона. «Мы, брат, просвещенны», — тичуть вони гордо в очі всякому нижчому своє зарозуміле неучтво, і розуміється, на конто

¹ Це початковий вірш поеми про Кербера, гекзаметрами написаної російським поетом і професором університету Тредьяковським, який мав нещасливий дотеп виголосити ту поему при торжественній нагоді перед царицею Єлизаветою, і за це не тільки «удостоился высочайшей пощечины», але зараз же був ув'язнений і у в'язниці, невважаючи на високе становище, засічений на смерть.

того, що ми просвіщенні, — «не поскупись полтинкою!» Це ті дрібні п'явки, з котрих кожна, бачиться, й небагато крові людської потребує, аби наповнитися, але яких тисячі живо виссуть усю кров навіть із велетня...

...Над тою верствою дрібних п'явок і хробаччя тягнеть друга верства великих п'явок, «превосходительных» та «высокоблагородных». «У сріблі та златі! Мов кабани годовані — пикаті, пузаті», вони стоять довкола царя, «аж потіють та товпляться, щоб то ближче стати коло *самих*». Те саме явище, що й у споді: лакейство та самоуниження перед вищими, високомірна гордість супроти нижчих, фальш і облуда супроти рівних. «Отечество» у кожного раз у раз на язиці, та тільки ж під отечеством вони розуміють «нові петлиці та муштри ще новіші», а з люду сердешного точать кров, як воду. А дрібна «братія», розуміється, не хоче й не сміє навіть забороняти їм це, «мовчить собі, витріщивши очі, як ягнята... «Нехай,— каже,— може, так і треба!» Воно й конечно. «Змея,— як каже Некрасов, — родит змеенышей», неволя й самоволя родить до себе подібні діти. Де найвища власть, найвищий законодавець топче під ноги всяке право, а властиво становить права тільки для інших, а не для себе, там і інші, менші панки, «княжата недорослі» зуміють кожний у своїм ширшій чи тіснішій окрузі поставити й себе вище закону. Відоме східне оповідання, здається про перського царя Хозроя Новшірвана, який самовільно велів у бідного взяти яйце, а слуги похапали всі кури, а коли велів зірвати одно яблуко, слуги зрубали й яблоньку.

Та щоби наглядно показати сліпу самоволю найвищої голови темного царства, Шевченко веде нас на «парад» у царську палату. Окружений блюдолизами, облитими золотом, цар походить та цвенькає — розуміється, «об отечестві», а блюдолизи-холопи товпляться довкола нього, аж потіють. Вони знають, який буде кінець тої паради, а царську пощочину, царську «дулю» (штвовок у ніс) уважають найбільшою ласкою для себе. «Може, вдарять, або дулю дати благоволять, хоч маленьку, хоч півдулі, аби тільки під самую пику!» Досадніше не можна було характеризувати та осміяти те «правдиво московське» холопство, якого прадіди навчилися у татар і якого не забули і внуки, не вважаючи на Петрову реформу та прорубання буцімто вікна в Європу. І ось «цар підходить до найстаршого... та в пику його як затопить!.. Облизався

неборака, та меншого в пузо — аж загуло!.. А той собі ще меншого туза межі плечі; той меншого, а менший — малого, а той — дрібних». На всіх розлилася царська благодать! «Гуля наш батюшка, гуля!» — кричать радісно крізь сльози «недобитки православні». Гуляє батюшка, і щасливий той, на чиїх вилицях опинилася «височайшая» рука. Тільки «найстарший» доступив тої честі, якої колись «удостоївся» Тредьяковський. Менші, а тим паче «дрібнота» мусять приймати стусани та позаушники від «своих непосредственных настоятелей», і безперечна річ, що чим нижче по тій драбині, чим далі від «самих», а ближче до «недобитків православних», тим і удари та стусани дужчі, болючіші. Адже й камінь, спадаючи з гори, чим нижче паде, тим швидше і з більшою силою летить.

У такій, наполовину тільки фантастичній картині, змалював Шевченко безграничну самоволю царя, не в'язану ніякими правилами, а найменше правилами здорового розуму. Тою картиною генерального мордобиття Шевченко дуже вдачно заклеїв пануючу за царя Ніколая систему, при якій царська воля та брутальна сила були всім, а людське чуття та справедливість уважалися нічим.

Оце та машина, що давить Росію, давить і Україну. Духова нікчемність, моральна погань попри брутальну силу, це вся суть тої машини, це її самотні умови її існування. Не будь хоч одної з тих умов, і вся машина заскрипить і розпадеться. Тому-то зріст просвіти, розширення почуття справедливості й гуманності і вменшення панування брутальної сили та темноти, це основні вороги її. Хто їй служить, мусить служити їй властивим їй способом, а ні, то замість услуги принесе їй шкоду. Адже вся література, хоч, може, й не мала на думці валити темного царства, все-таки раз у раз наносила йому удари вже самим своїм існуванням і своїм вільним словом. Зате ж вона й мусила визнати від нього немало; зате ж то й уся вона — великий ряд мучеників за волю слова й думки. Навпаки, церков, хоч і признається іноді до свободних думок, тут стала вся на услуги темного царства, зробилася розсадником темноти й підпорою всієї погані існуючих у Росії порядків.

У нас
Святу біблію читає
Святий чернець і навчає,
Що цар якийсь-то свині пас,
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив. Тепер на небі!

От бачите, які у нас
Сидять на небі!¹

Виходило би з того, що й небо сприяє розпинателям народним та кривдникам, що й на небі — так навчає «святий чернець» у службі темного царства — сидять убійці. Небо вислухує молитов тиранів «за кражу, за війну, за кров», приймає від них дари, «з пожару крадений покров». Отаких-то вчителів посилає темне царство, аби «просвічали» народ, аби вчили його, що «дери та дай, та прямо в рай, хоч і рідню всю забери!» А поруч із тими «духовними» вчителями йдуть і інші вчителі-цивілізатори, йдуть ташкентці всяких розрядів. Ті вже навчають темний народ, «як тюрми мурувати, кайдани кувати, як їх носить і як плести кнути вузлувати». А більше чого ж треба для мирного, «цивілізованого» життя в темнім царстві?

Отак скріплене і зміцнене само в собі темне царство стоїть на краю Європи як підпора політичного гніту та темноти. Кров'ю тисяч людей, кров'ю всіх, що бажають свободи й щастя, воно піддержує гніт і неволю. Їх кров'ю зливає воно широкі поля, аби загарбати під себе пограничні, вільні чи невільні землі. В сорокових роках ХІХ в. гнало воно тисячі вояків на Кавказ, аби загарбати ті вільні гори, останнє пристановище черкесів, чеченців, грузин і інших гірських, напівдиких, а то й високоосвічених та свободних народів...

V

Заворушилася пустиня.
Мов із тісної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.

Т. Шевченко.

Ми бачили склад тої машини, що верховодить темним царством, бачили її ділання: назверх — розбої, грабу-

¹ Варто зауважити, що ті рядки Шевченкової поеми «Кавказ» відносяться до ізраїльського царя Давида, який, як відомо, велів убити вояка Урію, аби пошлюбити його жінку Батсебу. Ті рядки можна вважати зародом пізнішої поеми Шевченкової «Царі», в якій на основі біблійних оповідань описано драстичні пригоди з життя ізраїльських царів Саула й Давида, а до них додано також оповідання про пригоду руського князя Володимира з Рогнідою та її віцем Роговолодом (*Ів. Франко*).

вання та підпирання дикого автократизму; внутрі — неволя, темнота, бідність та деморалізація. Нема в тім царстві місця для вільного, чесного й розумного чоловіка. Йому приходится мовчати й кам'яніти, та хіба *надіятися*. Але чого й по кім надіятися, коли темне царство, мов те море, землю криє, ба, здається, вже й небо зуймило і «бога в шкатулу сховало»? Чого надіятися, коли, бачиться, світ навіки дошками забитий? Та ні! «Не вмирає воля!» Коли не стане живих, то й мерці встануть за правдою. Але цього чуда зовсім навіть не потрібно. Машина темного царства, на щастя людськості, так збудована, що швидше чи пізніше мусить сама в собі зіпсуватися, сама власною силою розпастися. На той важкий, але неминучий процес історичного самовбійства вся надія чесних і розумних людей. Аби прискорити його, вони посвячують своє особисте щастя, свою кров і своє життя, бо знають, що це не марна жертва, що кожна крапелька їх крові заважить на вазі, поки не наповниться чарка добра, а неправда й неволя не полетить догори.

Машина темного царства так і збудована, що мусить швидше чи пізніше сама розпастися. Адже головні її пружини — несправедливість, деморалізація, облуда та самоволя, це не жодні закони природи, вічні та незмінні, це тільки часові недуги людськості, по яких мусить наступити й виздоровлення. Притім вони хоч і творять огнива одного ланцюга, хоч усі сковані з собою путами причин і наслідків, проте стоять ворожо проти себе й самі в собі з'їдаються. Самоволя, посунена до такої крайності, як у темнім царстві, не терпить обік себе нічого і змітає все, що могло би стати на заваді її необмеженому летові. Тим самим вона ізолює себе і позбавляє сама себе своєї підстави, підрубє своє власне коріння. Деморалізація також нищить свої власні сили. Облуда і несправедливість не зду-жають піддержати машини, позбавленої головних своїх пружин, і настане день по ночі темного царства. Розуміється, не без тяжких забурень, не без великих жертв!

Те саморуїнування й показав нам Шевченко в кінцевім уступі «Сну». Пани-блюдолизи знов стоять смирно перед дверми царської спальні. «Аж ось і с а м неначе з берлоги медвідь виліз, ледве-ледве переносить ноги; та одутий, аж посинів: похмілля прокляте його мучило! Як крикне на сáмих пузатих, — всі пузаті до óдного в землю провалились! Він вилупив баньки з лоба, і все затру-

силось, що осталося. Мов скажений на менших гукає, — і ті в землю! Він до дрібних, — і ті пропадають. Він до челяді сунеться, — і челядь пропала. До москалів, — москалики, тільки застогло, пішли в землю». Катастрофа наступила. Її причини, крім царського безпричинного крику, ми й не бачимо, але власне той безпричинний крик дає нам поруку, що причиною катастрофи була та сама безмежна царська самоволя. Всі пропадають від царя, шезають із-перед нього, покидають його. Він, необмежений самодержець, стоїть тепер справді сам серед необмеженого простору. Але тут і в нім самім мусить наступити рішучий переворот. Тепер він мусить добачити, що сам без тих своїх рабів-блюдолизів, скованих із ним кайданами неволі й прокляття, що сам він без них ніщо, що разом із ними, з тими гидкими знарядами його самоволі шезла його сила. «Стоїть собі, голову понурих, сіромаха! Де ж ділася медвежа натура? Мов кошеня — такий чудний». І поет не може здержати себе, аби не зареготатися над тою переміною. Цар відзивається окриком на той регіт, і на тім кінчиться поема.

Але який же кінець темного царства? Що сталося з царем-медведем?

Про кінець темного царства не може вже бути й сумніву, коли поет у останнім уступі «Сну» розкусив найбільшу його загадку, всевладність царя. Відки пливе та всевладність? Чи з справдішньої сили самодержця? Зовсім ні. Його сила власне в тих, котрі в нім бачать свою силу, в його рабах і знарядах. Без них він безсильний, без нього вони безсильні. Отже, де ж лежить їх спільна сила? Власне в тих путах, що сковують їх одних із другими. *Вони сильні тим, що вони невільники й нелюди.* А скоро і в їх серцях зашемить людське почуття, збудиться бажання волі, тоді й страшна їх сила розвіється, тоді настане кінець темного царства, не стане «ні власті, ні кари», розпочнеться нове царство, царство братолюбія між людьми.

І. Я. ФРАНКО

ІЗ СЕКРЕТІВ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

...Коли в нашій уяві постане образ пожару, то мимоволі з цим образом в'яжуться й дальші образи: крик, метушня людей, голос дзвонів, гасіння вогню і т. п. Це є звичайна асоціація, і наша думка мимоволі завжди вертає до неї. Аби уявити собі, що люди серед пожару танцюють, бенкетують та співають, на це треба незвичайного напруження нашої уяви, треба праці або поетичної сугестії. Тож коли Шевченко в своїх «Гайдамаках» два рази малює нам бенкети серед пожарів, у Лисянці й Умані, коли співає, як-то

серед базару,
В крові, гайдамаки ставили столи;
Де що запопали, страви нанесли
І сіли вечерять, —

то мусимо сказати, що він... тягне нашу уяву від звичайного ряду асоціацій до незвичайного.

Подібних прикладів маємо у Шевченка і загалом у поезії багато. Ітак ідея неділі викликає в нашій душі образи спокою, тиші, молитви, святочно прибраних людей; у Шевченка не те:

У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала.

До таких силоміць зчеплених асоціацій у Шевченка треба залічити чимало його улюблених зворотів, як-ось: «недоля жартує», «пекло сміється», «ніч стрепенулась»,

«лихо сміється», «закрий серце очі», «лихо танцювало», «журба в шинку мед-горілку поставцем кружляла», «шляхта кров'ю упилася» і т. д. Це, очевидно, не випадкове явище; поет навмисно завдає труднощі нашій уяві, щоби розбурхати її, викликати в душі те саме занепокоєння, напруження, ту саму непевність та тривогу, яка змальована в його віршах. Пориваючи нашу уяву від звичайних до незвичайних асоціацій, він досягає один із наймогутніших способів поетичного малювання — *контраст*. Що чинить маляр, кладучи на малюнку близько одну коло одної дві плями різних кольорів, що стоять далеко один від одного в шкалі барв, те саме досягає поет, шарпаючи у відповіднім місці нашу уяву від звичайного асоціативного ряду до незвичайного або просто супротивного. Це діється особливо в тих творах, де темою є мішані чуття, драматичні ситуації, сильні людські ефекти та пристрасті. Зовсім інакше в малюнках ідилічних, спокійних, несконплікованих ситуацій, однорідних — все одно веселих чи сумних настроїв. Тут поет... добирає таких асоціацій, які б заспокоювали, заколисували уяву, а радше — дає вираз тільки тим асоціаціям, що самі, без ніякого напруження напливають в його власній успокоєній уяві. Чудовий взірець такого малюнка дав нам Шевченко в своїм вірші «Вечір на Україні». Весь той вірш, це немов моментальна фотографія настрою поетової душі, викликаного образом тихого, весняного українського вечора.

Садок вишневий коло хати,
Хруші над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Як бачимо, поет без ніякої особливої прикраси, простими, майже прозаїчними словами малює образ за образом, та, придивившись ближче, бачимо також, що ті слова передають, власне, найлегші асоціації ідей так, що наша уява пливе від одного образу до другого легко, мов той птах, що граціозними закрутами без маху крил пливе в повітрі все нижче і нижче. В тій легкості і натуральності асоціювання ідей лежить увесь секрет поетичної принади цього вірша.

...Нам зовсім легко проговорити «Отче наш» від початку до кінця, але дуже трудно від кінця до початку.

На цьому правилі полягають усякі мнемотехнічні штуки, напр., подавання граматичних виїмків, уложених у вірші... Та на ньому полягає й те, що називаємо *поетичною градацією*. Поет веде нас натуральним шляхом асоціації ідей від часті до цілості, цю цілість показує знов, як часть більшої цілості, і так піднімає нас, неначе по ступенях, шораз вище, щоби показати нашій уяві широкий кругозір. Оце і є секрет сильного впливу, який роблять на нас початкові вірші Шевченкового «Заповіту»:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій.

Вже слово «поховайте» будить в нашій уяві образ гробу; одним замахом поет показує нам цей гріб, як частину більшої цілості — високої могили; знов один замах, і ця могила являється одною точкою в більшій цілості — безмежнім степу; ще один крок, і перед нашим духовним оком уся Україна, огріта великою любов'ю поета.

Прикладів такої градації дуже багато у Шевченка і у всіх поетів, і я не буду їх тут нагромаджувати. Зате я вкажу приклади іншої градації, dokonаної на підставі цього самого правила, тільки в зовсім противнім порядку. Часто, щоби досягнути надзвичайний ефект, збудити напруження нашої уваги, поет поступає противно, веде нас від цілості до часті, відси до ще меншої часті і так далі, аж до якоїсь дрібної точки, в котрій, власне, чи природно чи тільки переносно, лежить уся вага його твору. Є це так названий по-французьки *пунт* (pointe), так сказати, вістря, яким кінчиться твір. Вживання і надуживання цього ефекту характеризує звичайно поезію в добі переситу і перерафінування, та було б несправедливо заборонювати поетам взагалі цього риторичного способу. Ми стрічаємо його в народних піснях, хоч рідко, стрічаємо і у нашого Шевченка, котрому, певно, ніхто не закине нагінки за пустими риторичними ефектами. Наведу тут тільки один приклад цього роду з Шевченкової поезії, з вірша «Хустина»:

Іде військо, іде й друге,
А за третім стиха —

.....

Безуть труну мальовану,
Китайкою вкриту,
А за нею з старшиною
Іде в чорній свиті
Сам полковник компанійський,
Характерник з Січі.
За ним ідуть есаули
Та плачуть, ідучи.
Несуть пани есаули
Козацькую зброю:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці
І три самопали...
А на збруї... козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного,
Розбіті копита...
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

Будова цього опису напрочуд майстерна. Зразу широчезний горизонт — аж три війська; за третім жалібний похід, труна, полковник, осаули; наша увага звужується, та разом з тим загострюється, ми добачаємо чимраз менші деталі, яких не бачили вперед, обіймаючи оком велику масу. Осаули несуть зброю, ми бачимо на панцирі сліди рубання, на всій збруї засохлу кров; серед того походу йде кінь без їздця, ми бачимо на ньому порожнє сідло, а на тім сідлі хустину, дрібнесеньку річ, та рівночасно таку, в котру поет чарами свого слова вложив усю трагіку цього козака, що лежить у домовині, і ще одної живої людини — дівчини, що вишивала цю хустину, що надіялася бачити в ній символ свого щастя, символ шлюбу з любим козаком, а тепер бачить символ слави козацької—смерті в обороні рідного краю.

Тим самим правилом вияснюється й та легкість, з якою наша уява від частин іде до цілості. Ось, напр., у чудових віршах Шевченка:

Готово! Парус розпустили,
Посунули по синій хвилі
Поміж кугою в Сир-Дар'ю
Байдару та баркас чималий.

Можна сказати, що поет зовсім несвідомо, тільки завдяки своєму поетичному чуттю зумів змалювати тут момент, коли корабель рушає з місця, даючи нам оцю зовсім

натуральну градацію образів: команда на кораблі (готово!), розпущений парус, сині хвилі і вкінці байдара і причеплений до неї баркас.

...Згадавши клепку, ми в уяві знехотя доходимо до образу бочки, та, згадавши бочку, нам не так легко згадати одну її складову частину. Та поет дуже часто і тут вибирає, власне, труднішу дорогу, щоби добратися до нашого серця. Він перед нашими очима розбирає цілість на її часті, як це бачимо, напр., у Шевченковій «Чумі»:

Весна. Садочки зацвіли,
Неначе полотном укриті,
Росою божою умиті,
Біліють. Весело землі:
Цвіте, красується цвітами,
Садами темними, лугами.

Цей спосіб представлення можна би назвати *аналітичним*, і він здибується в поезії досить рідко...

В нашій поезії не стрічаємо гіпертрофії запахового зміслу. В народних піснях запах грає дуже малу роль, а такі звороти, як «коло мене, молодого, вандрівочка пахне» — занадто ще слабкі, щоби викликати у слухачів хоч бліду ремінісценцію конкретного враження. У Шевченка майже не стрічаємо образів, узятих з обсягу цього зміслу, коли не числити переспіву псалмів Давидових; щонайбільше зазначено у нього неприємні запахові враження, як «маслак смердячий».

Враження смаку далеко частіше попадаються в нашій поезії вже хоч би для того, що абстракції тих вражень у нашій і у багатьох інших мовах служать для вислову приємного і неприємного чуття взагалі. «Солодкий», «гіркий», «квасний», «солений», «терпкий» мають різнорідні значення. В народних піснях і поговірках раз у раз знаходимо такі епітети, як «любку мій солодкий», «гірка година», «на дворі кваситься», «солono продав», «гірко заробиш, солодко з'їси».

Ой, солодка капустиця, а гірке кочиння;
Ой, солодке закохання, гірке розлучиння.

Епітетами, взятими з обсягу смаку, характеризує свою любов парубок:

Ой, дівчино-дівчинонько, така-с ми миленька,
Як уліті на нивоньці вода студененька.
Як уліті при роботі води сі напити,
Так з тобою постояти та й поговорити.

Дівчина характеризує таким самим способом життя з нелюбом:

Ой, волю я, моя мати, гіркий полин їсти,
Аніж маю із нелюбом обідати сісти.

У Шевченка із цього обсягу стрічаємо мало образів; найбільше пам'ятний і пластичний є, мабуть, у «Гамалії», де козацький напад на Скутару порівняно до гуртової вечері:

Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика.

Контраст між свобідним і невільним життям малює Шевченко також пластично і оригінально образами, взятими з обсягу смаку:

А їлась би смашненька каша!
Та каша, бачте, не наша,
А наш несолений куліш,
Як знаєш, так його і їж!

Інші Шевченкові образи, взяті з обсягу смаку, як ось «упитися кров'ю», «кров і дим їх упоїв» і т. д. не мають такої сили і пластики і являються більше риторичними прикрасами. І у Шашкевича знаходимо гарне означення.

І день йому милий і солодка нічка.

Змисл дотику служить нам до пізнання не тільки форми тіл, їх консистенції¹, поверхні і температури, але також їх віддалення, корегуючи тут ненастанно змисл зору. Звідси походить те інтересне явище, що первісні міри майже всі взяті з обсягу дотику; мірою майже все було людське тіло; наш народ і досі ще вживає таких примітивних означень, як: дошка груба на два пальці, довга на три п'яді, вода глибока на два хлопа, звідси до нього нема і сто кроків. Зрештою і загальніші міри: локоть, стопа, сажень (доки сягне чоловік) мають явні сліди мірення людським тілом. Не диво, що цей змисл, такий важний

¹ Стану.

для психічного розвою кожної людини, дав нашій мові, а тим самим і поезії, багато інтересних і важних термінів та епітетів, котрими послугуємося в найрізніших значеннях, не раз не думаючи про їх первісне призначення. І так говоримо: то тяжка справа, легко мені на душі, це піде гладко, гаряче любити, холодна розпука, квадратний дурень, гладка дівчина, рогата душа, твердий характер, м'яка вдача, слизька спекуляція, гороїжитися і т. п. І при тім в нашій душі виринають образи різного роду, але не дотикові, хоч певно, що несвідомо примішуються й вони, даючи тим іншим образам певний окремий колорит. Нема що мовити, що й поезія мусить користати з тих образів, нагромаджених уже в самій скарбівні мови, тим більше, що вони вже поетичні самі собою. І ось ми бачимо їх живцем у народних піснях:

Ой, не питай, пане-брате, чи дівчина гладка.
Але питай, пане-брате, чи метена хатка.

Парубок кляне матір, що не дозволяє йому женитися з милою:

Бодай тобі, моя мати, так тяжко конати,
Та як мені, молодому, з конем розмовляти.

Про саму пісню співається:

Ой, легонька коломийка; легонька, легонька,
Коли ж ми ся поберемо, рибко солодонька?

Вояк говорить товаришам:

Тяжко мені, тяжко, на серці сумненько,
Відай же я забив свого близенького.
Свого близенького, брата рідненького.

З того самого обсягу взяті також гарні образи:

Розсію я тугу по зеленім лугу,
Розсиплю я жалі по зеленій траві.

Коли говоримо «товариський кружок», «широкий круг слухачів», то хоча при тім враження дотику круглої форми й не виринає в нашій душі, а радше являється нам враження зорове: кільканадцять людей, що стоять довкола якогось одного, — а все-таки зв'язок між тими сферами

вражень ще не порвався; коли ж у народній веснянці ми знаходимо рядки:

Вербовее колесо, колесо
На дорозі стояло, стояло,
Дивне диво гадало, гадало —

то значення того «вербового колеса», котре стоїть на дорозі і щось думає, для нас неясне; ми мусимо вислухати решту пісні:

Ой, що ж тото за диво, за диво?
Йшли парубки на пиво, на пиво.
А дівки сі дивили, дивили,
Що парубки робили, робили, —

мусимо через логічні заключення дійти до того, що верба в веснянках означає дівчину, щоб такою околесною дорогою дійти до того, що «вербовее колесо» значить «кружок дівчат». І коли у Шевченка читаємо:

В неволі *тяжко* — хоча й волі,
Сказати по правді, не було...
Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні *поховать*...

Один у другого питаєм,
Нащо нас мати *привела!*..
Якби кайдани *перегризти*,
То гриз потроху б... Так не ті,
Не ті їх *ковалі кували*,
Не так залізо *гартували*,
Щоб *перегризти*...

Так любо *серце одпочине*...

І слово правди і любові
В степи-вертепи *понесли!*..

Нехай і так! Не наша мати,
А довелося *поважати* і т. ін. —

то певно, що ми, причаровані простотою і силою тих слів, не думаємо про ті первісні, змислові, а спеціально дотикові враження, до яких апелює поет... Певна річ, і поет, пишучи ті рядки, не думав не раз про первісне, змислове значення таких слів, як поховати, понести, поважати, чистий, праведний і т. ін. Він користувався в значній мірі готовою вже поезією мови, готовим запасом абстрактій і абревіатур, але все-таки треба признати, що правдиві

поети все і всюди з багатого запасу рідної мови вміють вибрати власне такі слова, які найшвидше і найлегше викликають у нашій душі конкретне, зміслове враження. Але й поза те правдиві поети, свідомо чи несвідомо, б'ють на наші змісли, творять залюбки образи наскрізь зміслові для виявлення своїх ідей, і в числі таких образів дуже часто знаходимо образи, взяті з дотикового зміслу. Наведемо лиш пару таких образів із Шевченка. Щоб показати свою змарновану (по його думці) з вини знайомих молодість, поет обертається до них з докором:

Ви тяжкий камінь *положили*
Посеред шляху і *розбили*
О його, бога боючись,
Мое, *малее* та убоге,
Те серце, *праведне* колись.

Тут майже що слово, то образ із обсягу дотикового зміслу, а всі ті образи, взяті разом, чинять сцену, повну руху і трагічної сили; ми чуємо і тяжкість каменя, доторкаємося ногами шляху, чуємо об'єм того малого серця, разом з ним перемірюємо довгу, просту дорогу і разом з ним чуємо біль, коли його б'ють об камінь. Інтересно, як не раз поет якесь велике зорове або слухове враження розбирає на дрібні дотикові враження і при їх допомозі силкується викликати в нашій душі образ, зовсім відмінний від тих складників. Щоб змалювати понурий пейзаж над Аралом, він показує нам

І небо *невмите*, і *заспані* хвилі,
І понад *берегом* геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру *гнеться* —

як бачимо, чотири образи первісно дотикові!.. Таких образів, узятих із обсягу дотикового зміслу, знаходимо у Шевченка і у всіх правдивих поетів багато. Візьміть хоч би такі рядки:

Поклони тяжкій б'ючи...
Взяли Петра молодого
Та в *город* в *путах* одвезли.
Його не довго *мордували...*
В кайдани добре *закували*,
Переголили про запас.
Перехрестивсь, отак *убраний*,
І *поволік* Петрусь *кайдани* —

і побачите, що кожне слово, підчеркнене мною, в ґрунті речі апелює до нашого дотикового зміслу, хоч поет не силкується тут компонувати ніяких незвичайних, поетичних образів, а тільки оповідає, бачиться, зовсім сухо, попросту. Та власне для того, що його оповідання має в собі таку силу зміслових образів і що всі ті образи б'ють у одну точку, власне в змісл нашого дотику, ми, читаючи його, чуємо якийсь широкий подих, якусь гармонію, щось немов тиху, але сильну течію великої ріки. Далі ми побачимо, як поет, бажаючи викликати в нашій душі відмінне почуття, напр., неспокою, тривоги, гніву тощо, громадить і кидає поруч образи також зміслові, але такі, що шарпають нараз змісли і не дають увазі спинитися ні на однім.

...Деякі слухові явища з натури своєї недоступні для музикального представлення, напр., враження тиші; музика може користуватися ним тільки в дуже обмеженій мірі в формі пауз, тобто моментальних контрастів; поезія має змогу репродукувати в нашій душі і це враження в довільній довготі і силі.

Та перейдімо до прикладів; вони покажуть нам наглядно, як поводить ся поет зі слуховими враженнями, і, може, дозволять нам повести розпізнання границь між поезією і музикою ще пару кроків далі. Візьмімо хоч би перший уступ Шевченкової «Причинної», а власне ті рядки, де поет малює словами різнорядні гуки, з яких складається буря:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива.

Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
І ясен раз у раз скрипів.

В першій і останній парі рядків зібрано тут кілька сильних слухових образів — рев великої ріки, свист і виття вітру, крик сичів, скрип дерева — все ефекти чисто музикальні і доступні для чисто музикального трактування. Але середня пара рядків? Там також є слова, що апелюють до нашої слухової пам'яті: півні співають, люди гомонять. Та ба, при однім і другім з тих слів є, сказати б по-музикальному, касівник, слівце «не», котре вказує

власне на брак даного враження, немов телефонує до нашої душі: «З сим враженням дати спокій». Пощо запотребувалося це поетові? Пощо ця «сліпа тривога» — торкнутися наш змисл і зараз же сказати йому: ні, ні, цього не треба? Чи, може, тільки для заповнення люки? Ні! Це дуже інтересний примір, як поет при допомозі таких сліпих алярмів¹ до нашого слухового змислу викликає в нашій уяві зовсім інший, неслуховий, хоч первісно на підставі слуху вкріплений в душі образ — *часу*, пори, коли відбувається подія балади. Правда, він міг би зробити це коротше, немов конвенційною² монетою, сказати: північ, та й годі, але він волів покласти тут нештемпльоване золото поезії, обійти абстракт, репродукувати його змисловими образами. Для музики ця процедура зовсім недоступна.

В тій самій баладі маємо далі знов цілий ряд слухових образів, котрими поет характеризує український ранок:

Защebetав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидючи.
Защebetав соловейко —
Пішла луна гаєм;
.....
Пішов шелест по діброві,
Шепчуть густі лози...

Тут для мене менше інтересний контраст між тими тонами, які тепер викликає поет в нашій душі, і тими, які викликав з початку твору; цей контраст зовсім натуральний і його можна би ще значно зміцнити; порівняй, напр., оцей опис ранку з тим, який є в Квітчиній «Марусі», де, характеризуючи спів соловейка, приведено цілий словник оноματοпоетичних³ слів, значить, поет наробив багато шуму, тріскоту, ляскоту, але забув про найважливіше, про чуття і настрої нашої душі, для котрого вистачить одно слово, так як у Шевченка, але для котрого цілий словник має таке значення, як коновка зимної води, вилита зненацька на голову сентиментальному парубкові. Щире, глибоке чуття берегло Шевченка від усяких таких вискоків. Але, як сказано, не те головно інтересне в тім простенькім описі українського ранку, а те, що поет,

¹ Тривога.

² Умовною.

³ Звуконаслідувальних.

зовсім аналогічно до опису бурхливої ночі, і тут до змалювання погідного, тихого ранку бере переважно слухові, музикальні образи. Шевченко не раз описував ранок в українському селі, але ніде в такій мірі не послугувався музикальними мотивами, як власне тут...

Такими слуховими, музикальними образами оперує Шевченко залюбки в одній з найкращих своїх поем, у «Гамалії», що вся є немов дзвінким погуком козацького героїства, відваги і енергії. Тут чуємо козацьку просьбу до вітру, щоб «заглушив кайдани», до моря, щоб «заграло під байдаками»; тут бідні невільники бажають перед смертю «почути козацьку славу», тут козацькі сльози «домовляють тугу»; рев Дніпра дуже пластично змальовано словами:

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.

Тут «море вітер чує», «Босфор клекотить, неначе скажений, і то стогне, то вие». Козацький напад змальовано коротко, але сильно:

Реве гарматами Скутара —
Ревуть, лютують вороги...
Реве, лютує Візантія...

Згадаю далі, як у «Гайдамаках» Шевченко такими ж музикальними образами малює свої мрії про Україну:

У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині синє море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько Г р и ц я дівчина співає...

Таких уступів у Шевченковій поезії набрав би досить, та ми не будемо перебирати їх, а приведемо тут тільки деякі такі, де поет при допомозі спеціально слухових образів упластичнює інші, більш абстракційні поняття. Ось, приміром, у «Княжні» він показує при допомозі двох слухових образів контраст панської розкоші і людського бідкування:

Ревуть палати на помості,
А голод стогне на селі.

Дальше від первісного значення такі слова, як «слава здорово кричить на наші голови», або ті, де поет в пересердью характеризує мовчанку своїх знайомих:

Ніхто не гавкне, не лайне,
Неначе не було мене.

Або коли малює жалібний настрої своєї душі: «співає і плаче серце», або коли бажає своїй душі такої сили,

Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось, —

де комбінація слухового образу з зоровим надає цілому реченню незвичайний, яскравий колорит. Те саме треба сказати про такі звороти, як «елеє слово потекло», «арена звіром заревла». Сподіваний упадок суспільного та політичного неладу в Росії малює поет як упадок старого дуба:

Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упале,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира...

Поезія має дуже мало чисто музикальних засобів. Людська мова вживає дуже мало чистих тонів, інтервал її дуже невеликий, а притім чисті тони (самозвуки) підмішані скомплькованими шелестами. Віршова і строфічна будова тільки дуже недокладно може замінити музикальну мелодію. Та зате поезія тим вища від музики, що при допомозі мови може панувати над цілим запасом змислових образів, які тільки є в нашій душі, може при помочі тих образів викликати безмірно більшу кількість і різноманітність зворушень, ніж музика. Візьмім, наприклад, як малює Шевченко тяжку задуму арештанта, у якого мішається і жаль за страченою волею, і докори собі самому, і тиха резигнація.

За думою дума роєм вилітає;
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці — може, й бог не бачить.

Як бачимо, основний мотив чисто музикальний: змалювання такого-то настрою душі. Музик розібрав би цей мотив на музикальні часті: якусь основну, поважну мелодію, до котрої зненацька домішуються плачливі, аж крикливі ноти, є там обривок якоїсь радісної мелодії, і знов поворот до основної сумовитості і в кінці безнадій-

ність зазначив би димінундами¹. Поет досягає ту ціль, торкаючи один за одним різні наші змисли. В першій рядку він показує нам рої якихось невловимих істот, що летять вдалечинь; у другій рядку він торкає наш дотик, у третій ми чуємо тихий плач, і т. д. І хоча читач, слідкуючи за поетом, і не міркує, куди веде його поет, а тільки відчуває поодинокі імпульси його слова, то все-таки він і не спостережеться, як, прочитавши ті рядки, відчуває себе, власне, в такій настрою, в якій був поет, складаючи їх, або в якій хотів мати його поет.

Візьмім ще приклад, де поет пробує вдертися в чисто музикальний обсяг, в домену неясних почувань, загального душевного занепаду, що не проявляє себе ніяким фізичним болем, а проте мучить і знесилює душу, мов прочуття якогось великого лиха. Музика дуже гарно вміє віддавати такі настрої і викликати їх у душі слухачів; поезія вже тим самим, що оперує словами, з котрих кожне має дане значення і більшіна їх викликає в уяві певні конкретні образи, не надається до малювання таких настроїв, а коли й пробує робити це, то мусить уживати різних способів. Подивімося, як робить це Шевченко.

Я не нездужаю, нівроку,
А щось таке бачить око,
І серце жде чогось. Болить,
Болить, і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.

Придивімося ближче тим чудовим рядкам! У першій схарактеризовано фізичний стан поета, але як? Аж двома негациями. Ми розуміємо його, але наша уява не одержала ніякого пластичного образу. В другій рядку поет апелює ніби до нашого зору, але знов не дає ніякого образу; зоровий нерв подразнений, зрачок розширяється, але не бачить нічого. В третій рядку поет так само торкає наше внутрішнє чуття: серце жде чогось, б'ється сильніше, але і тут уява не одержує ніякого пластичного образу. Це напруження змінюється аж до почуття неясного болю. Тільки один змисл одержує виразніший імпульс — слух. Йому причувається далекий, сумний, монотонний голос, мов плач голодної дитини вночі. Цей голос сам собою, навіть без попередніх приготувань, міг би викликати в на-

¹ Поступовим зниженням звуку.

шій душі сумний і важкий настрій, якби поет міг нам репродукувати його так виразно і сильно, як музик. Але власне для того, що він не може зробити це безпосередньо, він осягає свою мету посередньо, іншими, своїй штуці властивими способами, він викликає в нас нервові занепокоєння, розширення зрачків, прискорене биття серця, почуття неясного болю, так що самотній пластичний образ, який він подає нашій уяві — голодної плачучої дитини, набирає великої сили, домінує, так сказати, над усіма іншими.

Варто придивитися ще одній процедурі музики і поезії — малюванню тиші. Перехід від голосних тонів до щораз тихіших, степенування тої тихості аж до границь, до яких тільки може наше ухо розрізнити тон, — це властива домена музики; поезія не має таких способів і дуже слабо може конкурувати з нею...

Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу поживкля трава,
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати.

Поет навмисно вкладає в ту траву привид життя, підсуває нам враження, що вона не хоче говорити, щоби таким робом не тільки викликати в нашій уяві враження тиші, але в додатку ще й те важке почуття, яке огортає нас, коли станемо око в око з кимсь, що не хоче говорити з нами, а нам треба конче сказати щось, а нема кому. Або ось малюнок безсонної ночі, де поет не чує нічого, крім власної нудьги:

Приходить ніч в смердючу хату,
Осядуть думи, розіб'ють
На стократ серце, і надію,
І те, що вимовить не вмію.
І все на світі проженуть,
І спинять ніч; часи літами,
Віками глухо потечуть.

З незрівнянним, хоч, певно, несвідомим майстерством, з тим майстерством, якого не осягне і найвище розвинена інтелігенція, а яке дається тільки могутньому чуттю і геніальній інтуїції, показав тут Шевченко, як малює поезія такі, на перший погляд парадоксальні, речі,

як тишу і безсонність. Бо справді, тиша, це властиво брак вражень, — то як же ж малювати її при допомозі таких чи інших образів? А дивіться на Шевченків малюнок! Він дав нам не один образ, але цілу драму, повну руху: ніч *входить* у хату, думи *сідають* довкола поетової постелі, *розбивають* його серце і надію, *проганяють* усякі бажання, а в кінці *спиняють* біг часу, і ми чуємо, як над поетом пливуть безмежні простори часу, «глухо», без шелесту, без зміни. Поет справді осягає свою ціль; він не тільки передає нам зі страшенною пластикою враження нічної тиші і безсонниці, але надто передає нам своє чуття, стан своєї душі під тиском тих вражень, передає не окремими словами, але самим колоритом, який він надав своєму малюнкові...

Кожному, хто читав Шевченкові поезії, мусила лишитися в тямці та маса зорових, колористичних образів, якими він любить характеризувати українську природу, всі оті «карії оченята і чорнії брови», «вишневий сад зелений і темнії ночі», «синє море», «червону калину», «зелені байраки», «степ, як море широке, синіє», «небо блакитне», «чорні гори» і могили, «що чорніють, як гори», і ті хлопці та дівчата, що, «як мак, процвітають». Варто звернути увагу на деякі мальовничі порівняння. І так в часі нічного нападу на Скутару,

Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає.

Загальнозвісне є порівняння: «червоною гадюкою несе Альта вісті». В «Катерині» читаємо:

А без долі біле личко —
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.

Дівчина у нього часто є рожевим цвітом. Катерина, «як тополя, стала в полі при битій дорозі». Дитина «червоніє, як квіточка вранці під рососою». Розпука «коло серця, як гадина чорна, повернулась». Зима в Московщині: «як те море, біле поле снігом покотилось». Взагалі багатство мальовничого елемента додає «Катерині» незвичайного повабу.

Дуже часто поет послугується грою кольорів у природі, щоб характеризувати зміну людського чуття. Є це звісна поява, що в добрім настрої чоловікові вся природа видається ясною, всміхнутою, свіжою і веселою, а в пригнобленні — понурою, темною, хворою. Характеризуючи настрій українського народу по битві під Берестечком, Шевченко співає:

Ой, чого ти почорніло.
Зеленее поле? —

де зелений колір, очевидно, є символом здоров'я, сили, краси і надії, які були перед битвою, а чорний — символом пригноблення по битві.

Та не треба забувати, що правдиві поети ніколи не дозволяють собі тих колористичних оргій, у яких любуються теперішні декаденти та пленеристи ¹ пера й чорнила. Їх описи виглядають радше, як вказівки для маляра або як преїскуранти різних вишуканих фарб, аніж як поетичні креації. А погляньте, як описав Шевченко вечір в українському селі весною — нащо вже мотив здібний до якого хочете колористичного трактування!

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

І знов бачимо аналогічну процедуру до тої, яку ми видали попереду: поет коли береться малювати, то не чинить це виключно красками, фарбами, котрі в нього властиво є тільки словами, зчепленням таких чи інших шелестів і гуків, але торкає різні наші змисли, викликає в душі образи різнорідних вражень, але так, щоб вони тут же зливалися в одну органічну і гармонійну цілість. От у наведеном вище куплеті перший рядок торкає змисл зору, другий слуху, третій зору і дотику, четвертий зору і слуху, а п'ятий знов зору і дотику; спеціально колористичних акцентів нема зовсім, а проте цілість — український весняний вечір — встає перед нашою уявою з усіма своїми кольорами, контурами і гуками, як жива. Натомість ми бачимо, як поет уживає колористичних ефектів зовсім не там, де вжив би їх маляр, а для характеристики психіч-

¹ Течія в малярстві.

ного настрою людей. І так він характеризує кріпацтво: «Чорніше чорної землі блукають люди»; своє життя в неволі:

Каламутними болотами
Між бур'янами, за годами
Три годи сумно протекли.

Додаймо сюди ще такі народні звороти, як «у тебе зелено в голові» (ти ще молодий та дурний), «у тебе на бороді гречка цвіте» (борода сивіє, значить, ти старієшся), «чоловік сорокатої вдачі» (непостійний), згадаймо Міцкевичеве

Zaczerwienił się od słońca,
Oblał się żółcią zazdrości¹ —

і зрозуміємо, який обширний є обсяг зорових образів у поезії...

.....
Маляр малює природу при допомозі ліній і кольорів. А як малює поет?

Ми вже говорили про способи, якими поет осягає колористичні ефекти, хоч, розуміється, ті ефекти ніколи не можуть бути такі безпосередні, як у маляра. Маляр дає нам *враження* кольорів, поет викликає тільки *спомини* кольорів; маляр апелює безпосередньо до *зmysлу*, поет до *уяви*. Це перша і дуже важна різниця.

Друга, ще важніша, лежить в тім, як поет малює лінію. Маляр малює її просто, кладе її перед наші змисли: поет не може зробити цього; він мусить способами, властивими поезії, викликати в нашій уяві образ лінії, і тут виявляється величезна різниця між поезією і малярством. Візьмім для прикладу придніпрянський пейзаж: високий берег, яр, село внизу, ще нижче Дніпро, за Дніпром на березі каплиця. Маляр покаже нам усе те кількома рисами, закріпить контури на папері так, як вони являються його оку в своїй лінійній недвижності, в спокою. Поет малює цей пейзаж ось як:

Із хмари тихо *виступають*
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі *виглядають*,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;

¹ Почервонів від злості,
Облився жовтю заздросців.

А долі сивий наш козак
Дніпро з лугами виграває...

І Трахтемирів геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з долею лихою...

Навіть лишаючи на боці порівняння, ми бачимо, що поет вніс у свій малюнок повно руху. Обрив, гай, байрак у нього не стоять перед очима, а виступають; хатки не просто біліються, а виглядають. Трахтемирів, мов спере-сердя, розкидав свої хати і т. д. Таку саму процедуру ми бачимо на кожнім кроці. Вона почасти лежить уже в мові і має джерело в стародавнім, антропоморфічнім погляді на природу, що панував тоді, коли творилася мова, а почасти в нашій психології і в тім несвідомім зчеплюванні образів, що є в значній часті основою нашого думання. Ми говоримо: сонце заходить, гора піднімається високо, шлях спускається круто вниз, степ стелється рівно, яр біжить викрутасами, вулиця простягається просто і т. д. Ми вживаємо соток таких зворотів у мові, не думаючи про те, що це звороти наскрізь поетичні, що, власне, це й є спосіб малювання словами мертвої природи... Звідки приходить до цього наша мова, що для означення *відносин у просторі* уживає слів, що означають *відносини в часі*? Здається, що на це є тільки одна відповідь: коли мій зір пробігає по контурах гори, то мусить, власне, підніматися звільна — подія часова; цю діяльність ока я переносу на предмет, немовби сама гора, як яка водяна хвиля, власне перед моїми очима піднімалася вверх, і для того говорю: «гора піднімається звільна». Мені здається, що крім цієї одної причини є ще й друга — коли не завсіди, то дуже часто, а власне згаданий уже вище антропоморфізм¹, про котрий будемо говорити пізніше. Тут нам треба тільки зазначити і добре відтінити, що *поет малює мертвої природу — оживлюючи її, малює лінії при допомозі рухових образів*. У Шевченка:

Отут бувало із-за тину
Вилась квасоля по тичині,

немовби ми могли бачити той спіральний рух, який робить квасоля: на ділі ми бачимо тільки його результат. В іншій місці поет каже:

¹ Олюднення природи.

Ой, три шляхи широкії
Докупи зійшлися,

і так малює нам образ роздоріжжя серед поля. Або поле під млою він описує таким способом:

У неділю вранці-рано
Поле крилося туманом,

немовби цей процес відбувався перед нашими очима. Мертвий киргизький степ він малює так:

Кругом тебе *простягнулась*
Трупом бездиханним
Помарнілая пустиня,
Кинутая богом,

де кожне підчеркнене слово показує нам лінії і контури при допомозі образів доконаного руху. Так само малює поет степовий пожар:

А з яру
Встає пожар, і диму хмара
Святеє сонце покрива,
І *стала* тьма.

Правда, дійсний образ такого пожару повний руху, але ж маляр мусив би той рух усунути і схопити з нього тільки певний характерний момент, якусь одну лінію і закріпити її на полотні; поет цим не зв'язаний, він той самий один момент малює при допомозі рухових, а не недвижно закріплених образів. У нього

виступають
Широкії села
З вишневими садочками.

Захід сонця, улюблений малярський сюжет, він, хоч і сам маляр, рисує ось яким наскрізь драматичним способом:

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове,
І синє море: покриває
Рожевою пеленою.

У нього «очерет без вітру гнеться», у нього український пейзаж виглядає ось як:

Он гай зелений *похилився*.
А он з-за гаю *виглядає*
Ставок, неначе полотно,
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі *купають*
Зелені віти.

Таких прикладів у самого Шевченка можна б іще назбирати чимало, не говорячи про інших великих поетів. І прошу завважити, що в більшині приведених ось тут прикладів ми маємо діло не з порівняннями, не з символікою, не з навмисними поетичними образами; поет силкується якнайпростіше передати те, що бачить чи то на ділі, чи в своїй уяві, силкується малювати, але малювати способом, властивим поетові, не мавпуючи маляра.

І. Я. ФРАНКО

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Він був селянський син і став князем в царстві духа. Він був кріпак і став великою силою в громаді людських культур. Він був простак і відкрив професорам і вченим новіші і свобідніші степені. Він терпів десять літ від російської военщини, а зробив більше для свободи Росії, ніж десять побідних армій.

Доля переслідувала його ціле життя, та не покрила іржею золота його душі, не обернула його любові до людства в ненависть, ані його віри — в розпуку.

Доля не щадила йому страждань, але не стримала його радості, що була здоровим джерелом життя.

Та найкращий, найцінніший дар доля дала йому аж по смерті — невмирущу славу і вічно нову на-солоду, яку дають його твори мільйонам людських сердець.

Іван Франко, 12 мая 1914.

Коло року 1840 в європейській літературі сталася важна і характерна подія. В літературу вступив простий мужик з села. Перед тим поети і романісти ледве добачали його, або коли і займалися ним в своїх працях, то дивились на нього лише як на декорацію, як на вульгарну фігуру, безвітну сіру масу, або, в найкращім разі, як на щось далеке глибоким людським почуванням. Треба лиш згадати ті сентиментальні і заслужено осмі-

яні селянські постаті, що трапляються у французьких і німецьких ідилічних поетів XVIII в.; або знов селянські постаті Шекспіра, такі живі і трактовані з таким могутнім натуралізмом, та все ж зовсім епізодичні; або персонажі німецького письменника XVIII в. Гріммельгаузена; чи ще пізнішого Гете — «Götz von Berlichingen»; нарешті — оповідання з українського селянського життя, що зустрічаються у польського поета Кльоновича в його латинській поемі «Roxolania» (1584)— гарні, але більш епізодичні, — і декоративне значення селянських персонажів в таких польських поемах як Гоцинського «Zamek Kaniowski» і Міцкевича «Pan Tadeusz». Тільки коло 1840 р. появляються в різних європейських літературах твори, в яких селянин виступає, як герой повісті, а його життя служить її темою. У Франції ця нова течія зв'язується з іменем одної з найблискупіших письменниць Жорж Занд, якої оповідання «La Mare au Diable», «François le Champri» і ін. взяті з селянського життя. В Німеччині Бертольд Ауербах відкриває 1839 р. серію своїх «Schwarzwälder Dorfgeschichten», які безумовно були перехвалені. В тім же часі на польській мові з'явилися оповідання Крашевського «Ulana i Jermola», а на російській подібні речі появилися при кінці сорокових рр., а саме Тургенєва — «Записки охотника», Григоровича — «Антон Горемыка» і Достоевського — «Бедные люди». Нарешті в українській літературі, тоді ще слабкій і незамітно захищеної далеко від широкого світу, вже в 1829 р. появилися оповідання Григорія Квітки-Основ'яненка, писані виключно з селянського життя, і раптом в 1840 р. появилася фігура, що не має паралелі в світовій літературі, — за винятком хіба Роберта Бернса в Шотландії, — селянський син, що більше як двадцять літ життя провів під ярмом кріпацтва. І він не з'являється як герой якогось роману чи поеми, але як живий творець, працюючи і борючись за потоптані людські права поневоленого селянства і занедбаного українського народу, разом з тим — як оборонець всіх покривджених. Цей — найцікавіший з усіх згаданих, і як тільки вірші цього молодого селянина, що недавно ще був кріпаком, з'являються в друку — його земляки вітають його як духовного провідника і найбільшу окрасу української літератури. Він, що ще кілька літ тому мусив дрижати перед гнівним поглядом свого пана, що лиш випадком уникнув кнута земського урядника

Прехтеля, і був проданий, по довгих торгах, як расовий кінь, за 2500 рублів, тепер стає провідником цілого народу. Такий був Тарас Шевченко, найбільший поет, якого дотепер мали українці, і в своїм роді справді одинокий.

Тарас родився 7/III¹ — 1814 р., як менший син кріпака Григорія Шевченка, в селі Моринцях, в маєтку зросійщеного німця Енгельгардта. Він скоро втратив свою матір; навчився письма від сільського дяка і, маючи вісім літ, пустився мандрувати по сусідніх селах і базарах, шукаючи вчителя, який би міг навчити його малювати. Та не знайшовши, скоро повернувся, сподіваючись дістати місце громадського пастуха. Тоді помирає старий Енгельгардт, а його син, вихований більше по-польськи, дає розпорядження набрати йому новий склад домашніх слуг. Так Тарас попав до нього на службу, перше в кухню, потім як особистий лакей пана, і в цій ролі подорожував усюди з Енгельгардтом. Коли ж пан помітив його охоту вчитись малювати, він послав його на науку до маляра Лямпі в Варшаві. Але ледве він пробув там рік, коли в листопаді 1830 р. вибухнуло польське повстання і перервало його працю. Всю службу Енгельгардта відіслано до Петербурга, і тут Тарас зістався на цілих вісім літ в робітні маляра Ширяєва. Але Ширяєв був не так маляр, як декоратор будинків, і не міг нічого навчити Шевченка. З робіт, які він робив як учень Ширяєва, можна згадати декоративні роботи *al fresco* в великім театрі в Петербурзі. Не диво, що така праця і така залежність була йому дуже прикра. Не раз вечорами ходив він до парку малювати мізерні міфологічні фігури, які він там знаходив. І раз при такій нагоді, коли саме рисував групу Лаокоона, його зустрів земляк Сошенко, який познайомив його з Гребінкою, звісним автором українських байок. Через нього тяжка Шевченкова доля стала звісна славному російському поетові Жуковському... Сошенко говорив про свого молодого земляка і Брюллову, професорові Академії мистецтв, придворному малярові Венеціанову й іншим. Ця група високоосвічених артистів-гуманістів постаралась поліпшити долю молодого українця, який, зустрівшись вперше з цим новим, відраднішим світом, був так глибоко схвилюваний і впав в таку меланхолію, що навіть думав про самогубство, і дістав таку високу гарячку, що його

¹ Слід читати 9/III. (Ред.)

довелось завезти до шпиталю... Шевченка викуплено з кріпацтва. Тепер він міг вступити до Академії, яка була зачинена для кріпаків, і скоро став одним з найулюбленіших учнів Брюллова і навіть жив у нього.

Разом з тим муза поезії дарує свою ласку бідному учневі. Його перші поетичні спроби походять ще з кріпацьких часів, але доперва, як студент Академії, відложив він фарби і записав на папір мелодичні пісні, що плили з його серця. В 1840 р. молодий український панок Мартос познайомився з Шевченком під час свого перебування в Петербурзі і випустив його перші вірші маленькою книжечкою під заголовком «Кобзар Тараса Шевченка». Кобзар (що можна переложити як «The Gintan Player») зробив на освічених українців надзвичайне враження, і такі високі особи, як Тарновський, стали запевняти Шевченка в своїй приязні і вступали з ним в переписку. Правда, що в російській літературі, яка була тоді цілком захоплена Гегелевою філософією і Гете та гаслом «мистецтво для мистецтва», Шевченка зустрінено неприхильно, і його велика поема «Гайдамаки», що заявила на другий рік, була гостро розкритикована, не лише в Петербурзі, але й на провінції. Та на Україні слава поета росла швидко, а він зі свого боку тужив за Україною, якої не бачив понад 12 літ. І 1843 р. він поїхав на вакаціях додому. Це був майже триумфальний поворот людини, що покинула рідне село в ліврей «козачка». Зиму 1843-4 р. Шевченко пробув в Петербурзі, а далі, закінчивши Академію й здобувши золоту медаль і титул свобідного художника, вернувся знов на Україну, літом 1844 р.

Це період найбільшої височини в його кар'єрі на Україні, він вільно ходив по селах від одного двору до другого, і всюди його сердечно вітали. В Києві він одержав місце в Археографічній комісії, і тут його оточила молодь, що вже перед тим, і вчасті під впливом його творів, утворила таємне товариство під назвою «Братства св. Кирила і Мефодія», з виразно означеною метою ширити освіту в народі й знищити кріпацтво. Та в початку 1847 р. з доносу студента Петрова товариство було відкрито, його членів арештовано і відіслано до Петербурга. Шевченка теж арештовано, бо рукописи його поеми «Сон» і «Кавказ» було знайдено в одного з його знайомих. Цар Микола вважав ці поеми особистою образою для нього і його рідні, тому їх автора засуджено на доживотну

військову службу без підвищення і з виразною заборону писати чи малювати!

По трьох місяцях в'язниці в Петропавловській кріпості, Тараса посаджено в кибитку і відіслано етапом в Оренбург, звідки його, нарешті, вислано на далекий пост в Киргизькім степу. В Оренбурзі і в Петровськім його життя не було неможливе. В Оренбурзі він знайшов чимало інтелігентних поляків, що зустріли його прихильно, він зазнав теж багато прихильності від старших і від товаришів по заслання. Його доля поліпшилась ще, коли комендант Оренбурга, генерал Перовський, приділив його до наукової експедиції академіка фон-Бера, що мав досліджувати береги Аральського озера, — офіційно як матроса, в дійсності ж для рисування краєвидів, і на рівній стопі з членами експедиції. Коли ж, вернувшись в Оренбург, Шевченко віддав комендантові цілий альбом своїх рисунків, комендант, щоб поліпшити його становище, послав рисунки в Петербург — та слідом одержав за це догану. Альбом віддано Шевченкові назад, а кару його загострено. Його відіслано до одного з найгірших карних осідків, в Орськ, на Аральськім озері, і тут він провів шість страшних літ в тяжкім пригнобленню і серед жорстоких страждань.

Але далі цар Микола вмер, і під владою Олександра II почався живіший літературний і громадський рух. Приятелі і заступники Шевченка, і головно президент Академії мистецтва, граф Толстой та його жінка, добули визволення Шевченка з Киргизького степу. І по десятилітнім заслання Шевченко вернувсь нарешті до Петербурга, зламаний тілом, але не духом. Навіть в тих страшних роках його муза не затихла. Він написав кілька прозових оповідань російською мовою, з яких деякі пропали, а більшість була надрукована аж по його смерті і наповняє цілу досить грубу книгу. В тім же часі він написав багато віршів, свіжих і ясних, як перли; багато з них говорять про важкі переживання автора: вони належать до найкращої лірики всіх часів.

В Петербурзі Шевченко, окрім віршів, написав кілька епічних поем, найкраща з яких, мабуть, «Марія», що описує в простім народнім стилі і в високоефектованій та оригінальній формі життя матері спасителя. Та здоров'я його було зломлене. Він все ще мріяв про тихе сімейне життя на березі Дніпра коло Канева, де йому саме купу-

вали шматок землі, коли смерть захопила його в Петербурзі, 8 лютого 1861 р.¹ Так Канів, замість того, щоб привітати його між своїми горожанами, міг тільки наготувати йому могилу на горбі коло Дніпра.

Поетичну діяльність Шевченкову можна поділити на чотири періоди, досить неподібні один до другого. Перший від 1838 до 1843, або від його звільнення з кріпацтва до першого повороту на Україну. В цім періоді бачимо поета ще під романтичним впливом. Він пише балади і сентиментальні думи та історичні оповідання різної великості, які кульмінуються в поемі «Гайдамаки», початій 1838 і друкованій 1841. З того ж часу походить чудова поема «Катерина» і друга поема, все ще не надрукована в цілості— «Черниця Мар'яна». В другім періоді, що тягнеться до його арешту весною 1847 р., знаходимо такі політичні поеми як «Чигирин», «Суботів», «Іржавець» і ін. Далі від національного українського становища поет переходить до соціальних питань і підіймає свій могутній голос в оборону кріпаків («На панщині пшеницю жала», «Сестра», «Марині», «Сон», «Посланіє до мертвих і живих, і ненароджених земляків моїх»). Так він став пророком цього народу, розриваючи немилосердно завісу політичного і соціального насильства. Та несподівана катастрофа спинила його працю і навіть сховала багато його віршів від громадянства на кілька десятиліть.

Третій період бачить поета знов у неволі. Він обмежується ліричними віршами, почасти особистого характеру, почасти дуже оригінальними перифразами українських народних пісень. Четвертий період тягнеться від 1858 до смерті поета. Його лірика, почата у війську, продовжується, стає могутніша, ширша, і наростає до багатой гармонії гімну «До Світла», який можна назвати апофеозом світла, поступу і волі. Але найбільш характерна риса цього періоду, це становище, яке займає Шевченків геній супроти релігійних тем («Неофіти», «Царі», «Марія», «Чернечий гімн»).

Якби хотіли звести Шевченкову поезію до одної формули, то я назвав би її поезією туги за життям. Вільне життя, не зв'язаний розвій індивіда і громади — це ідеал, якому Шевченко був вірний до кінця. Страждання людства, несправедливість до людей,— все хвилювало його

¹ Дата смерті Т. Г. Шевченка — 10 березня 1861 року. (Ред.)

з однаковою силою, чи то була селянка, яку женуть на панщину і яка мусить кидати дитину під копами, княжа дочка, ображена своїм власним батьком, чи дівчина, яку мати продає генералові, чи єврейка, що мстить своєму власному батькові за вбивство її коханого, студента. Я не знаю в світовій літературі поета, який би став таким послідовним, таким гарячим, таким свідомим оборонцем права жінки на повне і людське життя! Жертвування своєї індивідуальності для діла милосердя, пересилення власного горя і віддання всієї сили для благородної мрії, щастя людськості, цей ідеал Шевченко залишив нам, як свій найдорожчий спадок...

П. А. ГРАБОВСЬКИЙ

ПАМ'ЯТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

(1814—1861)

26 лютого цього року минуло 40 років з дня смерті генія українського слова Тараса Григоровича Шевченка.

Народився Шевченко 25 лютого 1814 року в селі Моринцях Київської губ., в бідній кріпацькій сім'ї, і дитячі роки провів у надзвичайно тяжких умовах. У школі і панському передпокої, куди Шевченко потім потрапив у слугування, було ще гірше. Після довгих митарств поміщик законтрактував його в Петербург до живописця Ширяєва, строком на 4 роки. Тут Шевченко випадково познайомився з своїм земляком, українцем Сошенком, а через нього з Жуковським, Гребінкою, Венеціановим, Брюлловим та ін. особами з поетів і художників. Старанням цих людей, які звернули увагу на великий поетичний талант бідолашного юнака, Шевченка було викуплено з кріпосної залежності. На 25 році життя він вступив до Академії художеств, де вчився досить наполегливо і багато працював над своєю самоосвітою. Але найбільше його тягло до поезії. Пристрасть до поетичної творчості рано пробудилася в його душі. Вдячна природа України і страждання закріпаченої маси, журливі гайдамацькі думи і літописні сказання, картини Брюллова та історичні дослідження, розповіді діда Івана про гайдамацьке повстання і тяжкі враження дитинства — ось той ґрунт, на якому виросло поетичне натхнення Шевченка. Визволення особи і маси від рабства в усіх видах і проявах стало його заповітною мрією, завданням і справою життя. «Подих волі» окрилив поета, і в 1840 році вийшов у світ перший збірник його віршів, т. зв. «Кобзар», що його з надзвичайним за-

хопленням зустріли на батьківщині. Молодь з ентузіазмом відгукнулася на заповітні думи свого співця і сприйняла його пісні «як голос труби архангела, що воскрешає»; серед цієї молоді народилась думка проповідувати звільнення селян з допомогою християнської і національної освіти. В 1845 р. Шевченко був удостоєний звання вільного художника і протягом 1845—1846 років здійснив кілька екскурсій по Україні з археологічною і етнографічною цілями. В цей час, під впливом безпосередніх вражень народного життя, сповненого темряви і нескінченних страждань, Шевченко написав найкращі і найсильніші з своїх віршів — «Послання до земляків», «Кавказ» та ін. Ці твори були для української інтелігенції «одкровенням з неба», а сам поет був уже не кобзар, а національний пророк. Муза його... пробилася підземне склепіння, ввійшла в це підземелля з незгасним світочем, відкривши за собою шлях і сонячному промінню, і свіжому повітрю, і людській свободі.

Українську художню літературу починають звичайно з «Енеїди» Котляревського, яка з'явилася в кінці минулого століття. В цьому творі, псевдокласичному за формою, вперше було широко відображено враження рідної дійсності, чим і пояснюється його невмираюча досі популярність серед малоросійських читачів. Майстерність і легкість вірша, незрівнянний український гумор, комізм становища класичних героїв, ледве вловний меланхолійний журливий тон при згадці про історичну долю батьківщини, прекрасна мова — все це якнайбільше прийшло до серця українському суспільству, приємно лоскотало слух і збуджувало поснули мрії про минуле. Це були неглибокі мрії часто дворянського характеру, що становили головний зміст української поезії до Шевченка. Продовжувачі Котляревського оспівували подвиги козацтва, зітхали за втраченою гетьманською владою, творили елегії на тему марності всього земного і скрушались в філософському передбаченні смерті. Здебільшого це були власники закріпачених душ, які вбачали в історії України лише зворушливо-втішні ідилії і мирились з усіма кричущими проявами сучасного. Гулак-Артемовський один з перших порушив питання про підневільне існування селянства, але написана ним на цю тему поема «Пан та собака», завдяки езопівській формі, пройшла майже непоміченою і не мала великого суспільного значення. Абстрактний, чисто книж-

ний інтерес до народності становив суть тогочасного українофільства, а самі українолюбці часто-густо були найтипівішими кріпосниками. Тому недивно, що Тарас Григорович так ненавидів сентиментально-чутливі декламації малоросійських патріотів. Не ідилії, а кромішне пекло підневільної праці бачив він у навколишньому; не дворянську хандру, а страждання закріпаченої маси взявся він оспівати — і оспівав з силою, до того часу на Україні нечуваною. Він пішов новим шляхом, звернувшись до малоросійських поетів з таким чудовим віршем:

Якби ви знали, паничі,
Де люди плачуть живучи,
То ви б елегій не творили
Та марне бога б не хвалили,
На наші сльози сміючись.
За що, не знаю, називають
Хатину в гаї тихим раєм.
Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози! Я не знаю,
Чи єсть у бога люте зло,
Що б у тій хаті не жило?
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села.
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину... В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
Ще молодую — у могилу
Нужда та праця положила.
Там батько, плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині!.. А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята. Я до школи —
Носити воду школярам.
Брати на панщину ходили,
Поки лоби їм погодили!
А сестри! сестри! Горе вам,
Мої голубки молодії!
Для кого в світі живе?

Ви в наймах вирости чужії,
У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!

Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села!
Такії, боже наш, діла
Ми творимо у наших раї
На праведній твоїй землі!
Ми в раї пекло розвели,
А в тебе другого благаєм.
З братами тихо живемо,
Лани братами оремо
І їх сльозами поливаєм.

І для суспільства і для більшості тогочасних українських письменників поезія була панською розвагою, приємно лоскотала нерви неробам, і в цьому вбачали її головне завдання. Шевченко зробив її великою справою життя, вказав їй більш гідний ідеал служіння батьківщині, написавши на своєму знамені незабутні слова поета-громадянина:

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата!

Твори Шевченка, набираючи дедалі більшого впливу на українську інтелігенцію, привели до організації в Києві т. зв. «Кирило-Мефодіївського братства», яке ставило головним завданням своєї діяльності знищення кріпосного права і освіти народу. До цих прагнень, що цілком йшли від Шевченка, Костомаров та інші книжні члени братства приєднали ще кілька пунктів у дусі московського слов'янофільства, занадто консервативних і шовіністичних. Незважаючи на це, гурток у 1847 р. було розсіяно, а члени поплатилися за свої найневинніші прагнення, в тому числі й Шевченко, якого друзі збирались було відправити за кордон для поповнення художньої освіти; одна з українських патріоток пропонувала навіть для цієї мети все своє придане, але доля розпорядилась інакше: «во внимание к крепкому телосложению», Шевченка було віддано в солдати, з заборонаю йому писати й малювати, і відправлено в Оренбург, а звідти в Орську кріпость. Десять років, проведених у киргизьких степах в тяжких умовах казарменого життя, вкрай підірвало сили й здоров'я поета...

В Росію Шевченко повернувся лише в 1857 р., але прожив недовго: 26 лютого 1861 року його не стало. Земляки свято виконали заповіт свого кобзаря:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Згідно цього заповіту, тіло Шевченка було перевезено з Петербурга на Україну і поховано на високому березі Дніпра, недалеко від Канева.

В останні роки життя увагу поета займали виключно думки про освіту народу та звільнення його від кріпосної залежності; він заходився складати шкільні підручники, видав малоросійською мовою «Буквар» і пустив його по 3 к., збираючись поступово видати за таку ж ціну арифметику, географію, історію та ін. книги. 19 лютого 1861 р., коли до нього зайшов один з приятелів, він на смертній постелі, замість привітання, спитав: «Що, є? є воля? маніфест оголошено? ні... так коли ж буде?» і, закривши обличчя руками, заплакав. До оголошення маніфесту про звільнення народу від вікового рабства поет так і не дожив.

Поезія Шевченка, пройнята прагненнями людей вільної епохи, світлими ідеалами правди і братства, і досі є для нас провідною зіркою на шляху до цих ідеалів... Твори Шевченка в даному разі відіграли ту цивілізуючу роль, яку в усіх народів відігравала справді художня, національна література, і в цьому головне значення Шевченка для України: все, що тільки живе інтересами батьківщини і мислить, все, що тільки є справді передового і світлого в прагненнях австрійських і російських малоросів, — все це іде під прапором високогуманних ідеалів свого геніального співця і вдохновляється його іменем.

Історики літератури зараховували Шевченка то до поетів панславистського напрямку, ким він ніколи не був, то вбачали в його поезії апофеоз минулого, ідеалізацію гетьманства і козаччини, а дехто вважав його навіть політичним сепаратистом. Останнім Шевченко також ніколи не був... Спостерігаючи всюди гніт закріпаченої маси, поет природно вдохновлявся боротьбою за людську сво-

боду і рівноправність у минулому і протиставляв його сучасному. Незабаром все ж він зрозумів, що прославлений патріотизм українських героїв, — не більше як міф, що боротьба велась не за свободу і рівноправність, а за «козацькі привілеї» на шкоду інтересам маси, що згубила Україну саме ця соціальна привілейованість одних поряд з пригніченим становищем інших і класовий антагонізм, що виникає і червоною ниткою проходить через усю історію козаччини. У більш зрілих своїх творах Шевченко вже не ідеалізує минулого, а виступає виключно як співець народного горя, першим в Росії представником справді соціального наряду в поезії, яким потім був тільки Некрасов. Вірна заповітам Шевченка, українська література поступово проймалась народно-реалістичними тенденціями його творчості і стала, особливо в Галичині, активним органом життя, продовжуючи велику справу служіння меншому братові. Невмирущий дух поета, як і раніше, витає над рідною Україною, невгамовно лунає у темряві його віще слово і сіє на народній ниві живе зерно оновлення.

В. С. СТЕФАНІК

З ПРОМОВИ НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ СВЯТІ В КОЛОМИЇ В 1901 РОЦІ

Шевченко був перший мужицький син, котрий, вивчившись, не покинув мужиків і не став їх ворогом. Ціле його життя і всі його твори показують дві головні його мети. Перша мета, аби мужиків боронити, а друга його мета, аби показати душу мужицьку в цілій її красі і невинності. На се стратив ціле життя, за се терпів довголітню неволю і вмер з сими думками. Хіба кращого сина ви не сплодили, хіба більшого приміру нема для тисячів тих мужицьких синів, котрі по нім вийшли з мужицтва.

В. С. СТЕФАНІК

ПРОМОВА НА ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ СВЯТІ

В с. РУСОВІ 10 ТРАВНЯ 1914 р.

Перед 100 роками на українській землі в мужицькій хаті вродилася дитина, що спричинила відродження українського народу. Вродилася вона серед сліз і жалю в хвилині, коли наші вороги були певні, що до труни українського народу мають ще лиш один цвях забити і вже його зараз поховують. Шляхта і попівство відцуралися були тоді свого народу, а лишився тільки сам мужик. Кріпачка зродила Тараса і викормила кріпацьким кормом, а він видвигнув мужицький народ на висоту, по якій тепер ступаємо. І коли великі люди дають зміст народам, то Тарас дав його українському народові. Читайте Шевченка, а там отворена вам ціла проява, історія і душа українського народу. Там є найкращі скарби українського народу. І доки наш народ за своє визволення боротися буде, доти той кріпацький син стоятиме перед очима вашими, ваших дітей, внуків і правнуків. Там для всіх мільйонів українського народу велика книга мудрості, книга любові до України. Він сидів десять літ у неволі за вогнене своє слово, котрого всі царі докупи задушити не годні. В його словах показана нам далека-далека дорога до нашої майбутності. Читайте його слово, шукайте тої дороги, йдіть нею, щоб з вас були люди найтвердші...

С. В. ВАСИЛЬЧЕНКО

З ПРИВОДУ БРОШУРИ ГРІНЧЕНКА «ШЕВЧЕНКІВ «КОБЗАР» НА СЕЛІ»

Обурюючись докорами на адресу сучасних українських літераторів, що вони пишуть незрозумілою для народу мовою, далекою від мови Шевченка, яку народ читає і розуміє, Грінченко, поминувши силу всіх інших аргументів проти очевидної абсурдності таких претензій, чомусь узяв на себе завдання довести, що «Кобзаря» Шевченка народ не розуміє і що Шевченко, власне кажучи, не народний поет, а поет інтелігенції.

Позиція дуже слизька і, ознайомившись уважно з усією аргументацією Б. Грінченка, можна ще більше переконатися і більше з'ясувати собі, що Шевченко поет народний і до того народний найбільшою мірою, ніж будь-хто інший у світовій літературі.

Серед доказів Грінченка подибуємо такі: у «Кобзарі» Шевченко нібито зачеплює теми, неприступні широкій масі. Шевченко вживає назви, які свідчать, що він людина освічена, інтелігентна. Шевченкові самому нібито було прикро, що його називають мужицьким поетом.

Проти цього ніхто нічого не заперечує. Але хіба не може народний поет, лишаючись народним, писати на інші теми, менш близькі народові? І хіба це заважає йому лишатися глибоко народним у цих творах, як не заважає і нашим народникам із інтелігенції, які, невдало підроблюючись під народну мову, пишуть вірші та оповідання, лишаючись все-таки чужими і далекими народові. Хіба для справді народного поета обов'язкова неінтелігентність? Шевченкові самому нібито прикро було те, що його називають мужицьким поетом. Чудово! Що ж з цього

впливає? Адже багатьом з інтелігентів-народників теж прикро, що їх не вважають справді народними письменниками й поетами. Це якраз і доводить, що Шевченко був дійсно стихійним народним поетом, що він не міг бути іншим, коли б і хотів цього, що він мусив виконати місію, яку приготував йому український народ, вдихнувши в нього свій геній.

Народ не розуміє «Кобзаря», — каже Грінченко і наводить свої досліди в цій галузі. Він розпитував якусь неписьменну жінку: а що це таке «Нума», «тендер», «гарем» тощо. Звичайно, ніхто не має сумніву, що Грінченко знав наперед відповіді на ці запитання і якщо пропонував їх жінці, то це скидається на знущання з неписьменної жінки, з одного боку, а з другого, на зловтішне бажання довести, що Шевченко саме не народний поет, — і все ж таки це свідчить тільки про безсилля автора.

Хіба мало можна знайти в народній поезії назв, речень і навіть цілих пісень, що їх не змогла б зрозуміти ця жінка? Хіба ті ж самі «тендери», «гареми» не вживаються в народних думках, в історичних піснях, — але хто ж заперечуватиме, що це народна поезія? І якщо викинути або пояснити ці самі слова, — хіба народ не буде розуміти Шевченкових віршів? Якщо взяти на перевірку, то можна з певністю сказати, що в народі знайдеться набагато більше людей, які знають напам'ять не тільки окремі вірші Шевченка, а навіть цілі поеми. Тисячі наслідувачів Шевченка в народі хіба не свідчать про те, як його читають і яке враження справляє на народ поезія Шевченка.

Грінченко пише: хіба це принижує гідність Шевченка... Так, принижує. Шевченко великий поет великого народу і сказати, що його розуміють тільки в колах інтелігенції, а не народу — це образлива несправедливість щодо народного генія.

Хто його більше розуміє, хто глибше відчуває, на кого більше враження справляє натхненна поезія Шевченка? Це ще питання: сам народ чи його інтелігенція, яка в переважній своїй більшості свідомо й несвідомо відходить від свого народу, чужа стає його духові і творчості, чужа навіть в деякій свідомій українській частині її. Народ не вміє голосно кричати про свої почуття.

Та й що за рація перетягувати народного генія в інтелігентську кумпанію? Те, що Шевченко дорогий і цінний не тільки народові, але й інтелігенції, те, що наша ін-

телігенція звикла більше до ролі благодійників народних в галузі творчості і від зайвини почуттів дарує іноді йому сентиментальні, грубо-тенденційні, псевдонародні твори, а від нього в цій галузі не має бажання одержати що-небудь для себе придатне і не звикла одержувати від нього — немає жодного сумніву. Але хіба не може великий народ в особі свого генія дати що-небудь цінне, могутнє не тільки народові, а й інтелігенції, невже доля народна тільки слухати і вчитися в інтелігенції, якій нема чого самій повчитися в нього?

Нема чого тішитися нам, що Шевченка розуміють у кожній хаті — треба подбати, щоб був «Кобзар» у кожній хаті і підтягнути народ до розуміння його.

Наш народ, звірившись в інтелігенції, не дуже довіряє інтелігенції і його дуже мало цікавить, чим вона тішиться. Він бачить, що інтелігенція далека від нього, мало розуміє його. І в першу чергу, ніж підтягувати народ до розуміння Шевченка, нашій інтелігенції можна і треба подбати про те, щоб дітей своїх підтягнути до розуміння свого народу, та разом з тим уже й до самого Шевченка.

Є. С. СТАНІСЛАВСЬКИЙ

ЛИСТ УКРАЇНСЬКОМУ ВЧЕНОМУ А. КРИМСЬКОМУ

«Дорогий Агафангеле Юхимовичу!»

Я пишу Вам цього листа у відповідь на Ваш прекрасний лист, в день 50-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка. Великий син українського народу піднісся на сяючі вершини поезії, його гаряче серце билось удар в удар з серцями кращих людей Росії, що мріяли про золоті, щасливі дні для народу. Твори Шевченка переживуть віки і вічно будитимуть в серцях людей благородні великі почуття.

Я пригадую, з яким благоговінням вперше прочитав російською мовою «Кобзар», важко було без хвилювання читати цей чудовий за своєю художністю, яскравістю та соковитістю мови й патетики твір. У ньому була вся душа Шевченка, його думки, його ідеї, його серце. Я схиляюсь перед Шевченком — поетом, послідовним борцем за щастя людини.

У Шевченкові я бачу і відчуваю всю красу людської душі, це справжній співець свого народу.

Ми, росіяни, глибоко співчуваємо стражданням українського народу і віримо, що сонце нового щасливого життя засяє над Україною і її змучене серце розкриється в усій своїй чарівності, у шелесті золотих українських ланів, у могутній народній творчості, в талантах його прекрасного вільнолюбного народу.

Я палко люблю українську музику. Якщо Чайковського ми називаємо чародієм російської музики, то Лисенка — цього чудового і чаруючого красою своєї музики композитора, ми сміливо можемо назвати сонцем української музики.

Такі українські актори, як Кропивницький, Занько-

вещька, Саксаганський, Садовський — блискуча плеяда майстрів української сцени — ввійшли золотими літерами на скрижалі історії світового мистецтва і ні в чому не поступаються перед знаменитостями — Щепкіним, Мочаловим, Соловцевим, Неделіним. Той, хто бачив гру українських акторів, зберіг світлу пам'ять на все життя.

Хай живе довгі віки народ, що дав світові безсмертного Шевченка.

Ось, дорогий Агафангеле Юхимовичу, коротко те, що я сьогодні міг висловити для Вашого літературно-рукописного альманаху про Шевченка.

Тисну міцно Вашу руку. *К. Станіславський.*
З глибокою пошаною».

Г. В. ПЛЕХАНОВ

РЕЦЕНЗІЯ НА ЖЕНЕВСЬКЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ШЕВЧЕНКА

«Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії».

Про поетичний талант Шевченка може бути тільки одна думка: покійний Тарас Григорович належить до числа найбільших народних поетів, яких тільки знає всесвітня історія літератури. От чому кожний, не зовсім байдужий до літератури росіянин, подякує людям, які видали в Женеві заборонені в Росії, або дозволені там з пропусками, вірші Шевченка. Книжечку видано дуже чисто і гарно, але ціна її (3 фр.) дещо висока.

А. В. ЛУНАЧАРСЬКИЙ

ІЗ СТАТТІ «ВЕЛИКИЙ НАРОДНИЙ ПОЕТ»

...Великий Шевченко тим, що він поет української нації, але ще більше тим, що він поет народний, а над усе тим, — що він поет глибоко революційний і по духу своєму соціалістичний.

Найбільша слава для кожного краю, для нації — це творити загальнолюдське, скарби української душі немов повною річкою влилися в загальний потік людської культури, що своїми хвилями плине назустріч світлій будучності.

Слава Шевченкові!

РОЗДІЛ

третій

О. М. ГОРЬКИЙ

УРИВОК З ЛЕКЦІЙ ПРО РОСІЙСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ

Шевченко — все знав або, принаймні, все відчував: він, поглянувши на життя народу оком поета і провидця, вигукував:

І день іде, і ніч іде...
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся: чому не йде
Апостол правди і науки!

Тарас Шевченко — кріпак поміщика Енгельгардта, до 9 років він жив, так би мовити, на вихованні й утриманні в самої природи. З одинадцяти, навчившись грамоти у дячка, він служить у попа за погонича волів, потім — працює з малярами, пасе вівці, потім служить у Енг[ельгардта] кухар[чуком] і козачком.

Енг[ельгардт] віддає його в учні худож[никові] в Пітер, літер[атор] Гребінка, помітивши в хлопчика талант, влаштував його в Академію. Пробували викупити Щ[евченка] з рабства, але невдало, хоч клопотали про це знамениті худож[ники] того часу Брюллов, Венеціанов і знатна людина — Жуковський. Брюллов, який їздив у Звенигород до поміщика, сказав про Енгельг[ардта]: «Це найбільша свиня, яку я бачив досі».

Шевченко впав у відчай і ледве не покінчив самогубством...

У мене немає Кобз[аря], і ми не можемо почитати щирих віршів цього поета, в якого, на жаль, мало вчилися наші поети, як треба сприймати і відчувати народне життя, як широко треба брати його.

Діяльність Шевч[енка]-живописця теж слід згадати, бо він був учителем знаменитого і першого рос[ійського] жанриста Федотова, який поклав початок школі російських художників-реалістів.

Ця людина жила в один час з Тур[генєвим], Тол[стим], Некр[асовим], Писем[ським], Григ[оровичем]— з усіма стовпами рос[ійської] літерат[ури], і всі вони нічого не могли зробити для полегшення його тяжкої долі—але це пояснюється їх безсиллям і гнітом, що лежав на них...

Тимчасом він заслуговує високої оцінки саме як перший і воістину народний поет, який не перекручував суб'єктивними додатками народних дум і почуттів.

В його наріканнях на особисту долю — чути нарікання всієї Малоросії, в його спогадах про козацьку волю — ви відчуєте спогади всього народу...

О. М. ГОРЬКИЙ

ІЗ СТАТТІ «ПРО РОСІЙСЬКУ ІНТЕЛІГЕНЦІЮ І НАЦІОНАЛЬНІ ПИТАННЯ»

Кожна духовно здорова людина являє собою ніби тугу згорнуту хартію, списану враженнями історичного буття його племені, його предків. В щасливих умовах ця хартія, розгортаючись, збагачує нас такими радісними явищами, як Шевченко, Пушкін, Міцкевич, — люди, які втілюють дух народу з найбільшою красою, силою і повнотою.

О. М. ГОРЬКИЙ

**ПРИВІТАННЯ В ЗВ'ЯЗКУ З ВІДКРИТТЯМ
ПАМ'ЯТНИКА Т. Г. ШЕВЧЕНКОВІ В М. ХАРКОВІ**

Сердечно вітаю народ України в день, коли він достойно увічніює в пам'яті дітей і внуків своїх прекрасний образ істинно народного великого поета-демократа, замученого царизмом.

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в м. Харкові.

О. Є. КОРНІЙЧУК

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

Вільний радянський народ став єдиним господарем і спадкоємцем усіх надбань і цінностей передової прогресивної культури минулих епох. Ось чому всі народи Радянського Союзу з величезною любов'ю і пошаною ставляться до полум'яних борців, що в минулу темну зловісну ніч царського свавілля піднімали прапор боротьби, підносили свій голос на захист трудового обездоленого народу від кріпосників, царських жорстоких деспотів.

Таким полум'яним борцем, революціонером-демократом був великий поет українського народу Тарас Шевченко. Це він, разом з великими російськими революціонерами-демократами, з Герценом, Чернишевським, Добролюбовим, кликав народ на боротьбу проти самодержавства, яке перетворило колишню Росію в тюрму народів.

Художнім словом, всім своїм еством Тарас Григорович належить українському трудовому народу. Це був справді великий народний поет. Це Шевченко серед темряви і варварства висловив те, що йшло з глибини народних сердець, що сповнювало вірою мільйони пригноблених:

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.

Ця воля, щасливе сонячне життя, про яке мріяли мільйони трудового народу, про яке мріяв Шевченко, стало нашим здобутком після Великої Жовтневої соціалістичної революції, здійсненої під керівництвом геніальних вождів Володимира Ілліча Леніна, Йосифа Віссаріоновича Сталіна.

Братерська дружба з кращими носіями визвольної мислі великого російського народу окрилювала Тараса Шевченка і формувала його свідомість, загартовувала його в боротьбі з царатом.

Вся велика спадщина Шевченка, його поезія і проза, щоденник, починаючи від патетичних пристрасних рядків геніальних поем і до глибокої інтимної лірики поета, — все пронизане, насичене любов'ю до обездоленого трудового народу і ненавистю до експлуататорів.

Гнівне слово Шевченка кликало народ на бій проти царизму, проти панів українських, польських, російських.

... вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте, —

закликав поет.

Він ненавидів гострою непримиренною ненавистю ворога українського народу — польську шляхту. В героїчній поемі «Гайдамаки» і в багатьох віршах Шевченко висловлював великий гнів народу до польських гнобителів.

Шевченко ненавидів українських панів-лібералів, націоналістів, які намагались відірвати геніального поета від передових людей російського народу. Шевченко шукав і знаходив друзів серед передових людей України, серед передових людей Росії, які боролися з царськими сатрапами, глибоко поважав Герцена, Чернишевського, Добролюбова. В них він мав сподвижників, товаришів по боротьбі. Великі демократи ідейно були найближчими друзями Тараса Шевченка.

Передові люди російського народу бачили в Шевченкові геніального художника, виразника народних дум і сподівань. «Він тим великий, — писав Герцен про Шевченка, — що він цілком народний письменник, як наш Кольцов; але він має набагато більше значення, ніж Кольцов, оскільки Шевченко також політичний діяч і був борцем за свободу». В той час, коли українські пани-ліберали — куліші, мартоси та інші — зраджували свій народ і були вірнопідданими лакеями царизму, великі російські демократи піднімали свій голос за свободу українського народу, його культуру, його мову.

Думи народу, його сподівання і прагнення були для Шевченка тим джерелом, яке підтримувало в ньому полу-

м'яний вогонь, що не згасав у душі його від юних років і до останніх хвилин тяжкого життя поета.

Народився Тарас Григорович Шевченко 9 березня (25 лютого) 1814 р. в сім'ї селянина-кріпака. Сумне дитинство кріпацького сина минуло в селах Моринці і Кирилівка на Звенигородщині.

Маленький хлопчик, син кріпака, день у день бачив «неволю, роботу тяжкую», бачив, як матір «ще молодую у могилу нужда та праця положила», як батько «не витримав лихої долі, умер на панщині». Брати ж «на панщину ходили, поки лоби їм поголили».

Багато знущань довелось зазнати хлопцеві у поміщика Енгельгардта. Ні погрози поміщика, ні різки конюхів, що шмагали його за наказом Енгельгардта, — ніщо не могло зломити непокірну вдачу молодого Тараса. Змалку Шевченко любив природу, мав нахил до малювання і в кожную вільну хвилину, подорожуючи козачком за паном Енгельгардтом, малював. Коли поміщик побачив велику обдарованість свого козачка, він вирішив у Петербурзі законтрактувати його на чотири роки у «разных живописных дел мастера» Ширяева, щоб зробити з нього свого дворового художника. Це сталося в 1832 році, коли Шевченкові було 18 років.

У Ширяева Шевченко вперше мав можливість учитись живопису. Наука його була важкою, бо доводилось виконувати різноманітні малярські роботи. І про самого Ширяева Шевченко згадує, як про деспота.

Маючи вільний час тільки вночі, Шевченко ходив у Літній сад, змальовував статуї і там познайомився з відомим художником Іваном Сошенком. З допомогою Сошенка познайомився з визначними діячами російської культури — з Григоровичем, Жуковським, Венеціановим, Брюлловим, що високо оцінили його і визволили з кріпацької неволі.

Брюллов і Венеціанов після довгих переговорів з поміщиком Енгельгардтом вирвали у нього згоду на продаж Шевченка. За волю поета поміщик вимагав 2500 карбованців. Брюллов намалював портрет Жуковського, цей портрет розіграли в лотереї і 22 квітня 1838 року викупили Шевченка. «Общество поощрения художеств» зарахувало Тараса Григоровича пенсіонером, і швидко він став одним з найлюбиміших учнів-товаришів Брюллового. У багатющій

бібліотеці Брюллова він знайомиться з творами Гомера, Шіллера, Вальтер Скотта, Пушкіна, з іншими видатними письменниками, вивчає історію Греції та історію України. Він слухає курс ряду наук — зоології, фізики, фізіології, вивчає французьку мову, відвідує театри.

Ще у Ширяєва Шевченко робив перші літературні спроби, почав писати українською і російською мовами. Поет пише «Мар'яну-черницю», «Утоплену», «Причинну». Поет працює над російською драмою «Слепая красавица». В 1840 році виходить друком «Кобзар», а в 1842 році в журналі «Маяк» з'являються уривки з драми, писаної російською мовою, «Никита Гайдай». Тоді ж Шевченко працює над російськими поемами «Слепая», «Тризна».

На початку 40-х років ми бачимо Шевченка в колі передових людей російської культури. Вся творчість Шевченка має реалістичну основу. Ось чому в 1839 році, коли Жуковський повернувся з-за кордону і привіз Брюллову твори Корнеліуса, Гесса і інших художників «божественного мистецтва» і порадив Шевченкові вчитись у німецьких «світил», Шевченко надзвичайно негативно поставився до захоплення Жуковського.

Все, що не мало реалістичної основи, що виходило з надреального або від солодкуватого прикрашування дійсності, що жилося ідеалістичною містиккою, — все це не тільки не хвилювало Шевченка, але й було йому органічно чужим.

У 1843 році Шевченко повертається на Україну. Він їде на Київщину, Чернігівщину, Полтавщину і на кожному кроці бачить розгнуждане панське свавілля. Сумні картини ставали перед очима поета. Шевченко відчував і бачив на кожному кроці визиск, зубожіння селянства, притиснутого важким тягарем кріпосницького свавілля.

Багату, пишну й лагідну українську природу затьмарювали чорні непроглядні хмари — горе уярмленого народу.

Ніхто з українських поетів з такою ніжністю не відбив у своїй творчості невичерпну любов до свого краю, до свого народу, до чарівної української природи:

...Дивлюся — аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють;

Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сали рясні похилились;
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

Чому ж сумувала душа поета серед садів рясних, що похилились, серед гаїв, де соловейко сонце зустрічає, де тихесенько вітер віє, де лани мріють, у країні, що повита красою, чого плакала душа поета кривавими слізьми? Про це скаже нам сам поет. Послухаємо ж його правду — його благородне слово:

Он глянь: — у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обути
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне; а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в в'їсько отдають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина — голоднее мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

Повернувшись у 1844 році в Петербург після своєї подорожі на Україну, Шевченко пише поему «Сон», спрямовану проти царизму.

В 1844—1845 рр. Шевченко зближується з учасниками гуртка Петрашевського. Їх соціалістично-утопічні ідеї та опозиційність до самодержавства, до кріпосницького ладу були близькі Шевченкові.

В 1845 році, в березні, Шевченко закінчує курс Петербурзької Академії мистецтв. Він був удостоєний радою Академії звання некласного художника, і, на просьбу поета, 25 березня він був відряджений на Україну для художніх занять.

Повернувшись на Україну, поет їде на свою батьківщину — Звенигородщину. В 1845 році на Україні він пише видатні, сповнені революційного визвольного пафосу твори — «Єретик» («Іван Гус»), «Сліпий» та ін.

У селах Шевченко зустрічається з селянами і читає їм уривки з своїх творів, пише велику поему «Кавказ». У цій поемі з сумною іронією, у геніальних сатиричних рядках поет так характеризує долю народів у царській Росії:

А тюрем! а люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

І це «благоденствіє» Шевченко змальовує в поемі «Кавказ» як криваву колоніальну політику царизму:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Отам-то милостивії ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо. Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові? напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх.

В багатьох своїх творах Шевченко виступає на захист національних меншостей Росії, пригноблених царатом. Так, в поемі «Кавказ» поет стає на захист пригноблених народів Кавказу.

В поемі «Єретик» Шевченко показує визвольну боротьбу чеського народу проти одвічних ворогів слов'янства — німецьких загарбників. Великими благородними словами він малює образ Гуса:

Мов кедр серед поля
Ливанського, — у кайданах
Став Гус перед ними!
І окинув нечестивих
Орліми очима.
Затрусилась, побіліли,
Мовчки озирали
Мученика.

І кінчає поему початком повстання Жижки з Таборова проти німецького поневолення.

Ім'я поета не сходить з уст народу. Його шанують і люблять за пристрасні і запальні рядки, що закликали до боротьби за волю і людське щастя.

У 1846 році в Києві поет зустрічається на літературних вечорах з членами Кирило-Мефодіївського братства і зближується з його радикальнішими представниками.

Шевченка вабить опозиційний настрій «братчиків» до кріпосницько-самодержавного ладу.

«Коли я повідомив Шевченка про існування братства, — розповідав Костомаров, — він одразу ж виявив готовність пристати до нього, але поставився до його ідей з великим запалом і крайньою нетерпимістю, що стало вже тоді приводом до багатьох суперечок між мною й Шевченком».

Для Шевченка, що кликав до кривавої розправи з поміщиками, з царськими сатрапами, з гнобителями, християнсько-євангельська тактика і програма Кирило-Мефодіївського братства була чужою. Він вимагав від «братчиків» справжньої революційної боротьби. Ось чому Куліш і інші намагалися за всяку ціну стримати революційне бунтарство поета й тримати його оддалік од братства. На засідання «братчиків» він приходив, читав свої полум'яні поезії і гостро протестував проти «поміркованості» ліберальних «братчиків».

Чим більше росла слава поета на Україні, тим більш була занепокоєна поліція, і по доносу студента Петрова про існування в Києві таємного товариства, де не раз читались явно «противозаконные» вірші Шевченка, де закликалась «Малоросія» до повстання, одержано наказ із Петербурга арештувати всіх «братчиків» і Шевченка та негайно доставити в Петербург. 5 квітня 1847 року під Києвом арештували жандарми Шевченка й одправили до Петербурга.

У доповіді Миколі I шеф жандармів підкреслював, що «не такі важливі» ідеї «братчиків», як «обурливі» твори Шевченка.

На допиті Шевченко тримав себе мужньо. Царизм боявся судити поета, бо добре знав, що Шевченко був популярним і любимим поетом, навколо якого склалися у народі цілі легенди. Поета покарали без суду.

«Художника Шевченка за складання підбурюючих, найзухваліших віршів, як обдарованого міцною будовою тіла, призначити рядовим в Оренбурзький окремих корпус, з правом вислуги, доручивши начальству мати найсуворіший нагляд, щоб від нього, ні в якому разі, не могло виходити підбурливих і пасквільних творів».

До цього рішення Микола І і додав власноручно:

«Під найсуворіший нагляд, з заборною писати і малювати».

Про цей вирок Шевченко пише в щоденнику так:

«Если бы я был изверг, кровопийца, то и тогда для меня удачнее казни нельзя было бы придумать, как сослав меня в отдельный Оренбургский корпус солдатом. Вот где причина моих невыразимых страданий. И ко всему этому мне еще запрещено рисовать. Отнять благороднейшую часть моего бедного существования! Трибунал под председательством самого сатаны не мог бы произнести такого холодного, нечеловеческого приговора. А бездушные исполнители приговора исполнили его с возмутительной точностью.

Август-язычник, ссылая Назона к диким геттам, не запретил ему писать и рисовать, а христианин Н... запретил мне то и другое. Оба палачи!»

Десять років тримав царизм Шевченка на засланні. Десять жахливих років, що підірвали здоров'я поета, але не зламали його волі. Незважаючи на заборону писати й малювати, Шевченко на засланні порушує «высочайший указ» і пише. Він там створив свої повісті. Рискуючи життям, пише він російською мовою повісті: «Художник», «Музыкант», «Прогулка с удовольствием и не без морали» та інші, а також малює.

Шевченко в останній рік на засланні розпочав щоденник, як він його називає — «Журнал». Ця книга є надзвичайно інтересним літературним документом в спадщині Шевченка.

У щоденнику ми зустрічаємо дорогоцінні рядки, які допомагають нам на основі всієї спадщини Шевченка найповніше уявити великого поета, розібратись у його філософських поглядах, у його естетичних критеріях, у його ставленні до кріпосницької системи, до демократичних ідей, до видатних прогресивних діячів — політиків і літераторів російського народу, а також народів Заходу.

Шевченко прекрасно розуміє, з чого складається нація. Нація для Шевченка — не верхівка дворянства, а народ. Він закликає художників віддати свій талант тільки народові.

Коли до рук Шевченка попала праця з питань естетики польського філософа-ідеаліста Карла Лібеля, він занотував у щоденнику своє критичне ставлення до ідеалістичної філософії. З тих рядків щоденника, які присвятив

Шевченко Лібельту, ми відчуваємо матеріалістичну основу світогляду Шевченка.

Коли в поетичних творах Шевченко виступає перед нами як реаліст, то в своєму сприйнятті об'єктивного світу, в своєму світогляді Шевченко базувався на матеріалізмі. Стихійний матеріалізм Шевченка йшов від його народності, від його знайомства з ученням видатних демократів Чернишевського, Добролюбова, Герцена, від знайомства з ученням французьких енциклопедистів.

Дуже цікаво простежити, за що саме різко критикує Лібельта Шевченко і як він формулює своє ставлення до об'єктивної реальності.

«С Либельтом я немного знаком по его «Деве Орлеанской» и по его критике и философии. На первый взгляд он мне показался мистиком и непрактиком в искусствах. Посмотрим, что дальше будет. Боюсь, как бы вовсе не раззнакомиться».

І далі згодом записує про Лібельта:

«Жестко, кисло, приторно. Настоящий немецкий суп-вассер... Либельт, он только пишет по-польски, а чувствует (в чем я не сомневаюсь) и думает по-немецки. Или, по крайней мере, пропитан немецким идеализмом (бывшим, не знаю, как теперь?). Он смахивает на нашего Жуковского в прозе. Он так же верит в безжизненную прелесть немецкого тощего, длинного идеала, как и покойный В. А. Жуковский».

Читаючи твори Лібельта, Шевченко весь час нотує свої враження:

«Он (Либельт), например, человека-творца в деле изяшных искусств вообще, в том числе и в живописи, ставит выше природы. Поэтому, дескать, что природа действует в указанных ей неизменных пределах, а человек-творец ничем не ограничен в своем создании. Так ли это? Мне кажется, что свободный художник настолько же ограничен окружающею его природою, насколько природа ограничена своими вечными, неизменными законами. А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы-природы, он делается богоотступником, нравственным уродом, полобным Корнелиусу и Бруни. Я не говорю о дагерротипном подражании природе. Тогда бы не было искусства, не было бы творчества, не было бы истинных художников, а были бы только портретисты, вроде Зарянка».

Сучасник Шевченка, художник Сергій Костянтинович Зарянка був відомий своєю манерою точно копіювати оригінал. Цим з'ясовується негативне ставлення Шевченка до нього, бо він своє мистецтво підкорив дагеротипії, цєбто фотографії.

Природа, жива людина, жива реальність були основою для творчості Шевченка, для його світогляду.

Стихійний матеріалізм Шевченка в критиці Лібелъта, його висловлювання в інших місцях, критичний реалізм у творчості, його висловлювання про роль розвитку техніки, про французьких енциклопедистів, — усе це свідчить про матеріалістичний світогляд поета, хоч Шевченко, ясна річ, не міг бути і не був послідовним матеріалістом у нашому розумінні, як це намагалися твердити деякі вульгаризатори.

Велич Шевченка, його літературна спадщина, його полум'яне серце борця, демократа-революціонера, його відданість трудовому народу, його боротьба проти царизму, проти поміщиків — українських, російських, польських, його гнівне слово, як і все його життя борця, не потребують ніяких прикрашувань.

Шевченко не був пролетарським революціонером і не міг ним бути, бо він жив в епоху, яку так геніально показав нам у своїх творах Володимир Ілліч Ленін, характеризуючи світогляд Чернишевського — демократа-революціонера, ідейного друга великого українського поета:

«Чернишевський був соціалістом-утопістом, який мріяв про перехід до соціалізму через стару, напівфеодальну, селянську общину, який не бачив і не міг у 60-х роках минулого століття бачити, що тільки розвиток капіталізму і пролетаріату може створити матеріальні умови і суспільну силу для здійснення соціалізму. Але Чернишевський був не тільки соціалістом-утопістом. Він був також революційним демократом, він умів впливати на всі політичні події його епохи в революційному дусі, проводячи — через перепони й рогатки цензури — ідею селянської революції, ідею боротьби мас за повалення всіх старих властей»¹.

Революційно-демократичний світогляд Шевченка, його ідейна дружба з великими російськими революціонерами-демократами — все це викликало ненависть до Шевченка з боку українських націоналістів панів-лібералів.

Коли Шевченко, повертаючись 1857 року із заслання, чекав у Нижньому Новгороді дозволу повернутись до столиці, то Куліш відмовився виїхати до нього, але з Москви, на перекладних, зимою, ризкуючи здоров'ям та знаючи, як на це подивиться поліція, їде в Нижній, щоб провідати замученого засланням великого українського поета, 70-літній видатний російський актор Щепкін.

¹ В. І. Ле н і н. Твори, т. 17, стор. 91—92.

Досить познайомитись з величезною спадщиною Шевченка, щоб зрозуміти, що Тарас Григорович стояв на вершині тогочасної передової культури. Читаючи щоденник, ми на кожній сторінці зустрічаємо надзвичайної глибини реалістичні оцінки та узагальнення з приводу різних подій, прочитаних книжок, ролі художника в суспільстві.

В передмові, яку Шевченко готував до другого видання «Кобзаря», він так визначав роль письменника:

«Щоб знати людей, треба жити з ними. А щоб про них писати, треба самому стати людиною, а не паперомарателем. От тоді пишуть і тоді праця ваша буде працею чесною».

Шевченко в українській літературі, як Пушкін в російській літературі, є основоположником нової української літератури й української літературної мови.

Невичерпним джерелом Шевченкових сюжетів і мови було життя трудового народу і його мова. Горький казав про Шевченка:

«...він заслуговує високої оцінки саме як перший і воістину народний поет, який не перекручував суб'єктивними додатками народних дум і почуттів».

В його наріканнях на особисту долю — чути нарікання всієї Малоросії, в його спогадах про козацьку волю — ви відчуєте спогади всього народу».

Мова Шевченка стала зразком у класичній українській літературі.

Шевченко глибоко любив і цинив Пушкіна, Лермонтова, Щедріна, Гоголя. Досить згадати його відгуки на «Губернские очерки» Салтикова-Щедріна.

«Как хороши «Губернские очерки», в том числе и «Мавра Кузьмовна» Салтыкова... Я благоговею перед Салтыковым. О, Гоголь, наш бессмертный Гоголь! Какою радостно возрадовалась бы благородная душа твоя, увидя вокруг себя таких гениальных учеников своих».

Таке ж тепле й любовне ставлення Шевченка до декабристів. Він побачив «Полярную звезду» Іскандера (Герцена) за 1856 рік, де на обкладинці були портрети декабристів. Шевченко в щоденнику записав:

«...портреты первых наших апостолов-мучеников меня так тяжело грустно поразили, что я до сих пор еще не могу отдохнуть от этого мрачного впечатления. Как бы хорошо было, если бы выбить медаль в память этого гнусного события. С одной стороны — портреты этих великомучеников с надписью: «Первые русские благовестители

свободы», а на другій стороні медалі — портрет неудолюбозабываемою Тормоза с надписью: «Не первый русский коронованный палач».

Якими жалюгідними здаються нам спроби українських націоналістів, що намагались у своїй брудній писанині одірвати Шевченка від його друзів — передових людей російської культури. Взаємна любов і повага між Шевченком і його друзями — прогресивними діячами російської культури, видатними літераторами — були протягом всього життя поета.

Ми не можемо не згадати також про те, як видатні російські літератори допомагали Тарасу Григоровичу викупити його рідню з кріпацтва. «Комитет общества для пособия нуждающимся литераторам и ученым» звернувся до поміщика, польського магната Фліорковського, кріпаками якого були два брати й сестра великого українського поета, з листом про викуп.

Ось цей лист:

«Ми, нижчепідписані, члени комітету товариства літераторів та вчених, звертаємось до Вас з уклінним проханням, сподіваючись, що ви візьмете його до уваги...

Шановний і любий сочлен нашого товариства, відомий всім російський поет Тарас Григорович Шевченко, має серед кріпосних ваших селян Київської губернії, Звенигородського повіту в селі Кирилівка, двох рідних братів — Микиту та Йосипа і сестру Ярину. Він дуже бажає, щоб вони дістали волю і горює в розлуці з ними. Не відмовте, шановний пане, великодушно виконати палке бажання Тараса Григоровича і відпустити братів його і сестру на волю...

Якщо ви, шановний пане, пильним цим нашим щирим проханням, згодитесь відпустити на волю рідних Т. Г. Шевченка, але не інакше, як за викуп, то уклінно просимо вашого повідомлення: яку саме суму бажаєте ви одержати за них, щоб ми могли сповістити про це Т. Г. Шевченка...»

Цей лист підписали Тургенев, Чернишевський, Анненков та інші. Шануючи світлу пам'ять нашого геніального поета, ми з глибокою любов'ю й подякою згадуємо й шануємо пам'ять великих друзів Тараса Григоровича, передових прогресивних представників культури великого російського народу.

У Нижньому Новгороді, чекаючи на дозвіл повернутись до Петербурга, Шевченко пише «Неофіти», «Юродивий», «Доля», «Муза», «Слава». «Неофіти» він присвячує Щепкіну.

10 лютого 1858 року Шевченко одержує дозвіл повернутись до Петербурга. Він їде через Москву. В Москві

зустрічається з Аксаковим і знайомиться з декабристом Волконським, що повернувся з Сибіру.

27 березня 1858 року поет прибув у Петербург. З величезною пошаною зустрічають його літератори й художники.

Шевченко в Петербурзі стає близько до «Современника», де об'єднуються кращі представники російської революційної демократії — Чернишевський, Добролюбов, Некрасов, Салтиков, Курочкін і інші.

У Костомарова він зустрічається з Чернишевським; на вечорах у Нікітенка — з Некрасовим; на квартирі у Костомарова відбувається зустріч славетного грузинського поета Акакія Церетелі з Шевченком. У спогадах Церетелі пише про Шевченка:

«Зустріч лишилася у мене світлим спогадом на все моє життя. Признаюсь, я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину і свій народ».

У грузинській газеті «Сахалко» за 1914 рік подається опис вечора в Тбіліському університеті, присвяченого 100-річчю з дня народження Тараса Григоровича:

«Зустрінутий гарячими оплесками, виступив Акакій Церетелі. Він поздоровив присутніх українців з їх національним святом і з задоволенням згадав той час, коли він у Петербурзі мав можливість познайомитися з Тарасом Шевченком, у якого серце палало ширшою і безкорисливою любов'ю до народу. Церетелі схарактеризував великі заслуги Шевченка перед українським народом й закликав українців так любити свою батьківщину, як любив її Шевченко, що буде для нього кращою нагородою і нерукотворним пам'ятником. Потім Церетелі на знак поваги до достойного сина українського народу схилив коліна перед бюстом Тараса Григоровича Шевченка, а народ, присутній на зборах, вшанував вставанням пам'ять великого поета».

В Петербурзі Шевченко віддається не тільки літературній роботі, але й бере участь у виступах на користь недільних шкіл. Публіка зустрічає поета гарячими оваціями.

Шевченко бере участь у політичних протестах проти чорносотенної писанини журналу «Іллюстрация», в якому були вміщені брудні антисемітські статті зоологічних шовіністів-погромщиків. У цьому протесті видатні літератори писали:

«Жодна чесна людина не може залишатися байдужою до такого ганебного вчинку.

Вся російська література повинна, як одна людина, з обуренням протестувати проти нього. Нехай стане цей протест прикладом і

застереженням для майбутнього і нехай захистить він назавжди нашу літературу від подібних явищ».

Під цим протестом проти антисемітських статей журналу «Иллюстрация» підписались: Марко Вовчок, Жемчужников, Аполлон Майков, Салтиков-Щедрін, Тургенев, Чернишевський, Шевченко і видатний хірург Пирогов.

У 1858 році в «Колоколе» Герцена був надрукований лист до кріпаків Росії:

«Чи чуєте, бідняки, даремні ваші надії на мене, — говорить вам цар. На кого ж надіятись тепер, на поміщиків? Але ж вони заодно з царем, а цар явно тримає їх сторону. На себе тільки надійтесь, на міцність рук своїх; нагостріть сокири й за діло...»

Шевченко, познайомившись із цим листом, теж закликає народ гострити сокири проти царя:

... Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить

Через деякий час в «Колоколе» було вміщено листа до Герцена від російських революційних демократів, де виголошено: «К топору зовите Русь».

У 1859 році Шевченко їде на Україну, але поперед нього мчать кур'єри з наказом стежити за поетом, і в Петербург надходить донос, що Шевченко, зустрічаючись із народом, «крім богохульства, говорив ще, що не треба ні царя, ні попів, ні панів».

У липні поета арештовують і пропонують повернутися негайно до Петербурга. В Петербурзі Шевченко готує до друку нове видання «Кобзаря». Революційні поезії Шевченка поширюються нелегально разом з творами Чернишевського, Добролюбова, Герцена.

До останніх днів свого життя Шевченко закликав народ до волі, до боротьби з кріпосницьким самодержавним ладом. Його поетичне слово було чути далеко за межами Росії. В Лейпцігу в 1859 році видається збірник поезій Шевченка і Пушкіна. У цьому ж році з'являється перший переклад творів Шевченка на болгарську мову.

26 лютого (за старим стилем) 1861 року не стало геніального поета. Його передчасна смерть була наслідком жакливого життя. Його вбив царизм, підірвавши здоров'я поета в тюрмах, на засланні, піддавши жорстоким поліційним утискам кожен день його свідомого творчого життя.

Чутка про смерть великого Кобзаря, як блискавка, облетіла весь Петербург, Москву, Україну. Поліція вживала всіх заходів, щоб не допустити демонстрації. Але за домовиною поета йшло багато людей. Гарячі промови на Смоленському кладовищі, над гробом поета, пролунали, незважаючи на присутність великої кількості поліцейських.

Некрасов присвячує пам'яті Шевченка вірші, сповнені любові й пошани до українського поета. В Лондоні в герценівському «Колоколе» вміщують теплий некролог на смерть Шевченка.

Багато днів точились переговори з царськими чиновниками, поки нарешті було вирвано у них дозвіл перевезти тіло поета на Україну й поховати над Дніпром, виконати його заповіт.

З Петербурга через Москву, де на Арбаті зібрались студенти, літератори, щоб вшанувати пам'ять Шевченка, тіло поета повезли на Україну його друзі. Села й міста зустрічали труну Шевченка. Молодь над його труною виголошувала запальні промови, прощалася з великим Кобзарем. У Києві студенти й селяни випрягли коней за містом, впряглись у віз самі і з слізьми на очах повезли тіло Шевченка.

На Чернечу гору під Каневом з'їхались селяни. Тисячі людей прощалися з видатним сином українського народу. 10 травня 1861 року поет був похований на Чернечій горі. Кілька місяців селяни з різних сіл насипали курган, поставили на ньому дерев'яний хрест. З того часу не заростала тропа на могилу геніального поета. Ні поліцейські, ні жандарми, ніякі переслідування не могли спинити тисячі й тисячі людей, які щороку навесні приходили на могилу поета, приносили квіти, читали напам'ять безсмертні поезії.

Переслідування Шевченка з боку царських сатрапів не припинялись і після його смерті. Хто ж захищав великого українського поета, його поетичну спадщину, його світлу пам'ять від царських сатрапів? Його захищала більшовицька партія, партія робітничого класу.

Коли в 1914 році минуло 100 років з дня народження Шевченка, царизм заборонив шанувати світлу пам'ять співця. І проти цієї заборони різко виступив орган більшовицької партії — «Правда». В статті «Крепостники и Шевченко», надрукованій 25 лютого 1914 року, вогонь був спрямований проти чорносотенців і лібералів. Стаття була редакційною. В ній відзначалось, що вже першим виданням «Кобзаря» в 1840 році Шевченко став у ряд найбільш національних поетів.

З сарказмом, скерованим проти царизму, більшовицька газета «Правда» писала:

«... Адже він (Шевченко) зробив зразу два великі злочини: він, по-перше, вийшов із народу, з селян-кріпаків, і він, по-друге, виявився не просто поетом, а поетом-демократом, співцем пригноблених мас народу.

За це в кріпосній Росії поета було в 1847 році заарештовано і віддано в рядові...

За що ж продовжуються гоніння проти Шевченка тепер? Та за те ж саме. Потомки кріпосників ставляться до народного поета, що вийшов із селян, з тією ж злобною ненавистю, як і їх пріснопам'ятні батьки.

Для більшої наочності кампанію почали організовані чорносотенці — друзі Пурішкевича. Пурішкевичі зажадали, щоб шанування пам'яті Шевченка не було допущено, щоб пам'ятника не дозволили відкрити... І був розісланий відповідний офіціальний циркуляр, який наказував так саме й зробити.

Пам'ять одного з найвидатніших народних поетів відзначена буде... заборонним циркуляром...

Ліберали зробили вигляд, що вони не погоджуються з циркуляром про заборону ювілею Шевченка, і з цього приводу написали статтю, але «Правда» викриває їх облудний маневр.

«Наші ліберали теж протестують проти цього, — пише «Правда». — Але в їх протесті — добра частка холопства і раболіпства. Пурішкевичів намагаються вони усовістити вказівкою на те, що, розлючуючи українців, «ми», мовляв, допомагаємо Австрії, яка на «сепаратистських» струнах розіграє свою політику».

Не через це протестує проти гонителів Шевченка демократія, робітничий клас. Робітники протестують через те, що в поведінці гонителів Шевченка вбачають залишки кріпосницького варварства, всевладдя Митрофанушок».

Крім того, «Правда» друкує статтю під назвою «Пам'яті Т. Г. Шевченка». В ній докладно подається біографія поета й говориться:

«... страдник-поет, який майже все своє свідоме життя прожив під забороною, більш ніж через півстоліття після своєї смерті як і раніше лишається під забороною».

І далі:

«...Тарас Шевченко, цей різносторонній, могутній талант, на багато років позбавлений можливості проявлятися, все-таки не втрапив віри в життя і прагнення до дії...

І лиху долю було йому відмірено повною мірою, що ще більше дає великому малоросійському поетові право на вічну славу і добру пам'ять потомків, за благо і щастя яких він все своє життя боровся».

Одразу ж після смерті Шевченка, коли ще не встигли зів'язати вінки на його могилі, українські націоналісти, такі як Куліш, не тільки одвернулись від великого поета, але брутальними словами, сповненими чорної ненависті до революційної поезії Шевченка, назвали його музу «п'яною музою».

Мартоси, куліші та іже з ними націоналісти спотворювали, фальсифікували твори Шевченка й глибоко його ненавиділи. Вони діяли заодно з пурішкевичами, чорносотенцями. Тільки більшовицька партія, очолювана великим генієм революції Леніном, захищала Шевченка від чорносотенців, від націоналістів, від усіх тих, хто намагався спотворити образ великого народного співця.

Ленін і Сталін перші розглядили й викрили запеклих ворогів — українських буржуазних націоналістів. Ще до Жовтневої революції, в 1914 році, Ленін закликає:

«Хай живе тісний братський союз робітників українських, великоруських і всяких інших націй Росії!»¹.

Геніальний Ленін приділяв виняткову увагу питанням української літератури й мови.

У творі «Критичні замітки в національному питанні» Ленін вказує, що шлях розвитку української культури в її нерозривному зв'язку з культурою російського народу.

Ленін пише:

«... Коли мова йде про пролетаріат, це протиставлення української культури в цілому великоруській культурі, теж у цілому, означає найбезсоромнішу зраду інтересів пролетаріату на користь буржуазного націоналізму».

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 455.

І далі там же:

«Є дві національні культури в кожній національній культурі. Є великоруська культура Пурішкевичів, Гучкових і Струве, — але є також великоруська культура, яка характеризується іменами Чернишевського і Плеханова. Є такі ж дві культури в українстві...»¹

Український народ знає так звану «культуру» зоологічних націоналістів — грушевських, петлюр, ефремових, винниченків, шаповалів — наймитів іноземних. І український народ знає свою справжню культуру, що зв'язана в першу чергу з ім'ям геніального сина українського народу Шевченка, видатних письменників Франка, Коцюбинського, Лесі Українки.

Ленін писав:

«Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна... Після цього з ходу мільйони і мільйони «обивателів» стали перетворюватися в свідомих громадян і переконуватися в правильності того вислову, що Росія є «тюрма народів»².

У жовтні 1917 року під керівництвом героїчної більшовицької партії була знищена тюрма народів, була повалена влада буржуазії. Український народ з допомогою великого російського народу звільнився від кабали поміщиків, капіталістів, розгромивши контрреволюційну навалу Петлюри, Денікіна, Пілсудського та німецьких інтервентів.

30 липня 1918 року Володимир Ілліч, як голова Раднаркому, підписує декрет про встановлення в Москві й інших містах монументів найвидатнішим діячам минулого. Поруч з іменами кращих діячів-революціонерів, письменників, філософів — стоїть ім'я Тараса Григоровича Шевченка. В Петрограді в урочистій обстановці було відкрито перший у світі пам'ятник поетові, борцю-революціонеру.

В пожовтневі часи українські буржуазні націоналісти, маскуючись, намагались у своїх писаннях довести, ніби Шевченко був націоналістом. Так вони писали не тільки про Шевченка, а й про всіх прогресивних діячів українського народу в минулому. Вони хотіли своєю підлою

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 15.

² Там же, стор. 196.

писаниною довести, що, мовляв, на Україні в минулому не було ні одного громадського діяча чи видатного письменника, який би не був націоналістом. Тим самим вони намагались довести, що українській класичній літературі властивий націоналізм, як щось органічне для неї. Підлих зрадників-націоналістів, що працювали за завданням фашистських розвідок, було викрито й нещадно розгромлено радянським народом, керованим Комуністичною партією.

Ім'я Шевченка було, є і буде дорогим усім народам Радянського Союзу.

.

П. Г. ТИЧИНА

СИЛА «КОБЗАРЯ»¹

Народи Радянського Союзу відзначають сьогодні сто років з того часу, як вийшов у світ «Кобзар» — ця невеличка щодо розміру та кількості речей книжка, зате ж внутрішнім змістом своїм без краю величезна.

Книги, як і взагалі всі твори людського духу, не однаково мають долю. Одні з них, мов той листочок, що упав з верби на воду: покрутився, покрутився, і от уже його нема. Це твори естетів і всякого роду пустоцвітів літературних. Другі ж — неначе тая водорість бліда, що намагається потужний хід спинити річки: пальці її завше слизькі, витягнуті за водою. Це твори надмірних чистьох, святош і містиків непоправних, які, відставши від життя, мають, одначе, гордий намір величний хід історії спинити. Та дарма! Їхні наміри самий тільки сміх у народу викликають, сміх та жалість. І от, нарешті, є ще один рід творів у житті. Вони (твори) немов та брила кам'яна, глиба скелі вікової, що високо, напіввідколотою, над річкою висить і думу свою мовчки передумує над шумом. Вітри з усіх країн несуть їй вісті, що і там, де вони були оце допіру, таке ж нерівне річки дно і що глибокі води теж і там тривожно піняться, ридують, аж захлинаються від перепон. І брила слухає вітрів, сама ж вдивляється у піняву, у бризк і шум, що під ногами, намагаючись угадати: а де ж то є найглибша та вибоїна підводна, щоб кинутись туди і цим-бо вирівняти дно, а річці новий вже напрям дати?

¹ Доповідь на науковій сесії Інституту української літератури АН УРСР, присвяченій сторіччю з дня виходу в світ першого видання «Кобзаря», 25 квітня 1940 р.

І раптом брила, від скелі одколовшись, падає униз! І криком кричать тут береги кругом, що з несподіванки від страху затрусились! І з дна протест старого водяним стовпом підскочив... Але протест старого тепер вже ні до чого, він безсилий: річка ж бо, розлившись, розбившись на дельти, пішла текти другим шляхом, і вже новії береги, нові простори закликають вперед її, весь час приваблюючи квітами запашними та травами зеленими...

Цей образ брили кам'яної я і хочу прикласти до появи «Кобзаря» в літературі. Ах, сила названої книжки така була велика! Щирий, народний, правдивий тон її — такий неподібний на інших! А кругом ще стільки було тієї водорості в літературі та пустоцвіту, які уперто тримались за старе, гниле життя і мертве! Тож не дивно, що й сама поява «Кобзаря» ще за життя Шевченка для багатьох тоді сприйнята була буквально як обвал. Не обійшлося тоді було й без висміювань, без галасу, без крику. Та, незважаючи на крик цей і галас, невеличка книжка під назвою «Кобзар» своєю появою грандіозне зрушення зробила в літературі. І література лицем своїм рішуче повернулася у бік народу, до берегів реального життя, і зокрема — література українська. І в ній засяло нове ім'я, до того ще нікому не відоме, незламне і здорове, ім'я величне і водночас просте — ім'я революціонера-демократа Тараса Шевченка.

Що ж стало обумовленням такого грандіозного зрушення в літературі? І чи в спроможності була та брила кам'яна напіводколотою та ще якогось півсторіччя не обриваючись висіти у повітрі? Може, обумовленням її обвалу був один лише прихід в життя ідей нових? Чи, може, погляди людей — погляди, що кардинально стали відмінні від поглядів поколінь попередніх? Ні, обумовлення лежить цілком в іншому.

В «Короткому курсі історії ВКП(б)» ясно сказано: ...«Ключ до вивчення законів історії суспільства треба шукати не в головах людей, не в поглядах та ідеях суспільства, а в способі виробництва, що його практикує суспільство в кожний даний історичний період, — в економіці суспільства» (розділ IV). Який же був хід економічного розвитку тодішньої царської Росії? Який був спосіб виробництва? «Короткий курс історії ВКП(б)» на самім своїм початку ось як їх характеризує: «За кріпосного ладу не могла по-справжньому розвиватися промисловість.

Підневільна кріпосна праця давала низьку продуктивність праці в сільському господарстві. Весь хід економічного розвитку штовхав до знищення кріпосного права» (розділ I). Ось обумовлення грандіозного зрушення літератури! Ось відповідь на те, чи мусив статися обвал, чи ні? Чи мусив той обвал старе річище загатити? Бо (повторимо ще раз): «Весь хід економічного розвитку штовхав до знищення кріпосного права».

Зрозуміло, що це штовхання не могло не відбитися першим в такій чутливій галузі творчої діяльності людини, як література. Якщо, скажімо, не одвертим виступом революційним, то принаймні строгим нагадуванням або ж розкриттям того, що старий лад давно вже розкладається й недобре пахне. Таких нагадувань сповнена вся література — як російська, так і література народів, що населяли царську Росію, протягом перших десятиріч XIX століття.

В 1818 р. в Харкові Гулак-Артемівський видрукував байку «Пан та собака», яка починалася такими ось хмурими рядками:

На землю злізла ніч... ніде ані шиширхне,
Хіба-то декуди крізь сон що-небудь пирхне.

Хмурість ця, може, декому й не дуже подобалась, але ж вона була правдива. Дійсно, ніч зайшла була тоді на всім просторі Росії! І ця ніч, як бачимо далі, тягнулась довго-довго! У нещасних кріпаків, яких безжально мучили пани, не раз виривався крик благання, як у того Рябка з байки: «За що знущаєтесь?». Та благання ці приглушувались новими ударами, новими мордуваннями. І от у кріпаків почала тоді поволі прокидатися свідомість, гідність себе, як людини, вони замість благань — у душі своїй покладали твердо не покорятися панам, як чудесно зазвучало і в згаданій байці Гулака-Артемівського:

Той дурень, хто дурним іде панам служити.

Та не так було це легко з панамі розквитатись. Всі ті заколоти й повстання, що до них бралися кріпаки, жорстоко придушувались військом, і ночі аракчєєвській, здавалося, не буде кінця й краю. А пани, гуляючи, казилися із жиру, пани з нудьги сперечалися між собою за дрібницю, як Іван Іванович з Іваном Никифоровичем в повісті Гоголя. «Скучно на цім світі, панове!» вигукнув був правдивий письменник Гоголь, і Белінський, розбираючи

його повісті, з якимось особливим підкресленням на слові «життя наше», заявив: «І такі ось усі його повісті: спочатку смішно, потім сумно». І так же і життя наше: спочатку смішно, потім сумно. Про те, що життя тодішнє було сумне, й про те, що російську дійсність панська скука роз'їдає, сказав був, приблизно, років за десять перед вигуком Гоголя і Олександр Пушкін. «Мне скучно, бес», каже Фауст Мефістофелью в «Сцене из «Фауста». А Мефістофель резонно його втішає:

Что делать, Фауст?
Таков вам положен предел,
Его ж никто не преступает.
Вся тварь разумная скучает:
Иной от лени, тот от дел;
Кто верит, кто утратил веру;
Тот насладиться не успел,
Тот насладился через меру,
И всяк зеваает да живет —
И всех вас гроб, зевая, ждет,
Зевай и ты.

Фауст

Сухая шутка!
Найди мне способ как-нибудь
Рассеяться.

Цього пушкінського Фауста Віссаріон Белінський назвав «гулякою, якому вже нічого в горло не йде». Треба тут взяти на увагу те, що сцену цю було написано в 1825 році, в тім страшнім році, коли царизм — лютий, ненажерний — схопив у свої лабеті звірячі праведних провісників свободи — декабристів. Отже, в цей рік царизм, висловлюючись словами Пушкіна, дійсно-таки вже був «насладився через меру» і, позіхаючи, шукав собі нового способу розважитись як-небудь. Але як саме розважитись? І чим? Торговельними поставками за кордон? Але ж результатом підневільної кріпосної праці була низька продуктивність праці в сільському господарстві. Баришами на внутрішньому ринку? Але не могла в поміщиків розвиватись посправжньому також і промисловість. Бо цьому заважав кріпосний лад, якого царизм аж ніяк не хотів руйнувати, навпаки — оберігав його. І оберігав так, що навіть по два рази вішав сдну й ту ж людину, як це було з Рилєєвим. Ця суперечність, звичайно, зараз же позначилась і на літературі. Письменники поділились: одні з них кликали громаду назад, в допетровську Русь; а другі, як, наприклад,

Лермонтов, — навпаки, бойовий клич проголосили, — «потрібно діяти», щоб іти вперед (вірш «1831-го июня 11 дня»). Цей же клич (тільки що в іншій формі) звучав і в Белінського, який, побачивши, куди його могла завести абсолютна ідея Гегеля, потроху вже починав звільнятися від неї, про що він і сам потім писав: «Я маю особливо важливі причини злоститися на Гегеля, бо почуваю, що був вірним йому (у відчужанні), мирячись з «російською дійсністю». Цей клич повторив згодом і молодий Герцен. Тепер уже Белінський зовсім перестав миритися з російською дійсністю і разом з іншими сміливо пішов у ній проламувати двері. Але як же воно так виходило, що Росія з слабо розвиненою промисловістю та вже починала тоді оформляти власну свою філософію? На це ми можемо знайти відповідь у Енгельса, який каже, що «країни економічно відсталі можуть грати в філософії провідну роль: Франція у XVIII столітті у відношенні до Англії, на філософію якої французи опирались, а потім Німеччина у відношенні до перших двох»¹. Проламування дверей в кріпосницькій Росії проти царизму — з часом все більше й більше набирало конкретних форм. Яку, наприклад, боротьбу і проти кого саме мав її на оці Лермонтов, це яскраво видно з його вірша 1830 року «Предсказание»:

Настанет год...
Когда царей корона упадет.

Вірш цей, зрозуміло, не міг бути надрукований в рік його написання, але ж нам важливо тут підкреслити те, що він в собі, як в зливку золота, вмістив усі найкращі думи передових людей того часу. Ці передові люди не боялися часом аж надто прозорі натяки робити й на царя самого. Та й не тільки вони, а навіть помірковані письменники.

Ось Микола Маркевич в своїх «Українських мелодіях» (1831 року), малюючи картину того, як вночі з кладовища прийдуть в козацькі житла козаки, буквально говорить таке:

Лица синие от муки,
Шеи под петлей,
И оторванные руки
Принесут с собой,

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Письма, Соцэкгиз, 1931, стор. 384.

Груди, язвами покриты,
Кости, пыткой перебиты,
Цепи по ногам:
Придут, загремят цепями,
И голодными устами
Что-то скажут нам.

Що саме вони могли сказати своїми голодними устами — про це нетрудно було догадатись. Царизм ще більше підозрілим став. Царизм і далі продовжував шукать собі розваг жорстоких.

В 1835 році рукою польського шляхтича він убив народного протестанта проти кріпацтва, борця за правду і свободу — Устима Кармелюка. В 1837 р. підлюю підісланою рукою безжално вбив він сонце російської поезії Олександра Пушкіна. А в наступному 1838 р. в солдатській лікарні, самотнім, від сухот примусив він умирати поета Полежаєва...

Мов у безодню падали борці за щастя людей, а вона все нових жертв вимагала та нових. Отже кріпосницькій Росії всі передові люди того часу намагались протиставити нову силу, силу, що геть би поламала всі потрухлі стовбури старого. Потрібно було кріпосницькій Росії нову силу протиставити — силу народну. І не дарма письменники тодішні так часто зупинялися на образі бурі, на образі безодні морської, перемогти яку можна було, тільки назавжди попрощавшись із обивательським гнилим спокоєм.

— Прощай, мій покою, пускаюсь у море! — заявляє Євген Гребінка в своїм відомім вірші «Човен».

Будет буря: мы поспорим
И помужествуем с ней —

заявляє у вірші «Пловец» Языков. І навіть такий кроткий поет, як Олексій Кольцов, образ «тучи-бури мимолетной» з настійливістю розробляти починає у вірші «Лес», присвяченім пам'яті Пушкіна. Він у нім, звертаючись під виглядом лісу до народу, з якимось, сказати б, викликом чи підбуренням, з підказуванням того, що давно вже «потрібно діяти», запитує:

Где ж теперь твоя
Мочь зеленая?

І от в цей час, коли всім приходилось жити в атмосфері тучі-бури, в час, коли горе люте ходило по хатах, вийшла

в світ книжка Тараса Шевченка «Кобзар». І в цій книжці першим словом сказано було:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!

І царський уряд з дворянами зразу ж наставив своє вухо, зразу ж настороживсь. Лихо?

А може, в поета проскочило це слово випадково? І почав він пильно вчитуватись в нового поета.

А Шевченко в «Кобзарі», звертаючись до дум своїх, продовжує і далі правити своє:

Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?..

І тут же ще раз, втретє:

Бо вас лихо на світ на сміх породило.

Як це, справді, не похоже було на ті недоладні белькотання тодішніх «рифмовщиків», сухих естетів і різного роду чиновників од літератури! Взяти тут хоча б одного з них, автора вірша «Смерть розы», Бенедиктова, який призначення поета бачив у тім, щоб «расточать бесплодные мечты», а самому співцеві земному радив він пісням у неба навчитись. Бенедиктов, не бачачи трагедії в житті, шукав її на небі й у всьому небесному. Умерла троянда —

А плачущий ангел стоял безутешный
над старым кустом.

І це безперечно «услаждало» царизм і заспокоювало його, бо автори подібних творів аніяк не збиралися підкопуватись під царський лад. Та й нащо їм було підкопуватись, коли на людей вони дивились казенними очима? А тут же раптом в «Кобзарі» Шевченка зазвучало цілком протилежне — трагедія простої сільської дівчини:

Катерино, серце моє!
Лишенько з тобою!

Це протилежне всім естетам-писакам тодішнім у Шевченка виявлялося в тому, що він на людину проповідував дивитися «душею». Сам він так дуже надивився в житті того горя людського, що в нього самий лише стогін з душі

виривається, стогін! І треба сказати: Шевченко в цім відношенні не був самотнім, були в нього й побратими. Азербайджанський письменник Мірза Фаталі Ахундов у своєму плачі «На смерть Пушкіна» каже: «Кавказ відповідає на піснотвори твої стогоном...» Стогоном же сповнена була лірика грузинського поета Ніколоза Бараташвілі. Щоправда, іноді стогін цей у декого переходив у придушений крик глухий, а саме — тоді, як після лютих катувань та переслідувань царських в імперії на деякий час наставала моторошна тиша.

Але Шевченко не з тих був, щоб крик носити в серці. Навпаки, не криючись, одверто, повним голосом своїм, просто царю в вічі кидав він свій грізний запит:

Чия правда, чия кривда,
І чії ми діти?

Зрозуміло, що така книжка, яка посміла на першім місці поставити горе народне, поставити запит на соціальну неправду, — не могла бути не поміченою царизмом. І чорна згряя поміщиків з царем на чолі, натурально, зразу ж помітила її, але помітила по-своєму. — Що таке! — загаласувала вона. — Хто сміє про страждання народу говорити? Не розуміємо, не розуміємо його, та й годі! Такий принаймні був зміст казенної рецензії на «Кобзаря», рецензії, що з'явилася в журналі «Сын отечества».

Та й як міг інакше зустріти «Кобзаря» царизм, коли Шевченко свої думи посилав не на небо, як Бенедиктов, а між люди: посилав їх не безплотно в хмарах гуляти, а діяти, і саме діяти на Україні, в тій Україні, яку царизм не визнавав і визнавати не хотів її! У тьмі народ тримати, тримати його в безпроствітній темряві — це було найголовнішим завданням царизму і цеє ось завдання та раптом розбивав «Кобзар» Шевченка, який всупереч цареві, дерзко суспільну думку бентежити береться:

Чия правда, чия кривда,
І чії ми діти?

У противагу всім тим письменникам, які, примирившись з мерзенною дійсністю, тікали від реального життя, від самої дійсності, від правди, — Шевченко не тільки не тікав від життя, від дійсності, а, навпаки, в саму глибину її, на саме дно спускався, але ж дійсність цю не міг він був визнати за правильну, не міг з нею примиритись.

Що ж давало право Шевченкові саме таким тоном з паризмом розмовляти? В чім сила маленької книжки, що зветься «Кобзар»? Чим цю силу можна пояснити?

Та насамперед тим, що Шевченко, який до недавнього сам був кріпаком і сам добре знав, яка є на смак «гірка» знедоленого люду, не міг відділяти поезії від життя, а, навпаки, брав їх у нерозривній взаємодії. Цю взаємодію схоплював він гострим оком своїм поетичним так мітко й безпомильно, немовби перед ним увесь час побільшуюче скло стояло, а він би у тее скло дивився.

Не забуваймо, що за рік до виходу в світ «Кобзаря» оформилась в науці клітинна теорія, творцем якої був асистент берлінської лабораторії Йоганнеса Мюллера — Теодор Шванн. А оформитись ця теорія могла тільки завдяки ахроматичним мікроскопам, які дозволяли вченим бачити речі без райдужних кольорів по краях, тобто особливо чітко й виразно. Чіткості й ясності сприймання досліджуваних речей сприяло також і швидке поширення ідеї єдності живої природи, ідеї єдності життя. Ця ідея виникла внаслідок поступового розвитку філософії, яка в свою чергу могутньо впливала на розвиток біології. Звичайно, що безпосередньо, із першоджерел Шевченко міг і не знати про клітинну теорію, але ж вплив її, благотворний вплив на всі галузі науки та життя він безперечно почував на всьому тому, до чого тільки приторкався своїм чуттям поетичним. Отже, висловлюючись образно, Шевченко реальну дійсність розглядав через ахроматичний мікроскоп. Тож не дивно, що й життя він в сто тисяч разів бачив виразніше і точніше, аніж бачили це деякі інші товариші його по праці. Говорячи в своїм «Кобзарі» про Перебендю, якому на землі й куточка спокійного нема через те, що він все знає, через те, що він все чує, — Шевченко тим самим про себе говорив. Бо він дійсно все знав і все чув...

А тоді ж багато чого могло цікавити таку глибоку людину, як Шевченко: повстання в Польщі (я беру за ціле десятиріччя до виходу «Кобзаря»); холерні заколоти; вигадана теорія «офіційної народності», якою ще більше во ім'я «батюшки-царя» душили все передове, революційне; «Філософічний лист» Чаадаєва й оголошення автора цієї статті божевільним. Народ тікав з-під канчука, від осоружного панування поміщика. Втікачами тоді вся земля була переповнена рідна. Досить Шевченкові було розгор-

яуті «Киевские губернские ведомости», щоб зразу ж з болем у серці сказати: пекло на сім світі! Ось одна виписка із № 2 «Ведомостей» від 12 січня 1840 року, тобто за кілька місяців до виходу в світ «Кобзаря». В розділі «О бродягах» читаємо: «Среди примет такие: Александр Филиппов Соколов... на левой стороне верхней губы и на щеке в нижней губе шрам, 17 лет. Илья Степанов... На левой стороне носа небольшой рубец, на правой стороне между щекою и ухом, а также и на левой руке выше локтя шрамы, 40 лет». І таке було в кожному номері «Ведомостей». І скрізь в них, як документи, сліди нелюдських катувань: шрам на щоці, рубець на носі, шрам вище ліктя... Шевченко згодом в своїм автобіографічному листі до редакції «Народного чтения» казав, що у нього — «українська строга муза». Та як же вона й могла бути не строгою, коли в житті тоді таке робилось! Цим пояснити можна й те, що Шевченко у відміну від естетів, які неодмінно жінку малювали ефемерною, подібною до ангела, неземною, — портрет обдуреної нещасної Катерини своєї дав простими, земними, реальними мазками. Строгість музи не дозволила Шевченкові впасти в журбу, не дозволила йому з усього його знання життєвого невірний висновок зробити.

Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні —
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця...

Лютою змією коло серця Тарасового постійно була згадка про те, що мільйони кріпаків весь час іше ж тягнуть ненависне ярмо, накинута панамі! Лютою змією коло серця була у нього болюча згадка про те, що рідні сестри й брати його безславно конують у неволі. Якийсь там блазень, якийсь картяр і розпутник має право проміняти рідну сестру його за собаку або ж на ланцюг її, як звіра, посадити чи убити зовсім! Що ж робити? Де подіти свої думи ці? Куди пустити їх правди шукати? В кінці першого вірша «Кобзаря» Шевченко відповідає:

...а що робить!
Журба не поможе...
...В Україну ідїть, діти,
В нашу Україну...

...Там найдете щирю правду,
А ще може й славу...

Власне, у Шевченка були ще рішучіші рядки:

Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине...

Але царська цензура ці рядки викреслила.

Оця рішучість, оця сміливість, оце невпинне шукання правди, шляхів до визволення від рабства, до свободи відразу ж дійшли, на крилах долетіли до всіх тих сердець прямих і чесних, які ненавиділи царську російську дійсність. І кожен спішить до нього написати щось. І кожен спішить висловити захоплення своє «Кобзарем» незвичайним. І тут особливо цікаво відзначити те, що в числі захоплених талантом Шевченка багато було росіян, і зокрема російських письменників. Не буду аналізувати всіх тих рецензій, що появилися в російській пресі майже одночасно з рецензією «Сына отечества», скажу тільки: більшість із них — прихильні. І цікаво, що всі вони немовби доповнюють одна другу. Бо коли з них перша говорить, що ті, які розуміють українську мову, прочитають «Кобзар» з насолодою та подякою, то друга ще й додає до цього: «Думи Т. Шевченка не тільки в Україні найдуть щире серце, ласкаве слово, щирю правду й славу, а й поміж тими з росіян, яким не чужа поетична мова російської Італії». Третя ж рецензія, авторство якої приписують Белінському, немовби даючи відповідь на чорну рецензію в «Сыне отечества» — «Не понимаем», — бере автора «Кобзаря» під захист і стверджує, що «Катерина» Шевченка написана цілком приступною зрозумілою мовою. Ще одне: майже кожен з авторів рецензій зараз же після своєї оцінки починає умовляти Шевченка писати російською мовою. Бо після Пушкіна, всупереч скептичному запитанню «мудрих» мужів: чи є на Русі поет? — один з рецензентів відповів: «а є поети» — і вказав на Шевченка.

Ось усі ті обставини, силою яких народився геніальний співець свободи. Ось ті соки підземні, що, напоївши корінь деревця, дали йому змогу вирости в розложисте дерево, рідне всім, велике. Ім'я співця геніального — Тарас Шевченко, а дерево розложисте — «Кобзар» його.

Доля книжки, як я вже сказав на початку, — доля взагалі кожного твору людського духу — не однакова.

І це ми яскраво бачимо сьогодні на блискучому прикладі незвичайного поширення «Кобзаря» Тараса Шевченка, який в один мент після виходу його в світ за свою силу діючу буквально був розхватаний, мільйонами рук притулений до серця, пішов і далі діяти між люди, у життя, і от багато раз перевиданий — прийшов він сьогодні і до нас. І з нами діє він сьогодні проти наших ворогів — не згірш, як справжня найгостріша зброя!

Гнів Тараса Шевченка зародився ще тоді, в криваве царювання Миколи Палкіна, коли поет, сам будучи кріпаком, на собі відчув усі тортури й страждання своїх закріпачених братів-селян, пережив ці тортури й страждання разом з російськими революціонерами-демократами Чернишевським, Добролюбовим, Герценом. Гнів цей вогнем викрешувався і в відомій бесіді з грузинським поетом, тоді ще молодим Акакієм Церетелі, і в підписанні протесту проти антисемітського виступу журналу «Іллюстрація». Гнів цей ще більше загострювався в засланні й мужнів: в Оренбурзі серед пригноблених царським урядом башкирів і казахів, в Кос-Аралі серед казахів і киргизів. «Караюсь, мучюсь, але не каюсь» — ось що відповів Шевченко на хитре запитання тирана: а чи не від того він, щоб покаятись? І Шевченко, куди б його не закинула доля — завжди був вірний своєму девізу: не каятися, не гнутися перед царями, — завжди прислухався він до мови пригноблених народів, вивчав їх поезію, фольклор і піднімав людей на протест, на протидіяння.

Є свідчення, що в списках розповсюджувався «Кобзар» на Кавказі. В списках доходив він і до тюремних камер ув'язнених за царизму революціонерів. Буташевич-Петрашевський на допиті в III відділі казав: «Твори Шевченка розійшлися в тім краю (в Україні. — П. Т.) у великій кількості і були причиною великого хвилювання умів». В літературі російській впливу «Кобзаря» зазнав на собі не один письменник. Наприклад, Олексій Кольцов під впливом його навіть написав кілька поезій по-українському.

Вплив «Кобзаря» позначився також і на творчості Некрасова, Сурикова, Дрожжина, Максима Горького. Щождо українських письменників, то тут просто-таки трудно сказати: хто не зазнав на собі впливу «Кобзаря» Шевченка? Панас Мирний у вірші своєму, що його опубліковано в газеті «Комуніст» 28 січня 1940 року, говорить про ту поміч, яку він дістав від Шевченкової музи:

А як хлопець піднявся на ноги
і знялась в голові його думка:
Що робити йому самотньому в світі,
де себе подіти?
Ти знову на поміч прийшла,
з «Кобзарем» прилетіла до мене...
«Читай і учись!» — ти сказала...

Степан Васильченко в своїх автобіографічних записках розповідає, як він у бахмутській тюрмі вчив грамоти осетина Олексія Хостнаєва, який через деякий час брався вже читати «Кобзаря» Шевченка. А яке велике місце посідає «Кобзар» Шевченка в біографіях Івана Франка, Павла Грабовського, Архипа Тесленка і багатьох сучасних радянських письменників! Те ж і щодо біографії наших співців народних—кобзарів. А чи був би без «Кобзаря» українським бояном Микола Лисенко? Чи були б такими відомими художниками де-Бальмен, Башилов, Слостьон, якби вони не дали до «Кобзаря» своїх ілюстрацій? І, нарешті, чи був би М. Номіс справжнім філологом, коли б він не покористався силою нашого українського генія? «З незабутнього «Кобзаря», — пише Номіс в передмові до своїх «Приказок» (1864 р.), — я повибирав не тільки справжні приказки, од народу ним взяті, а й вірші, що їх письменний наш люд, а деякі навіть і народ уже, вживають замість приказок».

Тобто: пісні «Кобзаря», які узяв Шевченко у народу, знову ж до народу й повернулись. І це нам, письменникам, як і всім творцям взагалі, повинно стати за приклад великий, за найкращий дороговказ: писати так, творити так, щоб думи твої зливалися з народними.

В 1878 році в Парижі відбувся конгрес письменників, який провадив Віктор Гюго. В повістку конгресу включено було доповідь «Література України, що є під забороною в царській Росії». Цю доповідь, що була в тім же році видрукувана окремою книжкою (Женева, 1878 р.), читав потім Карл Маркс. Читав він її з великою увагою, бо поробив у ній свої підкреслення та помітки. А в доповіді ж тій найбільше, як нам відомо, говорилося про твори Тараса Шевченка.

Як грандіозно посунувся Шевченко на своїй путі від невільника — до полум'яного борця з царатом пліч-о-пліч з кращими синами російського народу, від змушеного мовчання в казахських степах — до широкого звучання на

цілий світ, настільки широкого, що і Карл Маркс став читачем його творів!

Якими грандіозними кроками ступає Шевченко й зараз — по республіках Радянського Союзу, по всій нашій славній Вітчизні, коли про вплив його поезії на свою власну говорять російські поети, білоруські, вірменські, чуваські, грузинські... Він є у нас перший і воістину народний поет, як сказав О. М. Горький.

Сьогодні думи Шевченка є невіддільні від дум нашого народу. І тому народ так часто, так охоче звертається до свого поета. Гуманізм Шевченка, його ставлення до людини, його постійна турбота за пригноблених — як це зараз нам співзвучно! Інтернаціональна єдність, зміцнення дружби народів — як це зараз нам потрібно! А ще потрібніше нам виховання в собі любові до Соціалістичної Батьківщини, виховання себе в дусі комуністичному.

Наш народ в цей час переживає творчі хвилини: до Радянського Союзу приєднуються нові народи, які хочуть жити по-новому. Радянський Союз стоїть на чолі всього освіченого світу, охоче всім народам помагає. «Завдання нашої зовнішньої політики, — як сказав В. М. Молотов, — полягають в тому, щоб гарантувати мир між народами і безпеку нашої країни». Отже, всім тим ворогам Радянського Союзу, які ще сіпаються до нас, які зазіхають на наші завоювання, на наше добро, ми, перефразовуючи Шевченка, можемо відповісти: сіпайсь, лютий враже, та не дуже! Ненависть до ворогів повинна бути в нас нещадна, як нещадною була вона і в Шевченка. Націоналістичним перекрученням творчості Шевченка ми повинні давати непримирнену відсіч! Від Шевченка повинні ми взяти те, без чого ми, письменники, поети, дихати не можемо, а саме — і політичну поезію, що особливо нам радісно підкреслити після недавнього святкування ювілею велетня політичної поезії Володимира Маяковського: і лірику, і сатиру, і антирелігійні стріли «Кобзаря», і багато ще чого іншого.

Цінуймо ж спадщину Шевченка! Учімося у нього! Зараз нам, ученим і письменникам, в Країні Рад буквально все дано; встановлення Сталінських премій і стипендій дає нам можливість ще вище підвестись на самі верхів'я науки та мистецтва. Сталінські премії та стипендії дають можливість радянській нашій молоді визрівати на справжніх майстрів своєї справи.

П. Г. ТИЧИНА

ВИСТУП НА УРОЧИСТОМУ ВІДКРИТТІ ДЕРЖАВНОГО МУЗЕЮ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В м. КИЄВІ 24 КВІТНЯ 1949 РОКУ

Товариші! Ми присутні сьогодні на великому святі: відкриваємо музей Тараса Григоровича Шевченка, де скуплено спадщину геніального українського поета, революціонера-демократа, незрівнянного художника.

Це свято, насамперед, свідчить про нашу силу, про силу радянського державного та суспільного ладу. Бо в той час, як у буржуазних країнах, в країнах профашистських, керуючі кола всіляко намагаються обдурити свій народ і силою підвести його до нової кривавої війни, — у нас, в Радянському Союзі, уряд і народ являють собою єдине ціле і бажають, вони лиш одного — миру, миру у всім світі!

Американські палії війни утворюють навколо нашої країни численні військові бази (хоча абсолютно ніхто їм не загрожує), — ми ж продовжуємо займатись, — і це світ увесь бачить, — відбудовою своєї країни, будівництвом соціалістичної культури.

Це свято свідчить також і про перевагу нашої соціалістичної культури над буржуазною. Оберегаючи соціалістичну культуру від тлетворного впливу буржуазного мистецтва, ми, як зіницю ока, бережемо дорогоцінну спадщину своїх попередників.

Уряд і партія з любов'ю ставляться до спадщини Шевченка. Зразу ж після наглого нападу фашистських загарбників на нашу країну — спадщину Шевченка було відправлено вглиб радянського тилу, де вона, завдяки братам-росіянам, і збереглася в час Вітчизняної війни.

Чудовий музей, де зібрано мало не всю літературну і образотворчу спадщину Шевченка, знаходиться в центрі Києва, в найкращому ансамблі таких важливих установ, як Український філіал Центрального музею В. І. Леніна й Академія наук УРСР, Державний університет і Музей російського мистецтва, Міністерство освіти УРСР та Інститут української літератури. А посередині парку бронзовий високо підноситься пам'ятник поетові.

Музей Шевченка — це прекрасний і величний пам'ятник безсмертному Кобзареві. Адже в ньому розкривається перед нами епоха, в яку жив і творив поет.

Гнаний і гноблений деспотом Миколою Палкіним, Тарас Шевченко в той же час був тепло прийнятий кращими представниками великого російського народу. Шевченко дружив з Чернишевським, Щепкіним, з родиною Толстих. Шевченко глибоко поважав Герцена, Добролюбова, був закоханий в творчість Пушкіна, Лермонтова, Салтикова-Щедріна. Не можна без хвилювання дивитися в музеї на той портрет Жуковського, який намалював Брюллов, і то з однією лише святою метою: викупити Шевченка з неволі!

Велике значення цього музею: скільки любові до російської і до української культури переливатиметься в душу сотень тисяч, мільйонів відвідувачів музею, які безперервно прибуватимуть сюди з усіх кінців Радянського Союзу, як і з усіх країн світу!

Шевченко в своїх творах з глибоким співчуттям ставився до інших народів колишньої царської Росії — до казахів, грузинів, татар, башкирів.

Творча спадщина геніального Тараса Шевченка є святиня всіх наших народів, наша радянська національна гордість.

Братні слов'янські народи, що ось уже кілька років вільно і творчо будують, за нашим великим починком, соціалістичні основи свого життя, теж вважають для себе спадщину Шевченка близькою і рідною. Вони, прибуваючи до Києва для обміну творчим досвідом з людьми Радянської України, неодмінно завітають до Шевченківського музею. Бо й поляки, й болгари, й чехословаки давно вже переклали «Кобзаря» на свої рідні мови; вони читають «Кобзаря», вони люблять українського поета, революціонера-демократа, мислителя. Ще в 1939 році болгарські письменники від імені всієї слов'янщини образно сказали

нам: «Частина вогню, що бушував у поезії Шевченка, перейшла в кров і вогонь болгарського народу в епоху його національно-визвольної боротьби».

Вогонь священного гніву і боротьби проти загарбницького хижацтва німецького мілітаризму ще більш з'єднав до купи слов'янські народи. Справдилися мрії Шевченка, Пушкіна, Міцкевича. Сьогодні —

...усі слов'яни стали
Добрими братами,
І синами сонця правди...

Наше сонце правди і свободи світить і ogrіває путь всім чесним діячам культури і надає сили в боротьбі проти паліїв і організаторів нової війни з табору американо-англійського імперіалізму.

На сьогоднішньому весняному, радісному святі радянської культури прокляттям тавруємо ми всіх зрадників — націоналістів. Українські буржуазні націоналісти — після розгрому гітлерівської Німеччини Радянською Армією — повтікали до інших, нових своїх хазяїв як у Європі, так і за океаном. Та їм услід Шевченкове звучить грізне слово:

...не втечете
І не сховаєтесь: всюди
Вас найде правда-мста...

Також безжалюбно тавруємо ми й продажних буржуазних космополітів, що намагаються зганьбити священну спадщину нашого великого Кобзаря.

Без вас, погані запроданці, ми будем життєрадісно будувати комуністичну культуру. Нашу ж бо культуру вивчено всіма «роботящими умами», «робстящими руками» великої вільної сім'ї братніх народів радянської могутньої держави.

Братні народи Союзу Радянських Соціалістичних Республік на чолі з великим російським народом допомагають Україні відбудувати її економіку та національну культуру, що стільки потерпіла від берлінських людоїдів. Усі братні народи допомогли нам відкрити і цей достойний пам'ятник великому синові України — музей. Художники і поети всіх народів СРСР принесли свій творчий внесок в скарби Шевченківського музею. Особливо велика і значна роль нашої столиці — Москви в устаткуванні музею.

Москва щоразу подає нам свою братню руку допомоги. Цю рису відзначив безсмертним словом і сам Шевченко:

«В Москве более всего радовало меня то, что я встретил в просвещенных москвичах самое теплое радушие лично ко мне и непритворное сочувствие к моей поэзии».

Москва любить і високо цінує творчий геній українського народу. Комуністична партія повела український народ слідом за російським народом на побудову комунізму.

Колись наш великий поет-мислитель писав:

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!..

Розвернися ж на всі боки,
Ниво-десятино!
Та посійся не словами,
А розумом, ниво!

А сьогодні наші передові славні колгоспники устами своїх Героїв Соціалістичної Праці Марка Озерного, Паші Ангеліної, Олени Хобти, а також героя-новатора Федора Дубковецького розповідають селянам Польщі про те, як трактор «Сталинець» переорав і знищив одноосібні межі на полях України.

Ми вже відчуваємо подих комунізму, ми збудували вже його першу фазу — переможний, життєрадісний, творчий соціалізм.

В нашій соціалістичній дійсності з великою силою звучать слова Тараса Шевченка, сповнені та зігріті його народністю, його інтернаціоналізмом, його гнівом проти гнобителів, його радісною вірою в щастя перемоги над «вражою злою кров'ю».

Радянський народ, вшановуючи Шевченка, шанує і наших великих синів і дочок України — таких, як Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Карпенко-Карий, Панас Мирний, Павло Грабовський, Ольга Кобилянська.

Твори Т. Г. Шевченка в Радянському Союзі перекладені на 33 братніх мови і видані тиражем 6 мільйонів примірників. Твори Тараса Шевченка вивчають в школах і університетах в усіх 16 радянських республіках. Духом

братерства культур народів СРСР сповнено цей новий великий республіканський музей Тараса Шевченка.

Спасибі великій провідній і організуючій силі, нашій творчій натхненниці — Всесоюзній Комуністичній партії (більшовиків)!

Слава українському народові, що породив світу геніального Тараса Шевченка!

Слава великому російському народові і його великим діячам культури!

Слава великому вождю комунізму товаришеві Сталіну!

О. Я. ГАВРИЛЮК

ПАНИ І ПАНІЧІ НАД «КОБЗАРЕМ»

ПІД СЕЛЯНСЬКУ СТІХУ

Міцкевич — великий польський поет, один з найбільших велетнів світової літератури, мріяв, як про свій авторський ідеал, щоб його твори зайшли «під селянську стріху». Вже відсвятковано багато роковин з дня смерті А. Міцкевича. В школах Польщі вивчають твори Міцкевича за офіційною урядовою програмою, але під селянську стріху ці твори не зайшли й досі, під селянською стріхою А. Міцкевича тепер ще не читають¹.

Російський поет Некрасов мріяв про той прийдешній час, коли російський мужик «Белинского и Гоголя с базара понесет», а не різну макулатуру. Але не дочекався цього світлого часу видатний класик російської літератури. Сталось це аж тоді, коли мужик, скинувши з себе ярмо царату, перестав бути мужиком, став будівничим країни соціалізму, визволився з темноти й неписьменності і став на вищий рівень культурного життя.

Творчість великого Шевченка пішла в трудящі маси, можна сказати, відразу, і то в той час, коли не лише бунтарські вірші, але й кожне українське друковане слово було заборонене, переслідуване й нищене царатом. Сільські дівчата, котрі, може, не читали жодної книжки Шевченка, декламували його поеми, старі селяни були зачаровані дивним «Кобзарем». Ще задовго до світової імперіалістичної війни проїжджі чужинці висловлювали свій подив з такої небувалої популярності поета в широких

¹ Стаття написана в 1936 р. Мається на увазі буржуазна Польща. (Ред.)

народних масах, такого піетизму до його творчості. Французький вчений Елізе Реклю стверджував, що Шевченкова могила мала без порівняння більше уклінних відвідувачів, ніж могила найпопулярнішого французького поета Вольтера, незважаючи на те, що Франція тоді перевищувала гноблену Україну розвитком культури.

Мусить бути якась глибока причина цьому прекрасному явищу нечуваної популярності поета між народом. Мусило бути щось у його творчості таке, чого бракувало у творчості Міцкевича, Вольтера, Гете. Дехто може сказати, що причиною цьому найбільша з усіх Шевченкова геніальність. Це не буде вірно. Геніальність не можна важити на кілограми, і названим письменникам все можна закинути, але не недостаті геніальності. Причина є у чомусь іншому.

Тарас Шевченко вийшов з самої глибини народу й до смерті своєї був переслідуваний за те, що не хотів зрадити своїх братів-кріпаків та піти на послуги панам. Тепер на Радянській Україні з Шевченкового життя створено фільм. Але, бажаючи показати тодішню епоху, трудно вигадати кращий сценарій, кращий зміст фільму, як правдива біографія Шевченка. Кожний фрагмент з його життя є жахливим образом пекла гноблених мас, несправедливості, огидного суспільного ладу. Досить пригадати це життя: мале, з білим від сонця чубиком, хлоп'я Тарасик, якого, виснажена, перемучена диким кріпацьким ладом, мати носить з собою на панський лан відробляти панщину. Мати і гине кріпачкою. Тарасик — голодний сирота. Мачуха. Довкола страшні картини знущань над людьми. Це не день, не місяць і не рік. Ні, це вічність. Так і повинно бути. Так встановлено від бога, щоб zdeгенеровані поміщики зі своїми посіпаками витворювали над людьми все, що їм підкаже їх озвіріла, зідіотіла фантазія. Бо над цим усім, десь у блакитному українському небі витає «справедливий» бог-саваоф.

Тарас росте і гостро відчуває своє нещастя: він — кріпак. Його, як людини, нема. Є лише тіло, яке не належить власній волі, тіло, з яким, що схоче, вчинить садист-поміщик. І який це мусив бути талант, коли він зумів проявити себе навіть у тих, здавалось би, все вбиваючих обставинах, який мусив бути порив, щоб не заглухнув навіть тут! Тарас рветься до освіти і до улюбленого живопису. Врешті йде в науку до якогось п'яного дяка. Але поміщик відкри-

ває його від науки, забирає до себе на послугача до покоїв, а коли одного разу застав Тараса за малюванням, то наказав жорстоко побити хлопця різками на стайні за те, що палить свічку. Молодий талант, великий дух, що пізніше сколихне народ і заплямує перед світом царський лад, що стане геніальним письменником і великою гордістю народу, тепер відданий покійно вдовольняти забаганки тупого садиста-поміщика. Але, щоб краще використати свою «власність», Тараса, поміщик таки віддає його в науку, спершу до Вільно, Варшави, а потім до Петербурга. Пан хоче мати свого «надворного» маляра.

У Петербурзі молодий художник збуджує велике зацікавлення у прогресивних російських діячів культури: два з них — славний художник Брюллов та поет Жуковський за великі гроші викупляють Тараса у поміщика, щоб дати волю молодому художникові і поетові. Шевченко позбувся рабства, отримав волю. Перед ним — здавалось би — відкрилось ясне і радісне життя.

Пани намагаються купити Шевченкове творче перо. Пропонують йому заплушити очі на те, що він бачив і пережив у кріпацькому селі, вживатись у нове, панське життя і його відтворювати. Але серце Шевченка було наповнене великою любов'ю до народу і не здатне було на зраду. Шевченко не пішов на численні приманки панства, щоб, вибившись з життєвого пекла, збудувати собі тепле, шкурницьке існування, не переймаючись тим, що мільйони його братів-кріпаків терплять надалі те саме пекло. І його творчість виривається піснями бунту нечуваної сили, віддзеркалюючи в собі все пекло кріпацького ладу.

Влада гнобителів з найбільшим поміщиком-царем Миколою Палкіним на чолі, у страху перед революційними творами Шевченка, засилає його у далеку пустелю, щоб знищити бездушною муштрою миколаївської солдатчини. Заборонено йому писати і малювати.

Так проходить десять років важкої неволі, а незабаром смерть забрала з поля битви великого борця. Але полум'яне слово Шевченка пішло в народ, щоб вічно жити в ньому.

Життя Шевченка — ніби величава поема, і ми читаємо його, наче складову частину «Кобзаря». Дивне, неймовірно у своїй простоті життя, в якому немає ані іскорки так званого особистого, а кожний його фрагмент є лише згущеною частиною великої трагедії мільйонних гноблених народних мас. Тож не дивно, що Шевченкова творчість вияви-

лась такою близькою народним масам, як і його життя... Шевченко перелив у вогненні слова своєї творчості всі почування закріпаченого народу.

У цьому й секрет його нечуваної популярності.

«ДВІ УКРАЇНИ»

Після смерті Шевченка багато подій прогуло на його Україні. Передусім, офіційно скасовано кріпацтво, хоч в дійсності сільська біднота надалі залишилась у ярмі поміщиків, бо землю селянам не віддано. Землею й далі володіли поміщики. По-друге, на арену історії виступив, щораз зростаючи, новий клас: пролетаріат. Будилась ширше і ширше національна і соціальна свідомість українського народу, до чого значно спричинився Шевченко своєю творчістю. Стало видно, що українці, як і інші гноблені царською імперією народи, стануть до рішучої боротьби за своє визволення.

Але зразу вже стало ясно, що ця боротьба за визволення не буде йти одним руслом. Не всі українці бажали однакового визволення. У класовому суспільстві є гніт соціальний, а це й українців ділило на два виразні й непримиримі табори: були українці гноблені, кріпаки-селяни, і були українці гнобителі — поміщики. Ті перші породили Шевченка. Ті другі катували тих перших палками та служили царському урядові. У творчості українських письменників-лібералів не знайшла повного відображення жахлива кріпацька дійсність — там панувала ідилія. Ті перші, народні маси, мріяли про визволення з панського гніту. України, вільної від панського гніту, хотіли гноблені маси. У них Україна була рівнозначна з волею. Ті другі, українські пани, хотіли іншої України: вони прагнули лише позбутись російського напливового панства, щоб самим, ні з ким не ділячись, смоктати кров «своїх братів» селян. Тоді для них було б більше простору й розмаху.

Очевидно, що представники української буржуазії не говорили і не могли говорити про те, що вони прагнуть створення панської України. Тому буржуазія — як це вона робить звичайно — замовчувала факт соціального гніту, підсуваючи думку, що «незалежна Україна» вже тим самим буде якоюсь ідеально-прекрасною державою, у якій не буде жодних соціальних конфліктів. Так робить

не тільки українська буржуазія. Не одному польському селянинові й робітникові, що в 1918—1920-х роках пішов боротись за Польщу під гучними, незалежницькими закличками, також здавалося, що у святій назві «незалежної Польщі» міститься все: свобода і добробут, рівність і справедливість. Ми знаємо, що показала дійсність. Цей близький приклад слід би пам'ятати тим робітникам і селянам, які ще вірять панам у «спільний інтерес нації».

Отже, щоб збудувати ту панську Україну, українській буржуазії і поміщикам потрібно було повести за собою український народ, трудящі маси. Найбільшим авторитетом у найширших масах трудящих було Шевченкове слово, бо — як ми вже казали — було воно мов завершеним для мас самоусвідомленням власних почувань і прагнень. Отже, щоб здобути ті маси, буржуазні політики видавали себе за тих, що далі, мовляв, ведуть Тарасове діло, прикривалися його ім'ям, щоб здобути довір'я народу. Боротьба за Шевченка була боротьбою за вплив на трудящі маси.

СПІВЕЦЬ СОЦІАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ПРАГНЕНЬ

Ми є свідками того, що з року в рік, коли наближаються роковини Шевченка, всі без винятку українські націоналістичні газети друкують більші чи менші статті про Шевченка, всі націоналістичні організації влаштовують Шевченківські свята, і навіть попи по церквах крешуть проповіді про «пророка божого» Тараса. Починаючи від церковних дармоїдів з «Нової зорі» та «Мети»¹, через петлюрівщину і скоропадщину, через холуїв з «Народних справ» і «Діл»² аж до правих вожаків з УСДП, усі висловлюватимуть патетичне захоплення Шевченком і твердитимуть, що це саме вони виконують його заповіт, борються за його ідеал, що він якраз є їхнім «батьком».

Чиїм же справді «батьком» є Шевченко? Чи, може, його творчість настільки соціально невизразна, що важко знайти для неї класові визначення? В цьому не важко переконатись: розкрийте його «Кобзаря» і вничіть напам'ять

¹ Клерикально-націоналістичні газети, які видавались у Львові. (Прим. ред.)

² Колишні буржуазно-націоналістичні газети у Львові. (Прим. ред.)

усі місця, де лише він згадує про попів і релігію, а тоді підіть під якусь з «святих» крамничок, де служать за «батька Тараса» панахиди та повторюйте там людям дослівно те, що писав Шевченко: назовіть «святого отця» римського папу — годованим ченцем, що дурить людей, віддаючи рай у найми. Скажіть, що не треба ні хреститись, ні клястися, ні молитись, бо попівський бог одурить все одно. «Богохульствуйте», що це «всевидящее око», про яке кажуть попи, мабуть, не дуже глибоко бачить, коли стільки зла попускає у світі; що їх бог, видно, «бачить та мовчить, гріхам великим потурає». Скажіть, що нема ніякого раю на небі, що нема бога. Скажіть, що світ одурили попи чадом свого кадила, але треба струснутись і просвітитись, а тоді з кадил люльки курити, з ряс онучі драти, а кропилом замітати нову хату. Скажіть про того прелата, про... ні, досить, ви й того не скажете, бо зразу ж вам різні братчики й отці розвалять за це голову, хоч ви повторювали лише слова «батька Тараса», за якого вони ніби так розпинаються у своїх брехливих проповідях.

Так само чужий і ворожий Шевченко іншим українським буржуазно-націоналістичним групам. Досить порівняти безприкладну, палючу Шевченкову ненависть до панського гніту з програмою ганебної «Спілки визволення України», яка прагнула повалити радянську владу на Україні для того, щоб відібрати у селян землю та віддати її, — а з нею й селян, — у поміщицькі руки.

Ні, не любитиме віршів Шевченка перший-ліпший український фабрикант, що платить «рідній» українській робітниці за цілоденну працю 80 грошів, яких заледве вистачає їй на обід; нічого, крім ворожості до себе, не знайде в них і «рідний» український поміщик, куркуль, спекулянт; не буде також «Кобзар» евангелієм для них, а ворожою, ненависною книгою.

Але зате яким близьким є і буде «Кобзар» кожному наймитові, біднякові, малоземельному, визискуваному, грабованому селянинові! Бо хоч багато вже десятиліть прогуло над «Кобзарем», та вірші його все ще актуальні, гноблений селянин і тепер читає в ньому ніби про своє власне життя, де «латану свитину з каліки знімають, з шкурою знімають, бо нічим обуть княжат недорослих».

До кого ж найближче стоїть Шевченко? Було б неправильно, вихопивши з його творів кілька підхожих фраз, робити з нього, скажімо, комуніста, твердити, що він

йота в йоту співець марксистського революційного табору.

Шевченко жив у іншому історичному періоді, в іншій стадії розвитку суспільних сил. Тому й не можна приписати його до якоїсь політичної партії в сучасному розумінні.

Одно лише можна ствердити: майже кожне слово великого поета насичене незмірною ненавистю, волею бунту проти «панів лукавих», проти гноблення, проти приниження й експлуатації людини людиною, кожне його слово є вогненним закликком — маніфестом, який пориває маси гноблених і поневолених на боротьбу за соціальне й національне визволення, що ідеї Шевченка — це ідеї визвольних прагнень трудящих. І рівночасно можна ствердити, що Шевченкові ідеї нікому не є більш ворожі, ніж нашим «рідним» націонал-фашистам, поклонникам Гітлера й Муссоліні, основним гаслом яких є саме ідея панування, поневолення і приниження людини людиною.

Єдина можливість правильно і безпомилково зрозуміти Шевченка — це прослідити розвиток класу, найідеальнішим виразником якого він був; це пізнати його на фоні тодішньої епохи, на фоні його ставлення до дійсності.

Трудящі маси перебріхувати історії не потребують, бо закони історичного розвитку й так віддають їм майбутнє. Трудящі кожний історичний факт хочуть пізнати. Так і з Шевченком: робітничо-селянська думка хоче не якось підтягнути його під свою «фірму», а зрозуміти його, застосовуючи метод історичного аналізу.

Неправильний є погляд, начебто у Шевченковій творчості є два цілком відмінні періоди: один, національно-самостійницької романтики, ближчий панам донцовим, і другий, вже більше класово усвідомлений, соціально зрілий. Таке ділення досить довільне. Шевченко, що вдихав у себе всі болі і прагнення свого народу, всі барви свого краю і всі звуки своєї мови, не міг інакше відчувати своєї батьківщини, як безмежною любов'ю. Але також певне, що ніколи, ні в якому періоді свого життя його патріотизм не був ненавистю до інших народів, не був ганебним, гітлерівським відгороджуванням себе від інших націй, як це бачимо у писаннях панів донцових та «патріотичних» кащенків, більших і менших. Навпаки, з цілої творчості Шевченка видна витягнута рука міжнародного братання

вільних народів, приміром — його прекрасний вірш «Ляхам», де він саме підкреслює, що це лише «неситі ксьондзи, магнати» порізли між собою польський і український народи. Тому цілком слушно каже Луначарський, що все те, що у Шевченка називають націоналізмом, є ворогуванням лише до гнобителів. В нього безмежна революційна ненависть у «Гайдамаках» до польських панів-гнобителів, а в інших творах — ненависть до царської тиранії, але сердечна любов до бідних, муштрованих «москаликів», що самі «тяжко стогнали» (поема «Сон») під диким гнітом катаря.

Він любив Україну і любив українську минувшину, але лише ту, де була воля або боротьба за волю.

Шевченко любив козаччину, але не тому, що там були гетьмани й бунчуки, а тому, що там все ж таки він — хоч не завжди правильно — бачив демократію, що само слово «козак» видавалось йому рівнозначним вільній людині, що ціла доба козаччини була для нього народною боротьбою за волю та що знищення козаччини було тріумфом кріпацтва. І коли Шевченко мріяв про вільну Україну, то не так, щоб у ній лише змінити чужих панів на «рідних» з «жовтоблакитною» нагайкою.

Яку тему вважав Шевченко найгіднішою для свого найбільшого історичного твору і, взагалі, найобширнішого розміром? — Гайдамаччину, великий, чисто соціальний порив гноблених мас, селянське повстання проти панів, яке українська буржуазія не любить згадувати майже так, як польська свого Якуба Шелю, бо ж кожна буржуазія не любить «черні» з ножем в руках. А Шевченко темі боротьби народу за своє визволення віддав весь свій талант. А що взяв темою для свого найбільшого твору з історії нашого народу ганебний виразник «визвольних» прагнень української буржуазії письменник-націоналіст Б. Лепкий? Мазепу, спольщеного магната, який виразно прагнув деспотичної й аристократичної влади для «рідних» українських мас. Бо цього саме і хочеться українській буржуазії й попівству. Це наймиліше серцю пана Б. Лепкого.

Так, ми можемо сміло сказати, що для визначення Шевченкового ставлення до суспільних явищ може служити лише одне сучасне політичне гасло: «соціальне і національне визволення». І це б'є не з одної якоїсь частини, а з цілості його творчості.

Шевченко щораз ясніше усвідомлював і відтворював у своїх творах класовий розділ українського суспільства, бездонно ганебну роль церкви й духовенства, що завжди служили поневолювачам.

Шевченко був першим на Україні і небувалим по силі трибуном боротьби за визволення селянства від соціального гніту чужих і своїх панів та національного гніту царату. Коли розвивались форми продукції (способи людської праці), змінялась і побудова суспільства. Скасування кріпацтва не принесло визволення трудовому селянству. Кріпацтво було скасовано тому, що кріпацький лад вже не відповідав потребам самих кріпосників: ширше можна було тепер розмахнутись, краще багатіти, більше з трудящих витиснути, змінивши лад кріпацький на капіталістичний лад з найманою працею. Виходячи з нетрів бездоленого, «вільного», позбавленого землі селянства, виростає робітничий клас. Цей клас відразу стає найбільш революційною частиною трудящих мас, їх вождем. Це походить з самого становища робітника в суспільстві: він найяскравіше визискуваний, бо продає за нужденний прожиток себе самого, свої руки, свою силу і створює нею розкішне життя капіталістів. Перебуваючи найчастіше у масі за спільною працею на фабриці, він найлегше привчається до організованих виступів та розуміє їх силу і «не має нічого втрачати, крім своїх кайданів». Очевидно, визвольна боротьба трудящих у тих нових обставинах набирає також інших форм і ведеться під цілком іншими гаслами, ніж у час Шевченка. Це вже не є боротьба лише селянська з найближчою метою селянської демократії: це вже вийшов на історичну арену організований й свідомий свого завдання робітничий клас, який у тісному союзі з трудовим селянством бореться за своє остаточне визволення. Лише на цьому етапі розвитку суспільних сил, при могутньому союзі селянства з новим героїчним робітничим класом стало можливе те, чого не змогли здійснити гайдамаки: вимріяна Шевченком «Україна без хлопа і пана». Тим самим є він передвісником боротьби трудящих мас України за побудову безкласового суспільства, — хоч у його часи, ясна річ, ця суспільна проблема ще не могла стояти, як завдання до виконання, отже, не могла бути ним усвідомлена. До сучасної фази класової боротьби він має таке відношення, як початок до завершення.

Українській буржуазії не повелося: Україна визволилась з національного і соціального гніту. Українські робітники й селяни в той час були вже настільки класово свідомі, що не дали себе повести на мотузку буржуазії — і на Україні не стало місця навіть для «рідних» визискувачів. Російські трудящі маси повалили царат, що гнобив і Україну. Українські трудящі маси не дали рости своїм «рідним» гнобителям. Безсумнівно, до цього немало спричинився великий «Кобзар», розбудивши ненависть трудящих України до кожного «царя» — чужого чи «рідного», і чуйність проти кожного визиску й кожного панського пасильства. Тому скрутив собі голову «ясновельможний раб і підніжок» кайзерівського Берліна, царський поміщик, генерал Скоропадський, і «варшавське сміття» — петлюрівщина.

Великий Заповіт Шевченка було виконано до кінця і історія показала, що Заповіт цей був проблиском такої геніальної поетично-соціальної інтуїції, що тепер лишається тільки дивуватися, як можна було в таких коротких словах накреслити так певно й так непомильно образ майбутнього: зірвано кайдани, припечатано свою волю долею корнілових, колчаків, петлюр, царів і царят. Створено велику, нову сім'ю, так: сім'ю, сім'ю народів, прекрасну й вільну сім'ю, а не ізольовану, відгороджену муром шовінізму, замкнену в собі і в собі мордовану, нещасливу окремішність, в стінах якої далось би товкти свій «рідний» люд. І власне сім'ю нову, нову від основ, невидано нову, на підставах, які виключають визиск. І у сім'ї тій з безмежною вдячністю згадується тепер геніального Шевченка за ту боротьбу, якої він був початком, а вони увінчанням. Сьогодні на Шевченковій могилі завжди повно тих, що прийшли пом'янути його «не злим, тихим словом». Рідне Шевченкові село Кирилівку на Київщині перейменовано вже декретом радянського уряду на Шевченкове. У столиці вільної України поставлено йому гідний, величавий пам'ятник вже вільними і владними, вдячними руками. А славний «Кобзар» у мільйонах примірників залив тепер Україну не як заборонена, а як звияжна книга, документуюча перемогу волі над гнітом.

Ні! Боротьба ще не скінчена. Триумф це не загальний.

Українська буржуазія, що повтікала на чужі смітники перед гнівом українського народу, не може позбутися «патріотичних» мрій про Україну. Вона Україну «кохає». Адже ж на Україні можна б створити «свій» уряд, з численними міністерствами, до яких треба було б багато годованих бичків-поміщиків на платні і «почесні» посади, щоб «по-батьківськи» правити «рідним» народом. Адже ж на Україні були такі затишні, теплі фільварки. Адже на Україні могла б бути «справжня» культура. Над Дніпром вирости б цілком «західноєвропейські» публічні доми з голими танцюристками з Таїті — як мріє про це письменник-націоналіст пан Чернява, — в чужих публічних домах все одно не можна так розперізуватись, як це було б у «рідному». Отже ж, Україну «визволити» конечно і за всяку ціну. «Визволити» за програмою СВУ — вернути усіх магнатів на Поділля, Київщину, де сотні тисяч десятин землі належить їм, а не українським селянам — досить вже тої «образи божої». Хай «рідний» селянин повертає в лабети магнатів. Хай би і поділитись своєю «рідною» з чужими капіталістами, але ж не цілком бути усуненим від прибутків тої прекрасної землі! І у безмежному цинізмі огидний (теж націоналіст) письменник пише у антинародному «Ділі», з нагоди грабіжницького нападу фашистської Італії на Абіссінію, що «нам лише треба мріяти про те, щоб ця війна перекинулась на нашу країну». Напевно українським панам шось-таки дав би якийсь Муссоліні, бо ж український рсбітник і селянин не дасть їм нічого.

Отакі тужливі мрії, плани і загальне наставлення української буржуазії. Щоб це реалізувати, знов-таки треба для цього сил, потрібні маси українського народу, що опинились у Польщі, у Чехословаччині, в Румунії. Тому знову цинічна, обманна, лукава боротьба за вплив на маси. І тут, у боротьбі за маси, знов однією з перешкод стоїть великий Шевченко. Він ще й тепер, із-за сотні майже років загострює класову чуйність трудящих мас, викриваючи правдивий зміст і ціль попівських наук і панського ладу. А Шевченко, як ми вже бачили, має у масах нерушимий авторитет і нечувану популярність, як найбільший національний геній, найглибший трибун гноблених мас і кришталево-чистий борець за визволення.

Що має чинити тут українська буржуазія? Відгородити Шевченка від мас — не можна — цього не зміг доконати навіть царат. Не можна також і «неполітично» відсахнутись від національного генія. Можна лише зробити те, що робилось буржуазією і раніше, те, що робить буржуазія всіх країн у таких випадках, тобто — знешкодити його полум'яну творчість, перекрутивши й прибравши її в свої руки. Тому, передусім, українська буржуазія так ревно старається за «Шевченкові свята» і за... панахиди. Вона знає, що коли вона цього не зробить, то Шевченкові роковини відзначатимуть самі народні маси і побачать тоді дійсне Шевченкове обличчя. Коли ж програму такого «свята» на селі укладатиме «панотець», то — ясна річ — не лише не будуть там декламувати «Світе ясний, світе тихий», а взагалі, цілком заховається соціальне обличчя його творчості. І так, замість полум'яного революціонера Шевченка, народ почує проціджену через попівсько-панське сито частину художньої побутово-фольклорної поезії. Клас пригноблювачів, взявши монополію на виділювання Шевченка масам, дає їм лише те, що не зашкодить інтересам буржуазії. Маневр буржуазії іноді вдається.

Проте ненависть української буржуазії і націоналістів до Шевченка проривається при кожній нагоді, коли вони у своєму гурті говорять хоч трохи відверто. Наприклад, недавно таке собі варшавське сміття, чи пак націоналістичний письменник, якийсь пан Святослав Доленга у фашистському літературному збірнику «Ми» говорить дослівно таке:

«Шевченко в дитячих роках був мені чужий. Чомусь віяло від нього стріхою, дівками, що пораяються на кухні і співають своїх сумних дівочьких пісень. Був Шевченко мужиком, і це я яскраво відчував. З цим не мирився. До того я довідався, що він «мученик», що терпів за народ і був у «солдатах». Моя хлоп'яча свідомість цього ніяк не могла сприйняти, принаймні позитивно сприйняти. Мій герой повинен був сам засилати на Сибір та карати тих, які йому протиставляються. А втім, зі всіх кутів визирав Шевченко і був надто популярний, надто всіми визнаний, щоб мене привабити».

Ми не погидували зробити таку виписку з «творчості» пана Доленги, бо це справді цілий «катехізіс» української буржуазії. Ми, бігме, цілком добре розуміємо, що пан Доленга ніяк не міг пристати до Шевченкового «націоналізму»,

що цей «націоналізм» мужика Шевченка був паничеві Долензі чужий, бо з цього «націоналізму» визирав месницький ніж Галайди, що мав звести порахунки з прадідами та дідами Доленги за кріпаків, а з паничем Доленгою за пущених ним по світу покриток.

Ми цілком добре розуміємо також, паничу Доленга, що ваша звіряча буржуазно-націоналістична свідомість не могла позитивно сприйняти Шевченкової творчості, бо, зовсім очевидно, що коли таких бунтівників не гнати на Сибір, то гайдамаччина не забариться повторитися, а тоді вона не пощадила б і двора вашого діда Доленги, який, за вашими ж словами, «був деспот, дуже не любив мужика, і нікому не прощав».

Ми також розуміємо, що вам, українським панкам, ближчий за Шевченка був Микола Палкін, — він міг бути вашим героєм, бо «сам засилав на Сибір тих, що йому протиставились», — ми це розуміємо, бо розуміємо також, що класовість більше розділяє людей цієї самої нації, ніж об'єднує їх спільна національність. Отже ж, ми розуміємо, що Шевченко для вас не був народним поетом, трибуном, що знайшлися такі горе-діячі, безбатченки, які вказали вам, що не всі українці такі гайдамаки, як оцей Тарас, що є на Україні дуже реальні пани, понурі козацькі багатії, які за допомогою статечних царських комісарів цілком міцно держать мужиків за морду і що можна заплющити очі на закривавлені образи дійсності, на кріпаків і пущених вами покриток, дивитись на все це «з глузливим неясним оптимізмом», чи попросту сказавши з озвірінням, і, «попиваючи мед, плести усякі фантастичні нісенітници, одурюючи наївних слухачів», от просто з тою метою, щоб ніхто не рвався «до сонця, освіти і правди».

Ми все те розуміємо, але ж дозвольте, паничу Доленга, що ми — український трудящий народ цього всього ніяк не хочемо. Не хочемо бути вашими кріпаками, не хочемо, щоб наші сестри ходили з вашої ласки покритками, не можемо дивитись на це з вашим блазеньським оптимізмом, бо ми саме є тут не глядачами, а жертвами. Дозвольте заявити, що ми не хочемо вашого повороту на Україну, де ви прагнете посадити на спину визволеному Галайді свого «деспота-діда».

Очевидно, мало є таких відвертих паничів, як Доленга, але він зовсім не репрезентує лише себе самого. На ту ж ноту співають усі галицькі буржуазні націоналісти...

Мусимо відзначити, що наведений уривок зі сповіді панича Доленги, — дуже «не тактичний» і шкідливий для власних класових інтересів. Тому, дійсно, найкраще, «попиваючи мед життя», цілком «аполітично» плести усякі «фантастичні нісенітниці для одурювання наївних слухачів» і відводити їх очі і увагу від справжньої дійсності. Отже, треба так виконувати політичну роботу за рецептом буржуазних літературних жерців: сліпити маси, щоб не рвались «до сонця освіти й правди». Це й виконують наші «першорядні» Антоничі, Наталі Холодні, Ольжичі та інші, навіть тоді, коли «аполітично» не вихваляють грабіжницького японського, німецького, англійського та інших імперіалізмів, як мерзенний Д. Донцов, звеличник фашистського варварства Муссоліні і Гітлера.

Цікаво, що майже усі наші «аполітичні» парнаристи у своїй творчості тепер найлюбіше вертають з усієї української історії до найтемніших княжих часів, про котрі з такою ненавистю згадував Шевченко.

У збірочках віршів аж роїться тепер від «стрійних княжих дружин», «воїв», «мечів» і інших атрибутів феодального ладу на Україні. До козаччини націоналістичні поети охололи (а про гайдамаччину й згадувати годі). Не диво: у козаччині такий панич, скажімо, може почуватись отаманом чи отаманенком, але це мало, бо й інший українець є козаком. Тимчасом у любих княжих часах такої образливої демократії не було й розділ між «княжими мужами» та «смердами» був цілком достатній, щоб паничі могли почувати без застережень свою вищість. Чи не так, аполітичні паничі?

А коли деякі з тих «парнасистів» утекли від дійсності і оббріхують її, сховавшись за паперові стіни, тоді треба пригадати їм те, що сказав колись Достоевський: «Коли б у веселій столиці поет прочитав своїм розвеселим горожанам безтурботного вірша про квіти, радість, місяць і соловейка, його б ентузіастично оплескувано. Але коли б ніччю землетрус потряс столицю, і вранці на звалищах і руїнах, де люди витягають з-під куп цегли своїх повбиваних близьких, матері божеволіють над знівеченими тілами своїх дітей, — коли б у той час цей самий поет виступив з ще кращим віршем про радість, красу, природу — горожани тепер побили б його камінням, бо це була б образа, насмішка з загального горя, це було б огидно-нелюдськи, як огидно-нелюдськи є обжиратися смаковито й байдуже,

спостерігати умираючих з голоду дітей, не даючи їм ні крихітки з свого стола».

Чи не роблять це нині паничі-«парнасисти», чи навколо них менше горя, ніж після землетрусу? Чи це не до них казав знову ж таки Шевченко: «Коли б ви знали, паничі, як люди плачуть живучи, то ви б елегій не творили...» І хай не думають вони, що їх пешені, цяцьковані вірші не йдуть в народні маси через свою занадто високу поетичність, до якої, мовляв, ці маси «не доросли». Ні, вони не йдуть в маси тому, що вони їм чужі, вони занадто вбогі, а не забагаті, вони відображають напівлюдей, духовних кастратів, у яких вихолощено соціальні почуття. Тому ці поети ніколи не будуть «визирати з усіх кутів», не будуть «надто популярні і всіми признані», бо не матимуть найкращої і найважливішої ділянки для розвитку своєї творчості — народу.

А дійсні творці великої літератури завжди виходили й будуть виходити як найповніші виразники настроїв великих і погресивних суспільних класів. Трудящі маси західних українських земель очікують і вітають своїх співців: а вони прийдуть не звідкись збоку, а звідти, звідки прийшов Шевченко,— з самих надр життя і боротьби трудящих мас.

О. М. ТОЛСТОЙ

ПРОМОВА НА VI ПЛЕНУМІ ПРАВЛІННЯ СРП СРСР, ПРИСВЯЧЕНОМУ 125-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Сьогодні ми святкуємо 125-річчя з дня народження кращого з синів України. У травневі дні, в найстародавнішому місті, в серці України, ми зібрались на найкраще з свят: на свято перемоги гуманізму.

Що таке гуманізм? Лад душі людської, коли людина людині — друг. Ненаситне бажання пізнати весь світ і невтомні шукання все нових і нових форм краси. Звернімо погляд у минуле: гуманізм — це те єдине, що навіки лишилось від тих народів і цивілізацій, що відійшли у небуття: книги, народні сказання, мармур статуй, архітектурні пропорції. Звернімо погляд в майбутнє. З гордістю, з щастям повторюю це слово: майбутнє, тому що тільки ми, сини Радянського Союзу, сміливо й зірко можемо дивитися в майбутнє...

В майбутньому перед нашими очима розгортається майже неосяжна уявою прекрасна країна, куди вказав шлях Ленін, куди веде нас товариш Сталін. Гуманізм — це духовне виховання суспільства при соціалізмі, це загальний духовний зміст суспільства при комунізмі. Гуманізм при соціалізмі і комунізмі — вічний творчий рух вперед до нових і нових завоювань думки, мистецтва, культури, науки, техніки, суспільного побуту... Рух, що супроводжується все більш розкритим і напруженим станом щастя.

Ми сміливо можемо йти дорогою, що дедалі ширше розгортається перед нами. Товариш Сталін дає надійну охорону гуманізму, охорону з найважчої в світі артилерії, з найшвидших у світі літаків і нездоланих багнетів

Червоної Армії. Ми радісно під травневим сонцем можемо святкувати пам'ять великого войовничого гуманіста Тараса Шевченка. Як Пушкін, як Лермонтов, він бездоганний і чистий і спрямований до високої мети. Він — душа українського народу, і тому на вічні часи народ воздвиг пам'ятник своєму співцеві, своєму серцю, яке палає любов'ю і гнівом.

Тут, у Києві, особливо доречно говорити про гуманізм, — нехай слухають нас ті, хто всю свою фашистську злість звалює на минуле і сучасне гуманітарної культури, силкуючись встановити примат, торжество раси людини-звіра.

Народ, який дав світові Тараса Григоровича Шевченка, десять століть тому почав створювати тут, у Києві, гуманітарну культуру. В той час, коли над Центральною Європою панувало нецтво і анархія раннього феодалізму, коли предки німецьких юнкерів пили в лісних хащах брагу з людських черепів, коли староримська культура вже відійшла з Англії і Галлії, а нова там ще не народилась, коли королі і герцоги посвистували на великих дорогах або на дозвіллі вичісували вошей з рудих чубів, і моральним досягненням серед цих розбійників була, в міру потреби, клятва над дубовим чаном, в якому, як солонина, лежали моші святих, — у ці темні часи столярний Київ був уже великий, багатий і славний. У ньому процвітали ремесла і перехрещувались гомінкі торговельні шляхи на схід — у Персію й Індію, на північ — до джерел сировини, на південь — у Візантію, на захід — до найвіддаленіших центрів: Галлії та Англії... У Києві були народні школи і громадські лазні... Церкви прикрашувались мозаїкою і живописом, а про рівень словесної культури можна судити з найбільшого поетичного пам'ятника — «Слова о полку Ігоревім».

Створювались літописи, і на їх основі згодом були складені Лаврентіївський та Іпатіївський списки, що дійшли до нас. Народ-будівник цієї високої культури Київської Русі створив безсмертні билини, думи, пісні, чарівні, героїчні і побутові казки. Київ був одним із небагатьох центрів освіти, мистецтва і торгівлі. З усієї Європи королі і принци з'їжджалися туди свататися, — і бідні київські княжни, проливаючи сльози, їхали королевами в глушину, в Лондон і Париж, везучи з собою книги як пам'ятку про рідну землю.

Не загинула київська культура, під страшними уда-

рами татар була перенесена народами в Суздаль, в Новгород, в Псков, і знову через віки повернулася і зацвіла в Києві...

Як бачите, у Тараса Григоровича Шевченка була багата спадщина, і було йому через що насилати тіні гайдамаків на панську Польщу і на царських сатрапів.

Дивовижно переплелася поезія Тараса Григоровича Шевченка з нашими найвищими завданнями літератури соціалізму. Ці завдання ставить перед нами народ, наше ростуче гуманітарне суспільство.

Ось ці завдання: народність літератури, що всім корінням іде в народну психіку, в його сприйняття, в його культуру, в його мову.

Звідси — реалізм, як метод художнього мислення: образність, ясність, величність і простота викладу. Так само, як у нашому житті, особистість знаходить собі місце в суспільстві, не принижуючи себе, але збагачуючи себе соціалістичним зв'язком з суспільством, так і в реалізмі особистість письменника дістає здорове, сильне і оригінальне зростання. Шлях якого-небудь Марселя Пруста — це загибель особистості в пробковій кімнаті, такий шлях ми з усією рішучістю відкидаємо. Реалізм, що виростає на народному ґрунті, добре виправляє всякі невдалі збочення творчої особистості.

Далі: висока служба мистецтва, значимість його завдань, обумовлених боротьбою народів СРСР за комунізм. Високе служіння мистецтва зв'язане з пізнанням, з культурою, з сміливістю в мистецтві, з дерзанням, з завзяттям.

Тарас Григорович сміливо створював нові форми поезії, відкидаючи літературні традиції... В «Гайдамаках» він перекликається з «Словом о полку Ігоревім». Яскравістю і розкішністю образів, гнівом, гіркотою і пристрастю, громадською значимістю це — споріднені поеми. Ліри невідомого поета «Слова» і ліри Шевченка торкалися ті ж натхненні пальці синів великого народу.

Соціалістичний реалізм вимагає від нас дерзаних, різноманітності жанрів, стилів і тем... Наша батьківщина велика й багатогранна. Уже третє, жовтневе покоління схиляє свої юні голови над нашими книгами... Хай почуття обов'язку в нас перед нашим читачем, хай полум'яна любов будуть такими ж, як у Тараса Григоровича Шевченка. Він навчив нас, як треба віддавати всього себе великій справі.

Товариші, наше свято поезії, свято перемоги гуманізму стало можливим завдяки людині, що сильною рукою спрямовує історію нашої великої батьківщини крізь ворожі тіснини до великої і остаточної перемоги. Я пропоную привітати товариша Сталіна. Я пропоную привітати товариша Сталіна і певний, що разом з нами він гарячим і вдячним словом пом'яне Тараса Григоровича Шевченка.

М. Т. РИЛЬСЬКИЙ

ПОЕТИКА ШЕВЧЕНКА

Зі словами «великий поет» слід поводитись обережно. Ми знаємо великих майстрів слова, чудових художників, як наприклад Фет або Полонський, ми всі згодні, що вони — поети першорядні, але навряд чи кому з нас спаде на думку вживати щодо них епітет «великий». Незастосовне, мабуть, це слово і до таких могутніх поетів-мислителів, як Баратинський або Тютчев. Тут є межа — і вона, мені здається, ясно відчутна. Великий поет — це поет, голос якого виражає найглибші думки, почуття, сподівання, прагнення народу. В цьому розумінні справді великі поети — Пушкін і Некрасов, справді великий поет — Тарас Шевченко.

Поет великий — поет народний.

Тут потрібне уточнення. Не кажучи вже про те, що справді народна творчість даліка від банального примітиву, слід пам'ятати, що великі народні поети промовляють за свій народ, говорять від його імені, але говорять своїм голосом, в усій неповторній красі свого обдарування, своєї культури. Цього не треба забувати, цитуючи відомі слова Добролюбова, що Шевченко — поет цілком народний і що навіть Кольцов не може з ним зрівнятися. В певному розумінні не тільки «Евгеній Онегин», але і «Вновь я посетил» або «Брожу ли я вдоль улиц шумных» не менш народні, ніж пісні Кольцова.

Висловлювалась іноді думка, і не лише ідейними ворогами Шевченка, а часом і його друзями, що автор «Кобзаря» — тільки грамотний і високообдарований співець із народу, випадково не безіменний.

Вони говорили, що культура його невелика, філософський кругозір незначний, а віршувальна техніка стоїть на невисокому рівні. Виходило, що Шевченко був типовим представником вузької провінціальної літератури «для домашнього вжитку».

Думка про «невисоку культуру» поета, з лютою радістю підхоплена нині українськими фашистами, не потребує навіть спростування. Досить прочитати «Щоденник» Шевченка, щоб побачити, як упевнено поводить ся його автор з думками художників, поетів, мислителів, яка у нього сувора і струнка система естетичних поглядів і політичних переконань, які у нього широкі історичні концепції, які точні і влучні оцінки, чудові передбачення, які тільки наївна людина могла б пояснити лише геніальною інтуїцією.

Мова про ідейну насиченість «Кобзаря» буде далі.

Щодо визначення віршувальної техніки Тараса Григоровича як «слабої», то пояснюється воно або зловмисністю його авторів, або поганим їх смаком, що вихований на певних канонах і далі цих канонів не йде. Можна сміливо стверджувати, що за силою думки і за силою її висловлення Шевченко стоїть поряд з такими поетами, як Гете, Байрон, Гюго, Міцкевич, Руставелі, Пушкін, Лермонтов, Некрасов, стоїть в ряду світових поетів.

Творчість найвидатнішого українського поета цілком природно поділяється на три основні періоди: до арешту і заслання, час ув'язнення і заслання, після заслання. Це не механічний поділ, хоч, звичайно, всяка періодизація завжди і скрізь — прокрустове ложе, коли йдеться про такий живий і трепетний організм, як поезія. Проте дуже повчально поглянути, як могутній потік поезії Шевченка, що ніс на своїх хвилях і романтичні балади типу балад Бюргера, Жуковського, Міцкевича, але все більш і більш земні, тутешні, і потрясаючу в своїй простоті та щирому реалізмі «Катерину», і палких, освітлених пожежами народного повстання і зігрітих любов'ю поета «Гайдамаків», і чудесні картини козацьких походів («Гамалія»), — як цей потік, заgrimівши залізними прокльонами царсько-поміщицької Росії в «облитих гіркотою та злістю» «Сні», «Кавказі» й «Посланні» вдаряється об кам'яний мур миколаївської неволі і розсипається сотнями бризок в цілому ряді ліричних шедеврів, де майже вперше, по суті, Шевченко говорить на весь голос про себе, про суб'єктивні

переживання, але де сяє те саме непереможне сонце Шевченкового волелюбства й ненависті до тиранів — «своїх» та чужих. Повчально спостерігати, як потік цей, випущений на примарну волю після десяти років гірких поневірянь, не йде по уготованому йому руслу покори та смирення, а ще лютіше вирує і піниться, все ширше й ширше виходячи з берегів і захоплюючи світові теми у «Неофітах», у «Марії», ставлячи питання про революцію, про збройне повстання, про скасування релігії, про майбутнє царство волі, де «врага не буде, супостата, а буде син і буде мати» і розв'язуючи ці питання з нечуваною прямою й суворою різкістю.

Розкриваємо «Кобзар». Він розпочинається першим, що дійшов до нас, віршем Шевченка «Причинна». Ніч, буря, Дніпро, закохана дівчина, на котру наслала причину ворожка, русалки, які замучують дівчину лоскотанням, коханий дівчини, що розбиває собі голову об дуба, побачивши труп своєї милої... Щонайтиповіша балада, побудована на мотивах народних переказів і забарвлена тонами Бюргера—Жуковського, фантастичним сянням блідого місяця з «Леонори» та «Світлани».

Можливо, до речі, що коханий, який розбиває собі голову об дуба, викликав згодом на устах зрілого Шевченка таку ж посмішку, яка просвічується в одному з висловлювань Пушкіна про романтичні перебільшення в «Бахчисарайском фонтане».

Читаємо наступний твір:

Вітре буйний, вітре буйний!
Ти з морем говориш.
Збуди його, заграй ти з ним,
Спитай сине море.
Воно знає, де мій милий,
Бо його носило,
Воно скаже, сине море,
Де його поділо.
Може, милого втопило —
Розбий сине море;
Піду шукать миленького,
Втоплю своє горе,
Втоплю свою недоленьку,
Русалкою стану,
Пошукаю в чорних хвилях,
На дно моря кану.
Найду його, пригорнуся,
На серці зомлію.

Тоді, хвиле, неси з милим,
Куди вітер віє!¹

Що це таке? Це пісня, романс, скоріше саме романс, дуже далекий від тих пізніших пісень Шевченка, відносно яких іноді навіть знавці народної творчості можуть запитати: чи це не запис справжньої народної пісні?

Так поверхово подорожуючи сторінками книги, ми з усіма і всілякими застереженнями можемо сказати, що шлях розвитку Шевченкової творчості — од пісні-романсу до істинно-народної пісні і до самобутньої лірики, од романтичної балади до реалістичної поеми, до гнівної політичної сатири, де речі названо не умовно-літературними, а своїми прямими і жорстокими іменами. Це — схема. Але ось що цікаво. У тому ж 1838 р., яким позначена «Причинна», написана Шевченком і поема «Катерина» — поема цілком реалістична, де йдеться про дуже в ті часи звичайні, на жаль, речі, змальовується трагічна доля спокушеної офіцером селянської дівчини. Поема насичена такими конкретними деталями і образами, як опис пліток сільських кумась, прощальне напутне слово Катерині її суворого, по-своєму чесного батька. Ось чудові рядки:

Кричать сови, спить діброва,
Зірочки сіяють,
Понад шляхом, щирцею,
Ховрашки гуляють...

Або ще одна цитата:

Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тимчасом старий кобзар
І с у с а співає.
Хто йде, їде — не минає:
Хто бублик, хто гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхоніші.

Ми бачимо, що реалізмом позначені вже перші літературні кроки Тараса Григоровича Шевченка. Реалізм цей зростав і розвивався в міру зростання і розвитку поетичного обдарування Шевченка.

Так само, як пушкінський реалізм освітив шлях російській літературі, реалізм Шевченка освітив шлях літературі українській. Я не кажу про дрібних епігонів Шев-

¹ Наводимо тільки початок вірша. — М. Р.

ченка, що підхопили і опошили його романсні мотиви, — я кажу про велику літературу — про Степана Руданського, Лесю Українку, Коцюбинського, Карпенка-Карого, Івана Франка, Павла Тичину.

Шевченко не належить до поетів з такою різноманітністю тем і мотивів, як Гете або Пушкін. У цьому відношенні він схожий скоріше на поетів-однолюбів, на поетів-однотемів — Байрона, Лермонтова, Блока.

Зауважую: йдеться про схему, узагальнення, синтез.

Ось вони, основні мотиви і теми найкрупніших творів «Кобзаря»: любов, найчастіше обдурена і розбита злими людьми, часто зневажена, втоплена в грязь (слід зауважити, до речі, що в більшості своїх пісень і пісень-романсів Шевченко говорить від імені дівчини або жінки, дуже рідко від імені чоловіка), знеславлена дівчина-«покритка», причому кривдником завжди є представник вищого класу — офіцер, панич, — і цей соціальний мотив з роками все посилюється, робиться все яскравішим і більш виразним; мати, як найсвітліше, найсвятіше явище на землі; позашлюбна дитина — «байстрюк» і його гірка сирітська доля (характерно, що і Христос для поета, перш за все, позашлюбна дитина); любов до батьківщини («Чернець») і боротьба за її свободу та щастя, ненависть до всякого і всілякого гніту, до всіх земних деспотів і тиранів; боротьба за свободу духа («Єретик»), героїчне минуле України («Гамалія», «Іван Підкова», «Тарасова ніч»); грізний розлив народного повстання («Гайдамаки»); гаряча ненависть до всіх форм національного і соціального пригноблення, з такою силою виражена в «Кавказі», «Сні» і в цілому ряді невеликих за розміром, але титанічних за підйомом віршів, написаних після заслання; шалене руйнування церковних огорож, монастирських мурів, попівських олтарів.

Але ці теми і мотиви — назвав я, звичайно, не всі, — як вони з роками зміцнюються, зростають, поглиблюються! Яка велика відстань між натхненною піснею про морський козацький похід («Гамалія») і цими пророчими рядками:

Бували війни й військові свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї;
Було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало,
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба...

А од коріння тихо, любо
 Зелені парості ростуть.
 І виростуть; і без сокири
 Аж зареве та загуде,
 Козак безверхий упаде,
 Розтрощить трон, порве порфиру,
 Роздавить вашого кумира,
 Людській шашелі. Няньки,
 Дядьки отечества чужого!
 Не стане ідола святого,
 І вас не стане, — будяки
 Та кропива — а більш нічого
 Не виросте над вашим трупом.
 І стане купою на купі
 Смердячий гній — і все те, все
 Потроху вітер рознесе,
 А ми помолимося богу
 І небагатії, небогі.

Яка велика різниця між зойком сумніву — «Чи бачить бог із-за хмари наші сльози й горе?» — зойком, в якому, правда, криється вже заперечення, — і цими гнівними антицерковними, атеїстичними словами:

Світе ясний! Світе тихий!
 Світе вольний, несповитий!
 За що ж тебе, світе-брате,
 В своїй добрій, теплій хаті
 Оковано, омурано
 (Премудрого одурено),
 Багрянницями закрито
 І розп'ятієм добито?
 Не добито! Стреленися
 Та над нами просвітіся,
 Просвітіся!.. Будем, брате,
 З багрянниць онучі драти,
 Люльки з кадил закуряті,
 Я в л е н и м и піч топити,
 А кропилом будем, брате,
 Нову хату вимітати!

Тема знеславленої дівчини багаторазово повторюється і варіюється у Шевченка. Але якщо Катерина кінчає життя самогубством, якщо численні печальні його героїні стають дітовбивцями, — в чому Шевченко розвиває мотив цілого циклу народних пісень про матір-дітовбивцю, — якщо наймичка покірливо до самої смерті несе хрест самопожертви, а героїня одноіменної та односюжетної прозаїчної повісті навіть знову ледве не піддається спокушенню офіцера, що вже раз обдурив її; — то в руках нещасної Марини ми бачимо вже закривавлений ніж

помсти, ніж відплати за зневажену людську гідність. І як втішно бачити в героїні «Сотника» дівчину, що вирвалася з полону домостроївських традицій і буде своє особисте життя по-новому, сміливо, просто і рішуче!

Тема матері, що пронизує світлим променем усю творчість Шевченка, найвищої своєї межі досягає в «Марії», одному з останніх великих творів поета. Яка ж вона земна, тепла, проста, людяна, далека від усякої містики, від усякої релігійної лузги, яка вона *н а ш а*, ця свята мати, цей «пресвітлий рай», цей найулюбленіший і найніжніший образ Шевченка!

Були колись люди, що проголошували Шевченка «апостолом всепрощення». Це, звичайно, жалюгідна і шкідлива нісенітниця. Однак, не слід зафарблювати Шевченка і в будь-який інший один колір. Так, Шевченко був безмежним, був жахливим у своєму гніві.

Воскресни, мамо! І вернися
В світлицю-хату; опочий,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синові несучи.
Спочивши, скорбная, скажи,
Пророчи своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони, лихі,
Що їх безчестіє і зрада.
І криводушіє огнем,
Кривавим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах,
Що крикне кара невсипуша,
Що не спасе їх добрий цар,
Їх кроткий, п'яний господар,
Не дасть їм пити, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам охляп сісти
Та уткати; не втечете
І не сховаєтеся; всюди
Вас найде правда-мста; а люди
Підстерезуть вас на тотей,
Уловлять і судити не будуть,
В кайдани туги окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім без ката
І без царя вас, біснуватих,
Розпнуть, розірвуть, рознесуть,
І вашей кровію, собаки,
Собак напоють...

Але розкриваємо «Кобзар» в іншому місці.

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою,

Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Свое малесеньке внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда, і дитя
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить,
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: — Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги? —
І пищечком старий читає,
Перехрестившись, «отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

І характерно: саме ряд таких безхмарних ідилій написано в найскорботнішу і найтяжчу пору життя поета — в казематі, у засланні, де пильне начальство, пам'ятаючи резолюцію Миколи І про заборону писати й малювати, стежило за підневільним співцем,

Готовясь выстрелить по первому стиху
И в крепости поднять военную тревогу, —

як прекрасно сказав Майков.

У казематі написано знаменитий «Садок вишневий коло хати», в Орській фортеці створена граціозна дівоча пісенька: «Ой, стрічечка до стрічечки», Кос-Аралом позначене розгульне «Утоптала стежечку через яр, через гору, серденько, на базар».

Але в казематі ж написаний і «Косар».

Понад полем іде,
Не покоси кладе,
Не покоси кладе — гори.
Стогне земля, стогне морє.
Стогне та гуде!

Косаря уночі
Зустрічають сичі.
Тне косар, не спочиває,
Й ні на кого не вважає,
Хоч і не проси.

Не благай, не проси,
Не клепає коси;
Чи то пригород, чи город,
Мов бритвою, старий голить
Усе, що даси:

Мужика, й шинкаря,
Й сироту кобзаря;
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мина й царя.

І мене не мине,
На чужині зотне,
За решоткою задавить,
Хреста ніхто не поставить.
І не пом'яне.

Ви ніби чуєте чавунну ходу цього безжалісного, невід-
кличного косаря — смерті, але ці страшні кроки заглу-
щаються живим і сміливим голосом поета, що нагадує про
смерть своєму мучителеві — царю.

І найполум'яніші свої антицарські, антипоміщицькі,
антипопівські вірші великий Тарас пише саме в неволі,
в шинелі рядового, ховаючи їх за «халяву», з дивовижною
вірою в те, що вони дійдуть до людей і скажуть їм най-
потрібніше, насущне: «боріться!».

Не боячись власти у протиріччя з самим собою, скажу:
Шевченко складний, він не завжди так легко доступний
для розуміння, як це здається поверховим читачам, — я
це беруся довести; він іноді навіть суперечливий (деякі
місця хоч би з Шевченкового «Посланія» можуть підкрі-
пити мою думку). Але основна лінія його творчості —
любов до пригночених, ненависть до гнобителів — неу-
хильно йде вгору по прямій лінії на протязі всього його
творчого життя.

Воля Шевченка незламна — воля до правди, до спра-
ведливості, до помсти, до свободи. Вираз цієї волі —

Караюсь, мучуся... але не каюсь, —

воістину вражає.

Якщо говорити про основний характер творчості поета,
то слід визнати, що мали рацію ті, хто бачив у ньому перш
за все л і р и к а. Ліризм, особисте ставлення автора до
змальованого світу, освітлює то теплим, ніжним сяйвом
любові, то загравою гніву і ненависті майже всі сторінки

«Кобзаря». Він пише про сердешну Катерину — і говорить про неї так, ніби вона стоїть тут, поряд з ним, в кімнаті, вигнана батьками, з дитиною на руках:

Катерино, серце моє,
Лишенько з тобою.
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?

Він описує гайдамацьке повстання — і от уже суворі гайдамаки оточили його щільним колом, питають у нього поради, і він звертається до них, до цих ожилих своїх героїв:

Сини мої, гайдамаки...

І так скрізь. В цьому розумінні Шевченко — прямий продовжувач безіменних авторів українських історичних дум і їх виконавців — сліпих кобзарів-бандуристів. Характерна риса дум, що відрізняє їх від російських билин з суворо епічним складом, це саме ліричні відступи серед епічного змалювання подій, те, що знаменитий Остап Вересай, так передчасно і нерозважно названий «останнім кобзарем», називав «жалощами». Іноді хвилювання виконавця думи було таке, що йому не досить було слова: виникала так звана «заплачка», вигук, що вилився у мелодійну фігуру. В світлі цього спостереження особливо знаменним є те, що першу книгу своїх віршів молодий Тарас назвав «Кобзарем».

Як у кожного справжнього поета, були в Шевченка свої улюблені, центральні образи, які проходили через усю творчість. Таким є образ «зорі», «вечірньої зорі».

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою, —

так починається знаменитий вступ до «Княжни», що за своєю побудовою і змістом нагадує пролог до «Руслана и Людмилы», але зовсім інший за характером. І цій зорі вечірній поет вірний завжди і всюди. Звертаючись — це було вже після заслання — до музи, поет говорить:

І я живу, і надо мною
З своєю божою красою
Гориш ти, зоренько моя...

І в останньому своєму передсмертному вірші «Чи не покинуть нам, небого», написаному в значній мірі травестійними жартівливими фарбами, поет з серйозною задумливістю звертається до тієї ж музи:

Моя зоре!

І ще улюблені образи: степова «могила» — курган, як символ славного і печального минулого України; Дніпро, як символ невичерпних сил народу; вітер, буйний вітер, як символ волі; і тополя, як символ самотньої дівчини... Система образів поезії Шевченка в їх розвитку і взаємодії чекає на свого дослідника.

«Ораторами робляться, поетами народжуються», каже латинська приказка. Але, звичайно, поетами також у значній мірі робляться. Чим більший поет, тим глибші корені його творчості. Перше, що впадає кожному в око при читанні «Кобзаря» — за традицією я так називаю всю віршову спадщину Шевченка — це найтісніший зв'язок його з народною піснею.

Трьома великими хистами володів Шевченко: хистом художника, хистом поета, хистом співака. До речі, найулюбленіша його пісня була теж про вечірню зорю: «Ой зійди, зійди ти, зіронько та вечірняя». Знайомство з фольклором поклато відповідну печать на всю творчість поета. Шевченко широко користується традиційними сталими епітетами: буйний вітер, сине море, карі очі, біле тіло, бистрий Дунай, чорні хмари, чорнобривий козак, сизий орел, біле личко. Можна сказати, що весь перший період творчості Шевченка (до заслання) стоїть саме під знаком постійного народного епітета.

Та от Шевченко говорить про своє глибоке, особисте, і він знаходить дивовижні, неповторні, с в о ї епітети:

І небо невмите, і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться...

Круглий місяць, широколисті тополі, червоне поле, рожева зоря, нікчемне море — це вже свої, особисті епітети.

Користувався Шевченко оригінальними епітетами скупко, вони не були для нього такою незмінною зброєю, як,

скажемо, для Тютчева, але вони завжди були необхідні, внутрішньо виправдані, завжди точно влучали в ціль.

Широко застосовує Шевченко в своїй поезії порівняння, причому вони завжди дуже конкретні, дуже ясні, реалістичні, прості.

Повертаюся до зв'язку творчості поета з фольклором. Зв'язок цей виражався іноді в прямій — не будемо боятись цього слова — стилізації:

Утоптала стежечку
Через яр,
Через гору, серденько,
На базар.
Продавала бублики
Козакам,
Вторгувала, серденько,
П'ятака.
Я два шаги, два шаги
Пропила,
За копійку дудника
Найняла.
Заграй мені, дуднику,
На дуду,
Нехай своє лишенько
Забуду.
Отака я дівчина,
Така я!
Сватай мене, серденько,
Вийду я.

На запитання: чи це не запис народної пісні? — Шевченко скромно відповів:

«Заграй мені, дуднику,
На дуду,
Нехай своє лишенько
Забуду —

тільки це не моє, а вся пісня моя».

Стилізацією під народну кобзарську думу є дума Степана в «Сліпому» («Невольнику») — «У неділю вранці-рано сине море грало».

Але найчастіше Шевченко застосовує в своїй творчості окремі елементи народної поезії.

Вершини ж досягає Шевченко в цілому ряді творів, коли бере тільки народний мотив, як основу, і сміливо вишиває на ньому свої узор.

Ми візьмемо уривок з чисто ліричного вірша останнього періоду:

І я живу, і надо мною
З своєю божою красою
Гориш ти, зоренько моя.
Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене. Вночі,
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи,
Учи неложними устами
Сказати правду. Поможи
Молитву діяти до краю.
А як умру, моя святая!
Моя ти мамо! положи
Свого ти сина в домовину
І хочь єдиную сльозину
В очах безсмертних покажи.

В ньому ви чуєте всім вам знайомий пушкінський чотиристопний ямб.

Пушкіна Шевченко любив благоговійною любов'ю, і сліди впливу автора «Евгенія Онегіна» у творчості автора «Гайдамаків» безсумнівні.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє,
Радіють люди, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце відпочиває.

Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре! зоре! — і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку щоб і не чули.

Це той самий настрій, який породив елегію «Редеег облаков летучая гряда».

З глибокою любов'ю ставився Шевченко і до поезії Лермонтова. Для підтвердження цього є ряд прямих свідчень, в тому числі і висловлювання самого автора. Коли ми читаємо такі рядки, як:

Славних прадідів великих
Правнуки погані

то нам, звичайно, пригадуються рядки:

А вы, надменные потомки
Известной подлостью прославленных отцов...

Можливо, в усіх слов'янських літературах не було більших співців гніву, співців обурення, співців зневаги, як Лермонтов і Шевченко.

Незважаючи на велику неподобність світоглядів і поетичних темпераментів, ми бачимо у Шевченка і сліди впливу травестійної манери Івана Котляревського; саме під знаком цього впливу стоїть передсмертний вірш Шевченка «Старенька сестро Аполлона».

Увібравши в себе кращі традиції української і російської літератури, використавши творчий досвід таких поетів, як Міцкевич, як Барб'є, Шевченко скрізь залишився самим собою — і приніс в українську літературу цілком нові тони й лінії. Тут досить відзначити хоч би жанрову новизну таких творів, як «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ».

Шевченко-новатор жде свого дослідника.

Я вже говорив, що думка про нібито невисоку віршову техніку Шевченка заснована на непорозумінні. Одним з перших звернув увагу на його версифікаційну майстерність покійний білоруський поет Богданович. Не можна не визнати в цьому відношенні також і заслуг К. І. Чуковського.

У метричному відношенні віршова спадщина Шевченка поділяється на дві основні групи. Перша група — це так звані «коломиїткові» вірші по схемі: 8 складів, 6 складів, 8, 6 з загальною хореїчною тенденцією, але з дуже вільним розміщенням наголосів:

В таку добу під горою
Біля того гаю,
Що чорніє над водою,
Щось біле блукає, —

...і 11—12 складовий вірш з загальною амфібрахічною тенденцією, але також з дуже вільним розміщенням наголосів по обидва боки обов'язкової цезури:

Все йде, все минає /і краю немає...
Куди ж воно ділось? /Відкіля взялось?
І дурень і мудрий/ нічого не знає,
Живе... умирає... /Одно зацвіло,
А друге зав'яло/, навіки зав'яло...
І листя пожовкле/ вітри рознесли...

Давнішні перекладачі зовсім знебарвлювали ритміку Шевченка, перекладаючи вірші першого типу чистими хорейми, другого типу — амфібрахіями. Перекладачі нинішні зробили значний крок вперед, але й вони вважають чомусь потрібним навіть російський рядок у «Катерині» Шевченка —

Возьмите прочь безумную —

рядок дуже виразний і енергійний — хореїзувати:

Прочь безумную возьмите.

Мені здається, що ключ до ритмічного секрету Шевченка в цьому ряді віршів треба шукати в пісні, що Шевченко був з тих поетів, які, складаючи вірші, внутрішньо співають їх. Це, може, найважчі поети для перекладу.

Друга віршова група — це чотиристопний ямб пушкінського типу. Приклад я вже наводив. Не раз вказувалось на надзвичайну ритмічну і метричну різноманітність Шевченкової поезії, на дуже сміливі переходи з одного розміру на інший, глибоко внутрішньо обґрунтовані. Це факт незаперечний. Але — уникаючи поспішних висновків — вкажу і на інший факт: з роками в поезії Шевченка все більше й більше переважає чотиристопний ямб, все більш строгою робиться метрика, що не заважає ритмічному багатству.

Про вмиле користування римою — причому іноді дуже свіжою (особливо для того періоду розвитку українського слова) і глибокою, про асонанси та дисонанси, про те, що буквально немає сторінки «Кобзаря», де б не було чудової гри внутрішніми римами, про майстерність звукопису:

Неначе ляля в льолі білій

або

Гармидер, галас, гам у гаї, —

про все це говорилось вже неодноразово, і доводиться тільки ще раз дивуватись естетичній нечутливості людей, які базікали про слабу техніку поета.

Широкі перспективи відкрито і для вивчення багатой лексики і гнучкого синтаксису Шевченка.

Якщо нудні епігони Шевченка до невпізнання змінили характер його вірша — їм здавалось, що їхні шарманочні

хореї і є «шевченківський розмір» — і цілком витравили в своїх наслідувальних віршах ідейний дух «Кобзаря», — то такі творці, як Леся Українка, як Іван Франко, йдучи зовсім самостійними шляхами, органічно засвоїли і розвинули славні шевченківські традиції. Думаю — і в цьому погодяться зі мною і українські поети, і поети, що перекладали «Кобзар» на мови народів Радянського Союзу, — що вірші автора «Катерини» і «Кавказу» є і довго ще будуть — разом з віршами Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Руставелі — оплодотворяючим началом нашої поезії. Я не кажу про пряме наслідування. Кращий спосіб наслідувати великого поета — це бути оригінальним.

Багато рік тече в нашій країні: сині, голубі, зелені, срібні. Та всі вони осяяні одним сонцем — сонцем Леніна, сонцем Сталіна, сонцем дружби вільних народів. І портрет Шевченка в кабінеті грузинського письменника, у квартирі білоруського інженера, в кімнаті російського робітника, у хаті українського колгоспника — не тільки красива традиція, але й прекрасний символ.

Я. КОЛАС

ДОПОВІДЬ НА VI ПЛЕНУМІ ПРАВЛІННЯ СРП СРСР, ПРИСВЯЧЕНОМУ 125-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Проста, хвилююча деталь з життя великого поета: хлопчик-підліток, років 15—16-ти, в числі дворових поміщика Енгельгардта, царського чиновника, йде пішки, «етапом», з Варшави до Петербурга. Пан поїхав у кареті, а кріпаки шкандибають пішки: навіщо панові зайві витрати? Йде хлопчик-підліток, призначений для слугування до поміщика-самодура. Одна його нога в чоботі, друга — боса. Його розумний, уважний погляд зупиняється на краєвидах Польщі й Литви, на лагідних і різноманітних пейзажах Білорусії, що часто міняються. Він несе в своєму серці якусь потаємну тяжку думу. Далеко лишилася рідна, кохана країна, що зогривала його безрадісне дитинство ласкавим українським сонцем.

Він не знає, куди йде і куди взагалі занесе його сувора доля. В перебігу дорожних картин і зустрічей з новими людьми, з незнайомими селищами й містами він завжди і всюди бачить одне: поневолений, як і сам він, народ і його гнобителів, бідність і розкіш, неволю й свавілля. Він прислухається до розмов, до оповідань, пісень і дум народу, в яких так сильно звучить споконвічне горе і ненависть до гнобителів. Його молоде, чуйне серце, якому призначено відчувати биття мільйонів сердець великого трудового народу, пожадливо вбирає в себе це горе й ненависть, мрії й сподівання народу, як вбирає висушена спекою земля живлющу вологу грозових дощів. З перших днів дитинства, поневіряючись, спостерігав життя юний Тарас Шевченко, геніальний кобзар українського народу. Так зростає його життєвий досвід, так виникає джерело його

своєрідної поезії, зливої з поезією народу. Цим спостереженням народного горя, пригніченості і безправ'я, протесту й ненависті до гнобителів визначається основний тон і характер поезії Шевченка.

Поезія Шевченка близька й зрозуміла білоруському народові: адже так багато спільного в історичній долі білорусів та українців. І ті, і другі однаковою мірою терпіли гніт литовських князів і польських королів. І ті і другі протягом довгих століть разом боролися проти своїх гнобителів — польських поміщиків і магнатів.

Цілий ряд селянських повстань на Україні і в Білорусії проходили у тісній взаємодії. Так, у південній частині Білорусії, що прилягає до України, селяни збрали великий загін під керівництвом українця Небаби. Він палив і громив панські садиби й костьоли. Разом з ним боролися білоруські загони під керівництвом Непалича, Кривошапки й Гаркуші. Героїчно билися білоруські селяни разом з українськими козаками під Пінськом, Мозирем і Бобруйськом. Вони гинули в нерівній боротьбі з Польщею, воліючи вмерти ніж терпіти панську неволю. І незмінно в критичні моменти під час непосильної боротьби приходив їм на допомогу могутній російський народ. Знаменита Запорозька Січ, де голота, «тяглі» люди, знаходили захист від тяжкого гніту своїх гнобителів, як обітована земля, вабила до себе непокірних шукачів волі не тільки з України, але й з Білорусії. Соціальне безправ'я і національний гніт царського самодержавства важко лягали на український і білоруський трудовий народ.

Спільність історичної долі та інтересів обох народів породжувала і спільні мотиви народної творчості. Ось чому поезія Шевченка, витікаючи безпосередньо з живих джерел фольклору й особистого спостереження життя, глибоко революційна по своїй суті, щира й проста в своєму вираженні, так палко сприймалася трудящими масами білоруського народу і знаходила живий відгук у їх серцях.

Цілий ряд віршів геніального українського кобзаря, співця й трибуна поневоленого народу, непокірного бунтаря, дістали широке розповсюдження серед білоруського народу. Вони вільно й природно входили в золотий фонд його культури. Народний поет Білорусії Янка Купала вперше познайомився з поезією Шевченка з уст свого народу. Ще в дитячі роки запам'ятав він пісню кобзаря з поеми Шевченка «Гайдамаки», не знаючи ще автора:

Од села до села
Танці та музики.

В дореволюційний час серед білоруських студентів та інтелігенції, що вийшла з надр трудового народу, особливо серед учителів, пісні Тараса Шевченка були надзвичайно популярні. Широкою популярністю користувалися пісні «Рече та стогне Дніпр широкий», «Заповіт» та інші. Тексти цих пісень, окремі слова і вирази зазнали деяких змін. Іноді українське слово замінювалося білоруським або ж вимовлялося на білоруський лад. Непідробна щирість почуття, глибока народність цих пісень, задушевна простота, часом овіяна сумом, вводили в своєрідний світ настроїв, зворушували й хвилювали. Пісні Шевченка, як свої рідні, широко співав білоруський народ, видозмінивши їх відповідно до особливостей своєї мови.

Багато народних білоруських пісень, рекрутські пісні, пісні про сирітську долю, чумацькі пісні явно перегукуються з творами геніального українського поета. Так у Шевченка в поемі «Сова» говориться:

Ой привезли до прийому
Чуприни голити.

У білоруській пісні:

Везуть мене до прийому...
Ох, підбрили, підголили
І на воза посадили...

У Шевченка у тій самій поемі:

... Стали хлопців
В кайдани кувати
Та повезли до прийому
Битими шляхами.
Пішла й вдова з матерями
З дрібними сльозами

У білоруській пісні:

По доріженьці рекрут ведуть
З колодками та набитими,
А за ними вслід жінки ідуть,
Все жінки ідуть із дітками.

Таких прикладів багато.

Чи ж могла молода білоруська поезія, що ввібрала в себе, в лиці своїх найбільш передових представників, революційний і демократичний дух народної творчості,— чи ж могла вона залишитися поза впливом рідної їй за змістом і за формою творчості геніального українського поета? Звичайно, ні. Вже в перших віршах Янки Купали і Якуба Коласа відчувається гнівний голос Тараса Шевченка, коли вони виступають проти царського гніту й багатів-поміщиків, які будують свій добробут на непосильному труді й поневоленні трудового народу. У Тараса Шевченка вчилися поети знаходити гнівні й безпощадні слова, спрямовані проти народних гнобителів. Знамениті шевченківські вірші:

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами? —

викликають у пам'яті цілий ряд віршів білоруських поетів. У Якуба Коласа:

Ой, ви думи, думи,
Серця мого рани!
Чи ви мої діти,
Чи ви ким наслані?

У Янки Купали:

Співи мої, співи
Мого суму діти,
Коли ж вам надійде
Година радіти.

Ті ж шевченківські мотиви чуються і в вірші Купали «Пісні мої плачуть».

Страшно стогнуть ріки,
Збурені весною;
Пісні мої плачуть,
Голосять зі мною.

Вплив шевченківських «Дум» на творчість названих поетів, як це видно з наведених віршів, очевидний. Найбільш повно вплив Шевченка виявляється в дореволюційній творчості Янки Купали. Перші дві збірки своїх віршів Купала називає «Жалейка» й «Гусляр». У самих цих назвах чується перегук з шевченківським «Кобзарем».

Шевченко — улюблений поет Янки Купали. Той інтерес, який виявляв Купала до віршів геніального кобзаря, свідчить про це. Ще в 1906 році він перший у білоруській літературі перекладає вірш Тараса Шевченка «Минають дні, минають ночі» на білоруську мову. В 1909 році, в день дев'яностоп'ятиріччя з дня народження великого поета, він пише вірш «Пам'яті Тараса Шевченка» і сам свідчить про своє захоплення поезією Шевченка і про вплив її на білоруську літературу:

Й до нас твоє слово не раз долітало,
Ми слухали втішно, що мовить сусід.

У другому своєму вірші, також присвяченому великому кобзарю, він пише:

Його «батьком» охрестила
Пам'ятна Україна.
Ех, і нам будь батьком милим,
Українцю славний!

Спів твій, линучи здалека,
Прозвучав не вузько,
Він луною відгукнувся
В серці білоруськім.

Працюючи над перекладами Шевченка, Купала познайомив молоде покоління білоруських поетів з творчістю великого українського поета. І поетична молодь учиться в Шевченка. Одну із значних своїх поем, створених в молоді роки, Купала написав на українському матеріалі, запозичивши її сюжет з білоруського фольклору. Поема ця називається «Бондарівна» по імені молодої козачки-красуні — дочки Бондаренка. Дія відбувається на Україні. В корчмі веселиться козацька молодь, в тому числі й Бондарівна. З'являється пан Потоцький з Канева, деспот і нестримний розпусник, із своїми гайдуками. Він звертає увагу на Бондарівну і чіпляється до неї. Обурена дівчина б'є пана по обличчю. Розлючений Потоцький скликає дружину, щоб відомстити козакам і Бондарівні за безчестя. Бондарівну ловлять гайдуки й приводять до Потоцького. Потоцький показує Бондарівні розкішний стіл і все багатство панського палацу. Взявши заряджену рушницю, Потоцький запитує, що вибирає дівчина: чи жити з ним у розкошах, чи бути забитою? Горда Бондарівна відхиляє багатство і пана разом з ним. Потоцький

убиває її. Дика розправа з Бондарівною викликає обурення і повстання народу проти панського насильства й гніту:

Задиміли у пожежах
Панські садиби,
Полилася кров рікою
На луги, на скиби.

Поема ця характерна з точки зору інтересу Янки Купали до України. Безперечно, інтерес цей викликаний поезією Тараса Шевченка. По-друге, поема характерна і в тому відношенні, що сюжет її запозичений, як було зауважено, з фольклорних білоруських записів. Безперечно також, що переказ про Бондарівну перейшов до нас із України. На тому самому українському матеріалі написав Купала вірш: «Я козак — та не той, що бідноту карав, а козак, що колись за свободу стояв». Цей вірш є відгуком тих шевченківських віршів, у яких оспівується запорозьке волелюбне козацтво.

У багатьох віршах Купали, спрямованих проти царів, деспотів та гнобителів народу виразно чується гнівний голос великого співця українського народу.

На нашім хитрім світі
Усяк живе народ:
Один живе по-людськи,
Другий живе, як скот.
Один другим торгують,
Купують, як той квас, —
Підніжки підбивають
Стоячому не раз.

Ці рядки Купали нагадують початок з поеми Шевченка «Сон»:

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком —
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою
Взять у домовину.
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата.

У поемах Шевченка «Марія», «Неофіти» та інших стрічаються рядки, сповнені іронії й сарказму, спрямовані

проти бога, який поблажливо дивиться на злочини й зну- щання над народом. Такі самі твори є й у Янки Купали: назвемо «Якби я був князь», «Слугам алтарним» та ін.

Рідна Україна, її сучасність і історичне минуле, при- страсна любов до неї, до свого народу, сум і туга в розлуці з ними з незвичайною художньою силою відбиті в багатьох творах Тараса Шевченка. Ці ж почуття до своєї рідної країни виражені і в віршах Янки Купали «Я від вас далеко», «Моя молитва», «Привіт» та ін.

Гостро й нещадно бичує Шевченко деспотів-царів і дармоїдське тупе духівництво. Ці мотиви великою мірою властиві й поезії Янки Купали. У Шевченка ми знаходимо вірші, в яких звучать біль і гіркота, викликані тим, що сини своєї країни забувають про неї. Ці мотиви звучать і в багатьох творах дореволюційної білоруської поезії.

Про вплив Шевченка на білоруську поезію, і, зокрема, на поезію Янки Купали та Якуба Коласа говорить і сама поетична форма їхніх творів.

У Шевченка в поемі «Тополя»:

Защебече соловейко
В лузі на калині, —
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.

У Купали в вірші «Над рікою в спокою»:

Над рікою в спокою
Зацвітала калина, —
У селі за рікою
Виростала дівчина.

У Шевченка:

Не щебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою.

У Купали:

Перестала калина
Квіточками пишатись, —
Перестала дівчина
Із коханим стрічатись.

Таких паралелізмів, що зближують поезію Шевченка з поезією Купали, можна знайти багато. Своєрідний ритм шевченківської поезії, характерний для неї семистопний

хорей з цезурою після четвертої стопи, заміна хорей ямбом або амфібрахієм, багатство внутрішніх рим — все це характерне і для поезії Янки Купали.

Торбу в руки, тільки й думки:
«Дадуть — не дадуть».
Давнім слідом дід за дідом
Старцювать ідуть.

Поетичні образи, елементи пейзажних зарисовок у білоруській поезії значною мірою навіяні поезією великого українського поета.

Цим коротким оглядом далеко не повно вичерпуються спільні риси, що зближують і ріднять поезію Шевченка з білоруською поезією. Білоруська поезія росла й розвивалася під впливом ідей революційних демократів, під благотворним впливом поезії великих російських майстрів художнього слова, чия творчість своїм корінням глибоко вросла в широкі шари трудового народу. Білоруські поети ввібрали й ті поетичні устремління, які так яскраво виражені в творчості великого українського співця-демократа й революціонера.

Глибокі сліди впливу Шевченка носить на собі поезія Павлюка Труса. Павлюк Трус — білоруський поет після жовтневого часу, молодий і дуже талановитий, помер 25-річним юнаком. Серед небагатьох речей, які лишилися після смерті поета, зберігся екземпляр «Кобзаря». Це більш ніж настольна книга Павлюка Труса. Він ніколи не розлучався з нею і носив її з собою. Численні помітки в книзі свідчать про ту увагу й любов, які Трус відчував до поезії великого поета. Про це ж говорить і той факт, що Трус знав напам'ять майже весь «Кобзар».

Велика Жовтнева соціалістична революція, знявши окупи царської цензури, широко й гостинно розкрила двері могутній поезії українського співця і зробила її надбанням усіх трудящих Радянського Союзу. На поезії «Кобзаря» ріс і розвивався поетичний талант Труса. Простоти, народності, музики вірша і всієї тієї чарівності, що так хвилює читача в поезії Шевченка, вчився він у великого українського кобзаря. Канву багатьох шевченківських поем кладе він в основу своїх творів. Він широко і вміло використовує прийом Тараса Шевченка і вплітає в тканину твору народні пісні, вміло підбираючи їх, зберігаючи повну гармонію між ними і твором.

Павлюк Трус залишив ліричні вірші, написані з почуттям справжнього поета; великих, цілком закінчених поем з визначеною поетичною цілеспрямованістю у Павлюка Труса майже нема. Його твори — це ескізи, зарисовки, які свідчать про велике поетичне обдарування. В них стільки теплоти, щирого поетичного почуття і стільки шевченківського колориту, що іноді важко відрізнити їх від шевченківських віршів. Україна, українські степи, могили, хати в вишневих садках дуже часто згадуються в віршах і незакінчених поемах Труса, як, наприклад, у його поезії «Прощання»:

Згадаеш ниви України
І співи голосні дівчат.
Упала нічка на долини,
Вже сплять в тумані вітряки,
Заводять пісню парубки,
У вишнях журяться хатини,
Тополі ж слухають слова,
Піднісни голови високі:
«Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива».

Тон і ритмічний рисунок поезії Шевченка з усією її своєрідністю, використання характерного для Шевченка розміру, поетичні прийоми паралелізму, — все це широко запозичене молодим білоруським поетом у Тараса Шевченка. От, наприклад, уривок з кращої його поеми «Десятий фундамент»:

Розійшлися під горою
Три дороги в полі.
По якій же моя доля?
По якій недоля?
Не калина над водою
Похилила гілля —
Плаче мати серед поля,
Проклинає долю.

Від Шевченка запозичає Трус прийом — починати новий рядок вірша словом, яким закінчується попередній рядок. Наприклад, у Шевченка в вірші «На вічну пам'ять Котляревському»:

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.

У Труса:

Похилила над водою
Тонкий стан калина,
Під калиною дівчина
Русу косу чеше...

У наведених прикладах звертає на себе увагу не тільки текстуальна близькість Труса до Шевченка, але й запозичення шевченківських образів. У цьому запозиченні Трус іде далі. Іноді він цілком бере шевченківські рядки і навіть цілі строфи, трохи варіюючи їх.

У Шевченка:

Вітер в гаю нагинає
Лозу і тополю...

У Труса:

Вітер в гаю нагинає
Тонкую калину...

У Шевченка:

І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.

У Труса:

Вже ніч упала на поляну,
Зелений гай не гомонів.
Неначе в синім океані,
У небі місяць плив і плив...

Дуже високо цінив Шевченка білоруський поет Максим Богданович, видатний майстер поетичного слова і серйозний критик. Так само, як і Павлюк Трус, Богданович помер молодим. Рівно 25 років тому він написав дві статті, присвячені геніальному авторові «Кобзаря». Одна з них — «Краса і сила» — являє собою спробу дослідження поезики Т. Г. Шевченка. Цю статтю він починає словами: «Є зорі, які так близькі одна до одної і так рівно зливають своє світло, що здаються нам одним нерозривним цілим. «Подвійними зорями» називаються ці світила. Їхня доля стала долею музи Шевченка і української народної поезії. Подвійною зорею світять вони в світі мистецтва й краси».

Зробивши детальний аналіз ритміки поезії Шевченка, відзначивши її своєрідні особливості, Богданович приходить до висновку, що «в особі Шевченка світова література має поета з віршем мелодійним і витонченим, поета, який красу своїх творів будував не на ефектних засобах поетичного впливу», що поезія Шевченка «зовні проста, скромна, повна внутрішньої, прихованої, не всякому погляду приступної краси».

В другій своїй статті, присвяченій сторіччю з дня народження Шевченка, Максим Богданович говорить: «Звичайно, ті глибоко національні форми, в які вкладено цей загальнолюдський зміст, багато більше скажуть серцю українця, ніж людині іншої народності. Але й цій останній Шевченко не буде чужим і незрозумілим, і в її душі вірші українського поета знайдуть собі відгук, бо під їх своєрідним чеканом криється повноцінний метал духовної культури, спільної для всіх цивілізованих народів».

Максим Богданович займався також перекладом віршів Шевченка на російську мову. Ним перекладені вірші «В неволі», «В неволі тяжко», «А. О. Козачковському», «І небо невмите, і заспані хвили», «Готово, парус розпустили».

Це у загальних рисах короткий огляд основних моментів впливу Шевченка на білоруську поезію. Це — перша спроба усвідомити роль Тараса Григоровича Шевченка в розвитку білоруської поезії. Але й сказане вище достатньо яскраво свідчить про те, яку велику й позитивну роль зіграла творчість геніального кобзаря в розвитку білоруської поезії.

125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка викликало величезний інтерес з боку білоруських поетів до літературної спадщини великого співця українського народу. Палко відгукнулись вони на цю знаменну дату. Вони поставили перед собою завдання — дати повний і повноцінний переклад «Кобзаря» на білоруську мову. Білоруський народ, який співав і співає пісні Т. Шевченка, часто не знаючи їх автора, має право вимагати від своїх поетів, щоб вони дали йому любиму ним поезію співця братнього народу білоруською мовою, дали її в усій красі і силі, в усій її своєрідності. Вся сила й глибина поезії Шевченка, багатство барв і звуків відкрилися нам у цій роботі, в процесі переборення тих, часом величезних, труднощів, з якими зв'язане перекладання віршів Шев-

ченка на білоруську мову, незважаючи на близькість української й білоруської мов. Ми ставили перед собою завдання: дати переклад, близький до оригіналу, зберігши всі особливості поетичних прийомів, поетичну простоту і ясність, музику й співучість шевченківської поезії. Ми уважно й багато працювали, переборюючи всі труднощі перекладу, маючи на меті дати справжнього Шевченка білоруською мовою. Ці труднощі в основному, мені здається, переборені.

Тарас Григорович Шевченко, чия муза була цілком віддана трудовому народові, непохитний борець за волю народу, поет, який мав повне право сказати, звертаючись до своєї суворої долі:

Ми не лукавили з тобою,
Ми прямо йшли, й нема у нас
Зерна неправди за собою,—

в наші дні вирисовується на весь свій гігантський поетичний зріст перед багатонаціональним, багатомільйонним радянським читачем. Він з гідністю і з правом займає місце поряд з Пушкіним, Міцкевичем, Гете, Сулейманом Стальським, Некрасовим, Байроном і Шота Руставелі. Вільний радянський народ, як ніякий інший народ у світі, цінить ширих і великих синів людства, великих художників слова всіх часів і всіх народів, бо радянський народ — гідний спадкоємець культури людства.

А. МІРЦХУЛАВА (МАШАШВІЛІ)

ДОПОВІДЬ НА VI ПЛЕНУМІ ПРАВЛІННЯ СРП СРСР, ПРИСВЯЧЕНОМУ 125-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Народ, яким рухають найвеличніші ідеї справжнього і світлого майбутнього, має і величезні можливості в освоєнні класичної культурної спадщини.

Саме таким народом є радянський народ. Хто вірить у майбутнє, тільки той може бачити світлі сторони важкого минулого. Носіями світла на темному фоні минулого ми називаємо тих людей, які своїм прогресивним мисленням і діяльністю сприяли побідоносному наступу сьогоденного щасливого життя. Класична спадщина належить радянському народові, бо все прекрасне, що створило людство в сфері духовної і матеріальної культури, належить трудовому народові.

Критичним освоєнням культурної спадщини радянський народ розвиває свою соціалістичну культуру, мистецтво і літературу.

Нещодавно ми святкували ювілей генія великого російського народу Олександра Пушкіна; святкували ювілей Шота Руставелі, Іллі Чавчавадзе, Ованеса Туманяна. Тепер ми святкуємо ювілей великого українського поета Тараса Шевченка.

Це — день радості не тільки для українського народу, а й для всіх народів великого Радянського Союзу, для всього передового людства.

Ленінсько-сталінська національна політика дала величезний розмах справі відродження мистецтва і літератури раніш пригноблених народів. Оживають і зовсім в інших образах з'являються перед нами класики минулого.

При побідоносному рухові радянського народу встають із мертвих письменники, які виразили народне страждання і горе.

Великий радянський народ у побідоносних боях за побудову комунізму знаходить підмогу в письменниках минулого, виразниках сподівань і прагнень народу. Таким є Пушкін для великого російського народу, Руставелі — для грузинського, Тарас Шевченко — для великого українського народу. Чому ці поети і тепер є безсмертними і любимими? Тому, що вони в своїх творах передавали ідеї, стремління і почуття народу його ж рідною мовою. А слово і діло народне — безсмертні. І творчість цих класиків також безсмертна.

Героїчна поезія Тараса Шевченка надихає трудовий український народ, який відважно боровся в огні Жовтневої революції і так же відважно бореться за побудову комунізму в нашій країні. Тарас Шевченко — світлий промінь в тяжкому минулому українського народу. Тарас Шевченко — велич і гордість щасливого українського народу.

Дружба українського і грузинського народів має давнішу історію. Незважаючи на те, що самодержавство сіяло ворожнечу між народами, — ці народи завжди прагнули до єднання, до братства. Відомий грузинський поет XVIII століття Давид Гурамішвілі жив і творив на Україні. В багатьох його творах відчуваються українські народні мотиви.

Рідним голосом звучала і звучить поезія Тараса Шевченка в серці грузинського народу як у минулому, так і тепер. Передова грузинська література минулого століття була тісно пов'язана з революційною творчістю Шевченка. Бойові мотиви народної революції і національного визволення зближували грузинського класика Акакія Церетелі і Тараса Шевченка. Акакій Церетелі й інші представники грузинської прогресивної літератури вперше розбудили в серці грузинського народу любов і повагу до Тараса Шевченка.

Незважаючи на різне соціальне походження цих двох поетів, Тараса Шевченка і Акакія Церетелі, мотиви їх творчості, теми, народність мови глибоко співзвучні, споріднені. Церетелі особисто знав Шевченка. Петербурзьке студентство, поети і громадські діячі, проникнуті ідеями Чернишевського, Добролюбова та інших революційних

мислителів, природно, повинні були захоплюватись натхненними, полум'яними віршами Тараса Шевченка.

Є точні відомості про зустріч студента Акакія Церетелі з Шевченком. Це було в 1859 році на квартирі професора Костомарова. Український поет справив незабутнє враження на молодого грузинського поета. Як відомо, вони довго розмовляли про тодішнє становище грузинського народу і про його літературу. Схвильований тяжким минулим грузинського народу і його колоніальним гнітом, Тарас Шевченко з тугою зазначив: «Як багато в грузинського народу спільного з українським!»

У голосі фізично надломленого, але духом сильного старика-поета молодий Акакій Церетелі чув могутній голос пригнобленого тоді українського народу. «Шевченко,— згадує Акакій,— говорив тужливо, болісно, але бадьоро, і я не міг пізнати в ньому старика».

Ця зустріч з геніальним українським поетом глибоко запала в душу молодого, полум'яного поета-патріота.

В ювілейний день сторіччя з дня народження Шевченка Акакій Церетелі, вже знаменитий грузинський поет, був на цьому торжестві і виголосив привітальне слово. Між іншим, він згадав свою зустріч з Шевченком: «Ця перша і остання зустріч лишилась у моєму серці осяйним спомином на все життя. Я мушу признатись, що вперше з бесіди з ним я зрозумів, як треба любити батьківщину і свій народ».

В 1908 р., коли в м. Баку святкували ювілей Акакія Церетелі, українська делегація піднесла йому портрет Тараса Шевченка. Схвильований поет звернувся до гостей: «Я з музикою не в ладу, природа в цьому відношенні була до мене немилостива, але цю прогалину завжди заповнював у мені Шевченко. Я був зовсім молодим, коли збулась моя мрія, і я зустрів Шевченка. Після того я його не бачив. З цього дня він буде зі мною, в моєму кабінеті. Портрет цей буде в мене до моєї смерті».

Повні гнівного протесту, вірші Тараса Шевченка, безсумнівно, знаходили відгук у творчості Акакія Церетелі і його сучасників. Боротьба з соціальною несправедливістю, народний гнів, національне звільнення, дружба народів і священний патріотизм — ось мотиви, близькі грузинським поетам ХІХ століття.

Історичні твори Акакія Церетелі «Баші Ачук», «Натела» також просякнуті пафосом боротьби за національне ви-

зволення народів, як і Шевченкові «Гамалія», «Гайдамаки» та інші. Вірші Церетелі «Кинджал», «Останнє бажання», «Геть!» своєю патріотичною загостреністю співзвучні з віршами Шевченка: «Швачка», «Юрдивий», «Хоча лежачого й не б'ють» та ін.

У своїй чудовій поемі «Кавказ» Шевченко долю кавказьких народів уподібнює до Прометей, прикованого до вершини Кавказу, який скоро розірве кайдани і завоює свободу людям:

Споконвіку Прометей
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, —
Воно знову оживає
І сміється знову.

Цей мотив перекликається з мотивом вірша Акакія Церетелі «Пісня про прикутого Амірані».

В чудовій історичній поемі А. Церетелі «Торніке Еристави» грузинське військо, повертаючись на батьківщину з Греції, натхненно співає:

До кавказьких скель прикутий,
Амірані¹ зносив муки;
Розривали дужі груди
Ненаситні хижі круки.

Шевченко вірить у майбутнє кавказьких народів:

Встане правда, встане воля, і тебе, великий,
Будуть славить всі народи.

Так само і Акакій:

Прийде час — розірве пута
Наш народ — герой героїв,
Що в стражданні днів численних
Душу мужністю озброїв!

Як бачите, героїчний пафос і глибока віра в прийдешнє звільнення дуже споріднює ці твори. Однакові умови життя і боротьби раніш пригнічених українського і грузинського народів породжували глибоко споріднені і спів-

¹ Прометей.

звучні суспільні мотиви в літературі цих народів. Шевченківський вірш про пошту з України нагадує мені «Сопілку» і «На голос троянди» — Акакія. Герої поем Т. Шевченка — Гамалія, Ярема Галайда («Гайдамаки») нагадують грузина — героя Церетелі «Баші Ачук».

Такі ж мотиви звучать і в творах другого грузинського класика — Іллі Чавчавадзе. Наприклад, «Привид» Чавчавадзе своїм гарячим соціальним протестом перекликається з творами Шевченка «Сон», «Ісаїя». Як у цих двох творах Шевченка, так і в «Привиді» Чавчавадзе ми чуємо гнівний голос поета проти тяжкої дійсності і надію на світле майбутнє. Згадаємо місце з «Привиду» Чавчавадзе:

Зажера-князь не знає бога,
Половжив людям рабський строк,
Він звик на гирі ставить ногу —
І тим подвоювать оброк.

Та що робити бідним людям?
Голодним хліба як дістать?
Де ж справедливість з правосуддям,
Коли лишь трутні мед ідять? —

І за людину не вважають,
І відривають од рідні,
Дитя з колиски забирають
І продають на чужині...

Порівняємо його з місцем із «Сну» Шевченка:

Он глянь: у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, — бо нічим обуть
Княжат недорослих. А он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! — в військо оддають!
Бо його, бач, трохи! А онде під тином
Опухла дитина — голоднее мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

Образи героїв і героїнь Іллі Чавчавадзе — Тамро, Закро, Габро, розбійник Како та ін. також виражають думки і сподівання пригнобленого грузинського народу, як шевченківські Ярема, Гамалія, Оксана, Катерина. Схожість ця, як уже було сказано, в основному пояснюється схожістю тієї соціально-політичної несправедливості, тим жахливим становищем за царської колонізаторської політики, в якому разом з іншими поневоленими народами перебували Грузія і Україна.

Поезію Тараса Шевченка добре знали і високо цінували й інші грузинські діячі XIX століття — Дмитрій Кіпіані, Ніко Ніколадзе, Яків Гогешвілі та інші. Великою популярністю користувались поеми й вірші Шевченка і серед грузинського народу. В 1911 році грузинський народ, разом з письменниками і громадськими діячами, взяв активну участь в святкуванні ювілею з приводу 50-річчя з дня смерті поета.

Тодішня грузинська преса писала про Шевченка:

«Шевченко — слава України, її гордість, пророк і вождь. І не тільки Україна, вся країна з гордістю згадує його ім'я». Всі тодішні грузинські журнали і газети були заповнені перекладами шевченківських віршів і поем.

З перекладами і віршованими присвятами виступили тоді грузинські поети і письменники: Силован Хундадзе, Іасамані, Шаншіашвілі, Мчедлішвілі, Кучішвілі, Бабіліна та ін.

В 1914 році, коли царський уряд заборонив святкувати 100-літній ювілей з дня народження Шевченка, грузинський народ з готовністю приєднався до антиурядової демонстрації протесту українського народу.

Лише Жовтнева революція вивела поезію Тараса Шевченка з мороку минулого. Якщо поет своїми натхненними творами активно допомагав українському і російському народам у їх боротьбі з самодержавством, а потім у перемозі Жовтневої революції, то тепер його поезія вдохновляє на нові трудові подвиги мільйони будівників комунізму.

Народ Радянської Грузії і літературна громадськість з захопленням зустрічають 125-річчя з дня народження Тараса Шевченка.

Вони з любов'ю відзначають активну участь українського народу і його письменників у ювілейних торжествах Шота Руставелі. Відомий український поет Микола Бажан чудово переклав поему Руставелі «Витязь у тигровій шкурі». Поет-академік Тичина, поети Рильський, Бажан і Первомайський присвятили прекрасні вірші генію грузинського народу.

Для більш глибокого взаємного розуміння і зближення літератур братніх республік грузинські поети залучені до перекладницької роботи. Відомими сучасними грузинськими поетами повністю перекладено «Кобзар» великого українського поета, нашого геніального ювіляра Тараса Шевченка.

У цій великій і почесній роботі взяли участь поети: С. Чиковані, К. Лордкіпанідзе та ін. Книга вийшла в Державному видавництві Грузії. Видавництво Спілки радянських письменників Грузії видало поеми «Сон», «Гайдамаки», «Катерину» та ін. Цим же видавництвом готуються до друку статті та монографії грузинських письменників і критиків, присвячені творчості Тараса Шевченка. Дитячий відділ «Держвидав Грузії» випустив окремою книгою збірник поем і вибраних творів Шевченка для дітей. Всього в Грузії вийшло 6 книг. По лінії Спілки письменників, крім ювілейного вечора, було організовано близько сорока вечорів, присвячених творчості Тараса Шевченка; грузинська громадськість з великою любов'ю відвідувала всі ці вечори. Захоплення грузинського народу українським поетом підтверджується ще й тим, що все видання перекладу «Кобзаря» було розповсюджене протягом кількох місяців. Вірші й поеми, присвячені Тарасу Шевченку, написані багатьма сучасними поетами Грузії. Письменник-орденоносець К. Лордкіпанідзе написав сценарій на тему дружби народів України і Грузії на фоні колгоспного змагання. Сценарій прийнято для постановки.

Багато віршів Шевченка покладено на музику відомими грузинськими композиторами. Південно-осетинська спілка радянських письменників Грузії видала вибрані твори Шевченка.

Ювілейним комітетом Т. Шевченка порушено клопотання перед урядом Грузії про присвоєння імені поета одній з російських шкіл в Тбілісі і одній з тбіліських вулиць, а також про спорудження пам'ятника Шевченкові в міському саду, де стоять бюсти видатних російських письменників О. С. Пушкіна та М. В. Гоголя.

Тарас Шевченко є прикладом і для грузинських письменників. Ми вчимося в нього того глибокого реалізму, яким керувався поет для перетворення життя, для побудови світлого майбутнього рідної країни. Шевченко на цілу голову стояв вище своєї епохи. Він закликав народ до розгрому існуючого тоді ладу і до створення нового, сонячного майбутнього.

В поезії Шевченка ми знаходимо ту політичну пристрасність, яка так потрібна нам сьогодні. Творчість його ще більше утверджує в нашій поезії почуття народного гуманізму і патріотизму. І особливо важливо те, що Шевченко служить для нас прикладом глибокої народності

художнього слова, прикладом вираження почуття і думки народу простою, ясною, образною мовою самого народу. Висловлювати високі ідеї в зрозумілій для народу формі, зробити нашу мову народною — складна справа. Це вимагає від письменника великого художнього таланту і майстерності. Тарас Шевченко для українського народу є тим самим, чим Пушкін і Некрасов для російського народу, Адам Міцкевич — для польського народу, Ілля Чавчавадзе і Акакій Церетелі для грузинського народу. Безсмертний Тарас Шевченко, як безсмертний рідний його український народ.

А. ТАЖИБАЄВ

ДОПОВІДЬ НА VI ПЛЕНУМІ ПРАВЛІННЯ СРП СРСР, ПРИСВЯЧЕНОМУ 125-РІЧЧЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Великий український поет, пам'ять якого вшанує зараз, у цьому залі, весь радянський народ, сказав:

Оживуть степи, озера,
І не верстові,
А вольнії, широкії
Скрізь шляхи святії
Простеляться...

Про такий світ мріяв, за такий світ боровся великий поет. І цей світ був побудований всеперемагаючою силою ленінсько-сталінської співдружби народів.

Істинно геніальний поет передбачив наш сонячний світ. Деякі горе-шевченкознавці, по суті запеклі вороги шевченківських ідей, під маскою «марксистського розбору» творів Шевченка, із шкури лізли, щоб подати його нам як обмеженого селянського поета.

Сьогодні ми, героїчне покоління Шевченка, покоління, яке становить 170-мільйонний радянський народ, розбиваючи впух і впрах безгрунтовну зграю цих мерзотників — ворогів «Кобзаря», віддаємо велику шану пам'яті поета.

Ми приїхали до Києва з усіх кінців Радянської землі тими святими дорогами, які коли не сьогодні, то завтра простеляться на весь світ.

Ми, представники Союзу радянських письменників Казахстану, представники відродженої Казахської республіки, республіки соціалістичної індустрії і тваринництва, де на весь зріст підноситься національна культура, література і мистецтво, де, як щасливі юнаки, співають

старики на чолі з тричі орденосним Джамбулом, передаємо полум'яний привіт наших батьків, матерів і дітей народу українському, народу звільненого Прометея — Тараса Григоровича Шевченка.

Товариші, радянська література Казахстану і її кадри ростуть з кожним днем. Ми тепер маємо величезну силу і можливості, щоб рухатися вперед ще швидше і бурхливіше. Наша радянська казахська література сьогодні стала справжньою зрілою літературою, літературою великих радянських романів, поем і драматичних творів. Казахська література, розвиваючись шляхом соціалістичного реалізму, входячи в загальний золотий фонд усєї радянської літератури, в свою чергу швидко збагачується шляхом засвоєння світових класиків і кращих письменників Союзу.

У велику скарбницю справжньої народної літератури Казахстану влились пісні про народних героїв — Степана Разіна, Пугачова. Сьогодні народні акини виконують поему «Слово о полку Ігоревім», безсмертну епопею «Витязь у тигровій шкурі» Шота Руставелі.

З нами, в нашому середовищі живе і здравствує великий із великих — Олександр Сергійович Пушкін. На нашій книжковій полиці, поряд з великим поетом казахського народу Абаєм Кунанбаєвим, стоять твори Шекспіра, Рабле, Толстого, Лермонтова, Некрасова, Гоголя, Горького та інших. Якщо знаменита поема Гейне «Німеччина» перетворена німецькими фашистами в попіл в буквальному розумінні цього слова, то в Радянському Казахстані ми читаємо її нашою рідною мовою.

Сьогодні з трибуни пленуму з величезною гордістю я можу сказати, що казахські поети добилися ще одного величезного успіху: вони видали любимого Тараса своєю національною мовою. У перекладі «Кобзаря» казахською мовою взяли участь найкращі сили: поети-орденоносці — Токмагамбетов, Жароков, один із найвидатніших поетів — Муканов, талановиті молоді поети Абілев, Аманжолов та ін. Тепер такі поеми, як «Сон», «Княжна», «Кавказ», «Катерина», «Тополя», «Наймичка», «Сова» і десятки ліричних віршів стали широким надбанням казахських читачів. Якщо п'ять років тому була випущена маленька книжка — «Кобзар» у моєму перекладі, то в дні ювілею поета ми маємо «Кобзар», що став настільною книгою кожного казахського читача.

Працюючи над перекладом творів Шевченка, ми, перекладачі, відчували велику відповідальність. Ми намагались не допускати ніяких неточностей, що спотворили б природу поета. Редакційна колегія, яка складалась із восьми авторитетних товаришів — поетів і літературознавців, строго контролювала і консультувала перекладачів, щоб увесь аромат і подих Шевченка передавалися без будь-яких механічних пристосувань.

Я з усією відповідальністю заявляю з цієї трибуни, що й з цим завданням поети Радянського Казахстану справлялись успішно.

В особі Тараса казахський народ має справжнього народного акина, який безпосередньо перекликається з його багатющою творчістю.

Всі живі і прекрасні образи, створені Тарасом, його оптимізм і героїзм, фольклорність мови, висока ідейність і, нарешті, його геніальна прозорливість роблять його нашим улюбленим поетом.

Казахський народ, читаючи Шевченка, сприймає його так, ніби він живий, бадьорий, сидить у колгоспі Джамбула і, як старший брат, надихає Джамбула писати прекрасні вірші про велику Батьківщину, про великого Леніна і Сталіна.

Таке місце Тараса Григоровича Шевченка у нас в Казахстані, де він провів десять тяжких років свого життя, серед замученого народу.

Тараса ми любимо ще й тому, що він, як професіонал-художник, за час заслання в Казахстані зробив десятки чудових рисунків з життя казахського аулу того часу, в яких зображував виключно непривабне, тяжке життя бідняків і батраків. Ці роботи поета роблять його справжнім Рембрандтом, основоположником національного живописного казахського мистецтва.

На казахські теми Шевченко писав немало віршів. Серед них особливо виділяється вірш «У бога за дверима лежала сокира», в якому, за моїм припущенням, поет, користуючись образом пожежі, що спопелила степ, відбиває історію і суть колоніальної політики царизму.

Пожежа, що охопила степ, як пише Шевченко в наведеному вище своєму вірші, є втіленням переслідування царською армією повстанців-казахів Західної області на чолі з Ісатаєм і Махамбетом. Повстання вибухнуло в 1830 році і продовжувалось вісім років — до 1838 року.

Хоч у нас не лишилось документа про те, що Шевченко знав про повстання Ісатая і Махамбета, ми не зробимо помилки, якщо допустимо, що ця подія була йому відома. Він не міг не знати про це повстання, тому що в його придушенні брав участь Орський прикордонний загін, в якому пізніше перебував Шевченко, і солдати, учасники цієї каральної експедиції, не могли не розповісти йому про неї.

Великий інтерес являє кінець вірша. Єдине дерево, що лишилось непошкодженим у степу, — втілює казахський народ. Шевченко прекрасно розумів і вірив у силу казахського народу, він знав, що казахський народ укріпить корені ще більше, зростить ще більше синів і дочок на зміну героям, які полягли в боротьбі за свободу. Шевченко вірив у перемогу нашого народу.

Разом з казахським народом вшановує пам'ять великого Тараса і братній уйгурський народ. Збірник вибраних поезій великого Кобзаря випущений і уйгурською мовою в перекладі поетів Хасанова і Сатарова. Уйгурського народу в Казахстані нараховується 60 тисяч, але за межами Радянського Союзу, в китайській провінції Сінь-цзянь його близько 6 мільйонів. Таким чином, перекладений уйгурською мовою Шевченко стає надбанням великого народу.

Святкуючи 125-річний ювілей з дня народження Т. Г. Шевченка, всі письменники і поети Радянського Союзу на повний голос заявляють, що вони будуть такими ж відданими народові, яким був великий Кобзар. Ми, казахські поети, перекладачі Шевченка на казахську мову, даруючи одномовник творів українського поета учасникам пленуму, обіцяємо вчитися в нього і дати нові твори, достойні нашої радянської епохи.

О. І. БІЛЕЦЬКИЙ

ШЕВЧЕНКО І СЛОВ'ЯНСТВО

У грудні 1948 р. в нашій країні було урочисто відзначено 150-річчя з дня народження великого польського поета Адама Міцкевича. У червні 1949 р. відбулося все-народне вшанування пам'яті Олександра Пушкіна в зв'язку з такою ж ювілейною датою. У березні 1949 р. ми вшанували пам'ять одного з найвидатніших синів українського народу — Тараса Шевченка, з дня народження якого минуло 135 років.

На протязі якихось шести місяців одно за одним з'являються в нашому календарі славні імена, яких не раз зближували, називали трьома основоположниками трьох національних літератур нового часу. Усі троє — поети, які вперше з небаченою повнотою відобразили в своїх творах і життя, і заповітні сподівання своїх народів. Їх творчість до нинішнього дня залишається в ряді найвизначніших культурних досягнень польського, українського, російського народів, а разом з тим і всього слов'янства: тому, що тепер цілком ясне світове значення — і Міцкевича, і Пушкіна, і Шевченка.

Зупинімося на їх всеслов'янському значенні. Як можна його довести?

По-перше, збиранням даних про переклади творів того чи іншого поета на інші слов'янські мови, про його популярність в колі інослов'янських читачів, про те, як відгукувалась на його творчість критика, якою увагою користувався даний поет у літературознавців тієї чи іншої країни. Збирання таких фактів необхідне, але справи про історичну роль даного поета в слов'янстві, про його право

на звання поета всеслов'янського вони, ці факти, самі собою ще не вирішують.

По-друге, можна вивчати літературні зв'язки даного поета з поетами інших слов'янських країн.

Буржуазні літературознавці ці зв'язки вивчали в плані так званого компаративізму, вишукуючи «впливи» та «запозичення», незалежно від тої конкретно-історичної дійсності, яка обумовила творчість того чи іншого слов'янського поета і відобразилась в його художніх образах. Писалися статті «Шевченко і Пушкін», «Шевченко і Міцкевич», «Шевченко і Красинський» та ін. Дослідження зводилося до констатування подібних виразів, слів, мотивів тощо. Коли один з розділів Шевченкової поеми «Неофіти» починається рядками:

І в теремах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом —

а відома поезія Пушкіна про Клеопатру:

Чертог снял. Гремели хором
Певцы при звуках флейт и лир —

цього було досить, щоб ствердити безсумнівний вплив Пушкіна на Шевченка. Проте вирвані з цілого твору окремі рядки самі по собі нічого не доказують, тим більше, що і «схожість» часто буває дуже приблизна. Радянська наука не відмовляється од порівняльного вивчення, оскільки порівняння взагалі корисне для всебічного пізнання явищ; але літературні зв'язки не можна вивчати, відкидаючи ідейний зміст творів, їх місце в літературному процесі свого часу.

Нарешті, встановлення загальнослов'янського значення того чи іншого поета ґрунтувалося на ідеї про те, що даний поет відобразив у своїй творчості «слов'янську душу», «історичну місію слов'янства» і т. д.

Не доводиться багато говорити, що тепер, в епоху перемоги науково-матеріалістичного світогляду, створені романтиками-ідеалістами міфи про слов'янську душу, так само як і створені буржуазними позитивістами теорії особливого слов'янського культурно-історичного типу, протилежного типам романському або германському, є виразно реакційні концепції, про які можна було б не згадувати, якби досі, свідомо чи несвідомо, до них не зверталися

вчені і мислителі інослов'янських країн, які ще не зжили зовсім неприйнятний для нас поділ культури на «західну» і «східну».

Шевченка, як Пушкіна і Міцкевича, вивчали з усіх цих точок зору. Зібрано, хоч і не повністю, матеріал про переклади Шевченка на російську, білоруську, польську, чеську, болгарську, сербську та інші слов'янські мови. Зібрано відгуки про Шевченка критиків і письменників інослов'янських країн. На підставі наявного матеріалу ми можемо говорити, що поезія Шевченка має широкий резонанс у всьому слов'янському світі, що в Польщі, наприклад, його стали перекладати ще з 1860 р., в Чехії приблизно з цього самого часу, болгари ще з кінця 50-х років і т. д., що тепер майже всі слов'янські країни можуть читати великого українського поета своїми рідними мовами. Про Росію говорити не доводиться: тут вперше видавалися твори Шевченка в оригіналі, тут вперше він дістав з боку російської революційної демократичної критики високу оцінку, яка й досі не втратила свого значення.

Чимало попрацювало буржуазне літературознавство над зіставленням творчості Шевченка з творчістю інших слов'янських поетів і над встановленням відчутих ним впливів з боку російських, польських, чеських поетів. Особливо багато уваги воно приділяло питанню про впливи на Шевченка польської літератури. Виявлення найменшої подібності словосполучень і слів у Міцкевича і Шевченка, у Шевченка і в польській підпільній літературі, у Шевченка і Красинського констатувалось як відкриття, як вклад у шевченкознавство. Насправді ж такі констатації, як і вишукування словесних збігів, не доводили нічого, крім того, що різні люди, які живуть в один і той же час, в одних і тих же соціально-політичних умовах, неминуче звертаючись до одних і тих же життєвих фактів, змушені уподібнюватись одне одному, виражаючи своє ставлення до неприйнятної для них — з різних точок зору — дійсності.

Буржуазне літературознавство поставило проблему про Шевченка, як про загальнослов'янського поета, але дати на неї скільки-небудь ясної відповіді не змогло.

Ідея слов'янської єдності, як ми знаємо, дуже давнього походження. Вона поставала ще перед авторами Початкового літопису в епоху Київської Русі. У XVII ст. її гарячим пропагандистом був серб Юрій Крижанич, що

Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в м. Каневі.

побував на Україні і в Московській Русі. Закликаючи слов'ян до об'єднання в ім'я боротьби проти спільної небезпеки — німецької агресії, він доводив, що в процесі історичного розвитку настає епоха, коли передова роль у «мудрості», тобто в культурному прогресі, перейде до слов'янського світу. У створенні російської національної держави, у стійкій боротьбі російського народу з усякими зовнішніми ворогами він бачив повчальний приклад для інших слов'янських народів, що прагнуть визволення.

Криза феодалізму і зв'язаний з нею процес формування націй наприкінці XVIII — на початку XIX ст. надали ідеї слов'янської єдності широкої популярності. Трохи чи не першими її провісниками стали представники чеської буржуазії — учені й поети. Широкої слави серед читачів різних країн набула поема Яна Коллара «Дочка слави», ентузіастичний заклик до об'єднання під вітами «могутнього старого дуба» Росії всіх слов'янських народів, що відроджувалися. Але молода чеська буржуазія через свою слабкість поки що змушена була обмежити свою боротьбу галуззю літератури і науки. У другому своєму творі — «Про літературну взаємність між різними племенами і наріччями слов'янськими» — Коллар закликає слов'ян об'єднатися у вільну літературну державу, оскільки вони, слов'яни, — посередники між старим і новим світом, і їм «небом судилося оновити старіючі культурні елементи і, піднісши їх до вселюдськості, покласти цим початок нової епохи в історії людства».

Твір цей вийшов у світ, коли в Росії вже почалися суперечки слов'янофілів з так званими «західниками». Ідея літературної єдності з теорії переходила в практику. Висланий царським урядом у 1824 р. з Литви до Петербурга, Міцкевич зустрів у колі російських письменників любов і розуміння, якого не мав у польських критиків. Через багато років (у 1834) великий російський поет О. Пушкін згадував (у поезії «Он между нами жил») про розмови, під час яких Міцкевич «говорил о временах грядущих, когда народы, распри позабыв, в великую семью соединятся». В еміграції, в Парижі, для Міцкевича ці «грядущие времена» відійшли в незмірну даль, та, проте, і в 1840 р. він, закінчуючи свою першу лекцію в «Коллеж де-Франс», говорив: «Література — це поле, куди всі слов'янські народи без чвар і ненависті зносять плоди своєї діяльності, духовної і розумової. О, коли б зустріч

на цьому прекрасному полі стала запорукою їх з'єднання і на іншому поприщі».

Проблема слов'янського єднання не могла, звісно, залишатися в рамках літературних бесід. Як термін «слов'янофільство», так і термін «панславізм» скоро наповнилися певним політичним змістом. Для російських слов'янофілів 30—40-х років майбутнє слов'янства уявлялося в формі включення слов'янських народів до складу Російської імперії. Ще в 1831 р. поет-слов'янофіл Хомяков мріяв про часи, коли слов'ян опівнічних орел осинить своїми могутніми крильми тих, хто терпить муки «в сетях тевтона вероломных, в стальных татарина цепях». У 1850 р. Тютчев пророчить, що незабаром цар російський стане царем всеслов'янським. У цих мріях відбивається реакційна основа слов'янофільства, яке в 40-х роках у Хомякова, Киреевського, Аксакових ще мало риси певної дворянської опозиційності. Вони знайшли собі прихильників і за рубезем — у Чехії, у «москвофілів» Західної України — у завжди консервативних, реакційних груп.

Поряд з російським панславізмом народжувався західнослов'янський, відображений, наприклад, у програмі Празького з'їзду австрійських слов'ян 1848 р. Ця програма відбила точку зору чеського історика і політичного діяча Франтішека Палацького, який зображав ростучу могутність царської Росії загрозою для західних слов'ян. Західні слов'яни повинні, мовляв, об'єднатися в сильній Австрійській імперії, де вони зможуть дістати рівноправність і можливість вільного культурного розвитку. «Коли б Австрії не існувало уже з давнього часу, ми повинні були б в інтересах Європи, в інтересах людства постаратись негайно її створити», писав Палацький.

Такі є два розв'язання питання. Інший шлях до об'єднання слов'ян вказували представники революційного руху. Ініціатива належала російським дворянським революціонерам. У 1823 р. на півдні Росії — на території України — виникло одне з відгалужень таємної політичної організації декабристів — «Товариство з'єднаних слов'ян». Своє завдання, як відомо, товариство вбачало в боротьбі не за конституцію або за майбутню російську республіку, а за визволення від деспотизму всіх слов'ян і за об'єднання їх у федеративний союз восьми демократичних республік, керований конгресом, який би не обмежував їх внутрішньої свободи і самостійності.

Товариство проіснувало недовго, злившись у 1825 р. з «Південним товариством» декабристів і зазнавши на початку 1826 р. однакової з ними долі. Декабристи, як ми знаємо, були «страшенно далекі від народу». Але їх виступ на Україні не лишився без відгуку: після їх поразки в різних місцях України протягом усього 1826 р. часто вибухали селянські повстання. Не пройшла безслідно й ідея загальнослов'янської федеративної республіки, відроджена в дещо інших формах у 1846—1847 рр. на Україні Кирило-Мефодіївським братством.

Але ще не виникла й думка про створення цього братства, коли в Петербурзі молодий український поет писав поему, в якій зображав один з кривавих конфліктів між польськими феодалами і українським поневоленим народом — гайдамацьке повстання 1768 р. У післямові до твору він писав:

«...Весело подивиться на сліпого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тинном, і весело послушать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками, — весело... а все-таки скажеш:— «Слава богу, що минуло», — а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слов'яни. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря — слов'янська земля».

Ці чудові рядки написав поет, який тільки три роки тому скинув з себе кріпосне ярмо, який не так давно з панського передпокою, з горища грубого мужика-маляра перейшов у чудову майстерню Карла Брюллова. Як народилась у нього ця мрія про єдину, нерозмежовану слов'янську землю? Чи він чув від кого-небудь про ніде не опубліковану, розуміється, програму «Товариства з'єднаних слов'ян»? Чи виніс її з яких-небудь прочитаних книг — російських чи польських? Вірші Пушкіна про Міцкевича, наведені вище, надруковані ще не були. Важко дати на ці запитання іншу відповідь, ніж ту, яку свого часу давав Іван Франко. Нагадуючи про піднесення літературно-громадської думки в Росії 40-х років, про «високоосвічені кружки», в яких бував Шевченко після визволення, Франко говорить: «Неможлива річ, аби Шевченко, живучи під той час у Петербурзі, не мав також захопитися

тою великою силою поступового руху». Пам'ять про декабристів жила серед передової російської інтелігенції. У списках надзвичайно розповсюджений був, між іншим, вірш Олександра Одоєвського «Славянские девы» з його рефреном:

... Когда же сольются потоки
В реку одну, как источник один?
Да потечет сей поток-исполин,
Ясный, как небо, как море, широкий!
И увлажая полмира собой,
Землю украсит могучей красой!

Вірш був покладений на музику одним з товаришів Одоєвського, і Шевченко, можливо, чув, як його співали. Цікаво відзначити відмінність образів: у Одоєвського потоки, що злилися в одну велетенську ріку, у Шевченка — нерозмежована земля, житом і пшеницею, як золотом, покрита. Було б наївно приписувати вибір образу у Шевченка тільки його селянському походженню: образ цей виростає з ідейного змісту всієї поеми.

Твердження це може видатись несподіваним, як і рядки післямови до поеми, яка, здавалося б, не могла навіяти це світле видіння майбутнього. Хіба вся поема не присвячена зображенню дикої сваволі гнобителів і найжахливішої кари з боку тих, що повстали проти цієї сваволі. В той час як більшість польських поетів української школи прославляє часи, коли Україна перебувала в складі Речі Посполитої і польські рицарі поділяли воєнну славу з козаками, виступаючи проти спільних ворогів, Шевченко темою своєї поеми обирає ворожнечу, що дійшла до крайніх меж. Польські шовіністично настроєні критики довго не могли примиритися і з тим, що Шевченко написав «Гайдамаків», і з тим, що знаходяться такі польські поети, як Леонард Совинський або Сирокомля, які перекладають цей твір поета, що обрав собі вчителем Герострата, поета, погляди якого на право розплати навіть не язичеські, а, швидше, мовляв, звірячі.

Поема прихильно була зустрінута Герценом, симпатії якого до визвольних прагнень поляків відомі так само, як і симпатії до Шевченка; те саме можна сказати і про Чернишевського, з відома якого з'явився на сторінках «Современника» (1861, № 5) перший повний переклад поеми (П. Гайдебурова). Для Добролюбова «Гайдамаки» — поема «напрочуд різноманітна, жива, сповнена сили й ціл-

ком вірна народному характеру або, принаймні, характеру українських історичних дум». Але Добролюбов відзначав і те, чого не помітила навіть прогресивна польська критика 60-х років, — ліричні відступи, в яких «видно поета сучасного».

У Шевченка ворогують не поляки й українці, не православні й католики, а, насамперед, польські пани, польська шляхта й поневолені ними українські селяни й міщани. Соціальний момент в зображенні гайдамаччини не був так різко підкреслений навіть у «Замку Канівському» — поемі польського революційного романтика Северина Гощинського, не кажучи вже про таких другорядних консервативних письменників, як Чайковський, автор, очевидно, відомої Шевченкові, повісті «Вернигора». Співчуття Шевченка, зрозуміло, на боці гайдамаків. І, проте, поема не є апологією кривавої розправи, не є агітацією проти польського народу. Шляхтичів, які буйствують у корчмі, знущуються з українського народу, не можна вважати представниками польського народу.

Змальовуючи страхіття, що перетворили життя в пекло, поет зовсім не милується ними: оповідання щоразу перепиняється ліричними вигуками, такими як: «бодай не дивитись, бодай не казати! Бо за людей сором, бо серце болить».

Поема зовсім не служить справі розпалювання ворожнечі між двома народами. Нема цієї ворожнечі і в інших творах Шевченка, де йому доводиться говорити про польсько-українські відносини. Їх, по суті, небагато: крім «Тарасової ночі» і «Гайдамаків» — це «Швачка», кілька рядків у вірші «Заступила чорна хмара» і вставне оповідання у вірші «Буває, в неволі іноді згадаю», де, зрештою, мова йде про польських ксьондзів. До речі, із згадки про них у «Гайдамаках» і в інших віршах Шевченка, а також з його приміток до «Гайдамаків» робили іноді висновок, що поет саме в католицькому духовенстві бачив причину «національної кривавої боротьби на Україні». Думається, що висновок цей безпідставний: про це свідчать, зокрема, щойно цитовані рядки з «Гайдамаків». Для Шевченка однаково ненависні і римські попи, і ті, кого він називає в щоденнику «косматими жрецами». Для нього всі вони підсобники ладу, заснованого на несправедливості, вельможного панства — магнатів, про яких, як про головну причину зла, говорить і Микита

Гайдай, герой драми, що збереглася в уривку: гордовиті магнати, нещасної черні кати, жадібні й лукаві грабіжники. Микита Гайдай наївно, з нашого погляду, гадає, що класового ворога можна напоумити, нагадавши йому про братерство людей («Пошли мне мудрость вразумить алчных грабителей лукавых, что братья мы»). Про те саме читали ми і в «Гайдамаках».

Подібні до наведених раніш думок післямови до поеми знаходимо і в монолозі Микити: «Славяне, несчастные славяне! Так нещадно и так много пролито храброй вашей крови междоусобными ножами. Ужели вам вечно суждено быть игрищем иноплеменников? Настанет ли час искупления? Придет ли мудрый вождь из среды вашей погасит пламенный раздора и слить воедино любовию и братством могущественное племя?»

Новим мотивом є «іноплеменники», відгадувані не до кінця, якщо під ними не розуміються в даному разі агенти Ватікану єзуїти. Новими є згадки про мудрого вождя, який вийде з самого ж слов'янського середовища. Зате немає думки про нерозмежовану, що житом-пшеницею золотиться, слов'янську землю — вільну державу трудового народу, що не знає ні царів, ні панів. Зрозуміло, в усьому цьому більше почуття, ніж остаточно відстояної думки: ми побачимо далі, як безперервно йде її робота і до чого вона приводить поета.

Знамените звернення 1847 р. до поляків («Ще як були ми козаками») — ще не остаточний висновок, хоч важливо відзначити, що в ньому поряд з неситими ксьондзами ще раз підкреслено роль магнатів. Українсько-польські відносини в пору, що передувала унії, уявляються тут у тонах ідилії, в образі «тихого раю»; зрозуміло, це не відповідає історичній правді, але в обстановці Орської фортеці, бесідуючи з новим другом і товаришем по нещастю Броніславом Залеським, хотілося втішитися хоч би цією мрією і надією на братське з'єднання народів після загального їх визволення. Навіть не звертаючись до мемуарів про Шевченка, на підставі залишених ним самим біографічних матеріалів ми знаємо, скільки близьких друзів було у поета серед поляків — від згадуваного у повісті «Художник» Демського до Сігізмунда Сераковського, світлий образ якого зберегли для нас, крім інших, Герцен і Чернишевський. «До Росії у нього, — писав Герцен, — не було не тільки тіні ненависті, але він з любов'ю спинявся

на мрії про незалежну Польщу і дружню з нею вільну Росію». Чи ж не так і Шевченко уявляв собі майбутні українсько-польські відносини? І дані біографії поета, і уважне читання його творів в цьому нас переконують, і ми вже без занепокоєння зустрічаємо на сторінках «Кобзаря» і «ляхів поганих», і «вражих ляхів», і «лютих ляхів» — тим більше, що кругом себе на Україні Шевченко бачив не раз, як «гірше ляха свої діти її розпинають».

Шевченко говорить і про страждання України від російських царів та чиновників. Він негативно ставиться до царів, з обуренням і презирством говорить про Катерину II, не кажучи вже про його ката — «неудобозабываемого Тормоза» Миколу I; проте, зібравши всі його негативні відзиви і в віршах, і в прозі про російську воячину, бюрократію, дворянство, — хто, крім ворогів і відщепенців українського народу, буржуазних націоналістів, зважиться сказати, що Шевченко був ворогом російського народу? Питання це настільки вже вивчене і перевірене і українськими, і російськими дослідниками Шевченка, що перестало бути питанням. Шевченко міг у листі до кого-небудь з українських друзів напівжартома зауважити, що бажає дістати відпис рідною, а не «московською» мовою; але сам він цією «московською» мовою написав більше половини своїх творів, і подібно до того, як російські передові діячі, не заперечуючи, що Шевченко — український поет, вважали його своїм, так він своїми вважав великих російських поетів, художників, музикантів, революційних діячів, ніколи і ні в якій мірі не відмежовуючись від російського народу і створених ним культурних цінностей.

Через чотири роки після «Гайдамаків» нове і вже пряме звернення до проблеми слов'янського єднання ми знаходимо у Шевченка в поемі «Єретик».

Саме ця поема і «дружнее посланіє», що з'явилося скоро за нею, і давали найчастіше привід говорити про слов'янофільство Шевченка. До представників українського слов'янофільства відносив його в своїх «Очерках истории украинской литературы XIX столетия» ще М. І. Петров (1884 р.). Але якщо зберегти за терміном «слов'янофільство» його конкретний історичний зміст і не називати слов'янофілом усякого, хто живо інтересувався слов'янством в його минулому і сучасному, кого хвилювали питання визволення поневолених слов'янських наро-

дів, — цей термін не можна прикладати до Шевченка. Не називаємо ми слов'янофілом Герцена, який утвердив законність прагнення слов'ян до єдності, який показав, що «поза Росією немає майбутності для слов'янського світу, без Росії він не розів'ється, він розпливеться і буде поглинений германським елементом»; не називаємо ми слов'янофілом і Чернишевського, палкого прихильника свободи і незалежності західних і південних слов'ян. До російського дворянського слов'янофільства і до його відображення в українському поміщицькому середовищі Шевченко в 1845 р. ставився негативно і насмішливо. «І Коллара читаєте з усієї сили, і Шафарика, і Ганка, і в слов'янофіли так і претесь... І всі мови слов'янського люду — всі знаєте. А своєї дастьбі... Колись будем і по-своєму глаголать, як німець покаже...» Так звертається Шевченко до своїх земляків. Набагато пізніше, в 1860 р., в епіграмі з приводу смерті петербурзького митрополита не менш уїдливо згадує Шевченко російського слов'янофіла Хомякова. Ні з Хомяковим, ні з такими українськими слов'янофілами, як Лукашевич, у Шевченка немає нічого спільного.

Інтерес до ідеї слов'янської взаємності не виник у Шевченка і під впливом Костомарова, який засвідчив сам, що при першій же розмові з поетом про це питання він побачив, що ідея ця хвилює і запалює Шевченка і агітувати його не доводиться.

Велику роль в піднесенні і поглибленні інтересу Шевченка до слов'янства, очевидно, відігравав його земляк, згодом професор Московського університету Осип Бодянський, що в 1837 р. випустив книгу «О народной поэзии славянских племен», в якій встановлюється племінна єдність слов'ян, говориться коротко і про мужню боротьбу чехів з німцями аж до XV ст. Від Бодянського, що особисто зустрічався з найвидатнішим чеським ученим Йосифом Шафариком, міг дістати Шевченко перші відомості про того, кому згодом він присвятив свого «Єретика». Того ж 1837 р. вийшли «Слов'янські старожитності» Шафарика, зразу ж перекладені на російську мову Бодянським. «От тут слов'яни вперше виявились в одній видимій сім'ї дітьми однієї матері», писав у передмові до цієї праці, що охоплювала в першому томі географію і стародавню історію слов'ян, російський перекладач. Приблизно в 1843—1844 рр. Шевченко познайомився з Бодян-

ським, і у них зразу зав'язалися дружні відносини, що їх не ослабило і десятирічне заслання поета. Головним джерелом, з якого взяв Шевченко історичний кістяк і деякі деталі поеми, була праця одного з учнів того ж Бодянського — С. М. Палаузова, надрукована в «Отечественных записках» в 1845 р. (№ 10).

Зіставлення текстів статті і поеми показує, що Шевченко якнайпильніше простудіював статтю Палаузова. Але Шевченко черпав своє натхнення не в книгах. Образ чеського національного героя, як і образ Шафарика, любомудра, «що звів... в одно море слов'янської ріки», вабив Шевченка співзвучністю свого змісту з тією мрією про мудрого вождя, який любов'ю й братерством зіллє воєдино слов'янські народи, мрією, яку висловив Микита Гайдай. Гус у поемі не стільки релігійний реформатор, скільки «син сонця правди», борець за права народної маси. Історична мальовничість, про яку так дбали романтики, не цікавить Шевченка, як не цікавить його завдання показати дію в усіх її перипетіях. Важливо показати образ незламного борця, що гине за народну справу; але мучеництво це не пройшло даром, не минуло безслідно, як і гайдамацька розправа над польськими панами. Замість гуся вилетів орел із-за хмари — реформаційний рух, що його в даному разі Шевченко схильний тлумачити як прозріння сліпих мас, як визволення їхнього розуму з пут мороку, як відновлення зневаженої народної гідності: «Прозріте, люди, — день настав! Розправте руки, змийте луду. Прокиньтесь, чехи, будьте люди, а не посмішище ченцям!» Крім цього ще й інше: Гуса спалили не тільки ченці, а й барони — народного заступника скарали представники пануючого класу. Від іскр Гусового вогнища спалахнув пожар народного повстання. «Он над головою старий Жижка з Таборова махнув булавою».

Так образ Гуса став не тільки втіленням ідеї боротьби за незалежність рідного народу від чужоземних гнобителів, а й образом непохитного революціонера, що за свої переконання готовий заплатити життям. Шевченко чи не одним з перших дав йому таку інтерпретацію. Її, звісно, немає в праці Палаузова; Шевченко навряд чи знав, що у Франції майже одночасно з ним Жорж Занд, зацікавившись гусистським рухом, у своїх нарисах про Яна Жижку, про Прокопа Великого тлумачила «ересь» гуситів як один з етапів народних мас до комунізму,

намагаючись визначити соціальну природу «єресей», що для першої половини ХІХ ст. було ще новиною. Вона говорить про це в формі міркувань, і саме тому висунуті нею зближення чартистів з послідовниками Вікліфа, комуністів — з вальденсами або ліонськими ткачами легко виявляють свою наукову неспроможність. Залишаючись у межах поезії, Шевченко тільки наводить читача на шлях соціального осмислення трагічної історії Гуса, «єретика», якого повинні собі взяти за зразок усі, хто бореться проти неправди і неволі.

Новим у поемі є вказівка на конкретні перешкоди слов'янській єдності — на агресивні прагнення Німеччини. Саме вона

Сім'ю слов'ян роз'єдинила
І тихо, тихо упустила
Усобищ лютюю змію.

Розпалювання ворожнечі між слов'янами було давнім прийомом політики німецьких феодалів. На це вказував у давні часи ще Юрій Крижанич. Але незалежно від літературних впливів, знаючи вітчизняну історію, спостерігаючи сучасну дійсність, Шевченко не міг не думати про систематичне просування німецьких колоністів на Україну, яке почалося ще з 90-х років ХVІІІ ст., а в часи Шевченка поширилося на Лівобережну Україну, на північ Таврії, на Степову Україну, так звану «Новоросію». На острові Хортиця, що був колись свідком героїчних і емоційно близьких Шевченкові подій української історії, міцно засіли німці. Але колоністи не тільки захоплюють територію, будучи першими розвідниками того «натиску на Схід», край якому покладено лише в наші дні героїчною боротьбою народів Радянського Союзу. Вони мають великі успіхи і в галузі духовного поневолення: це видно на «земляках», до яких звернено «дружнее посланіє» Шевченка (1845 р.).

Чи є рядки цього «посланія» — то глузливі, то гнівні, — рядки, в яких Шевченко переконає земляків не шукати правди у чужому краю, не схилитися по-рабському перед усім, що скаже «німець» в галузі філософії або історії, доказом впливу на Шевченка російських слов'янофілів 40-х років? Звісно, ні, ні в якій мірі. До видання «Кобзаря» 1847 р. Шевченко мав намір поставити епіграфом вірші Грибоєдова: «Воскреснем ли когда от чуже-

властья мод, чтоб умный, добрый наш народ хотя по языку нас не считал за немцев?» Ставлення Грибоєдова до німців, які стали біля урядового керма царської Росії за Олександра, як пізніше за Миколи, поділялось ним з декабристами. В гострому протесті Шевченка проти схиляння перед іноземщиною немає ніякого слов'янофільства.

Гнівний докір Шевченка на адресу повзаючих навколішках перед іноземними авторитетами «земляків» зберіг свою силу і значення аж до наших днів. Читаючи тепер висловлювання членів лівого крила Кирило-Методіївського братства, в якому Шевченко, безперечно, займав найбільш революційну позицію, розумієш, що в свій час це був вираз найпередовіших ідей, хоч іноді і затемнених тут релігійною фразеологією. Питання про це товариство, про його програму, про «Книги битія українського народу» виходить за рамки даної праці, об'єктом якої є Шевченко. Але не можна не сказати, що програму кирило-методіївців у тому вигляді, в якому вона нам відома, не можна порівняти з програмою Празького з'їзду 1848 р. Та програма не сягала далі вимог рівноправності для слов'ян і певної культурної автономії — «Книги битія» категорично висловлювались проти існуючого державного порядку, проголошували ідеал слов'янства, де не буде ні царя, ні пана, ні кріпака, ні холопа. Шевченко міг протестувати проти релігійного забарвлення «Книг битія», він міг розходитися з деякими членами братства в питаннях тактики, бо багато в чому «Книги» розходились з його переконаннями. Вони й зараз зберігають значення дуже важливого коментаря до його творчості періоду «Трьох літ».

Після поеми про Івана Гуса ми не знаходимо у Шевченка творів, які безпосередньо відбивали б його думки про слов'янство. Шевченко йшов до переконання, що національне визволення немислиме без соціального. А соціальна революція стала насущним питанням дня. Інтерес до слов'янства, очевидно, не залишає Шевченка і в останній період його діяльності; про це свідчить переклад віршів польського поета Чечота, присвячений другому польському поетові, теж товаришеві Шевченка по Орській фортеці — Едуарду Желіговському; про це говорить «Подражаніє сербському» — вільний переказ однієї сербської пісні, інтерес до нової роботи про Гуса Євг. Петр. Новикова «Гус и Лютер» (1857 р.) — у зв'язку з тим,

що знайшовся рукопис власної поеми, яку поет вважав безповоротно загислою. Цей інтерес виявляється у нових тривалих розмовах з Бодянським «про слов'ян взагалі і про земляків зокрема», про які записано в щоденнику (15 березня 1858 р.). Важко сказати, скільки задумів і поривів взяв із собою в могилу померлий в 1861 р. поет, якого вшанували надгробним словом росіяни, українці і поляки і якого слідом за цим згадували як «останнього кобзаря і першого великого поета нової великої літератури слов'янського світу».

Освоєння його творчості інослов'янськими літературами проходило нерівномірно. У Чехії, наприклад, Шевченка стали перекладати лише з 1860 р., і не раніше 1896 р. з'явився справжній художній переклад Ружени Єсенської, кілька разів перевиданий пізніше. Але не можна не відзначити, що саме в Празі в 1875 — 1876 рр. з'явилося перше більш-менш повне видання «Кобзаря», яке в ХІХ ст. все ще не могло з'явитися в царській Росії. Тепер Шевченко майже цілком доступний чеським читачам. Один з його перекладачів у виданні 1946 р. про значення українського поета писав: «Те, що бачив колись поет у туманній далині — союз і братство всіх слов'янських народів і визволення трудящих, стало дійсністю і для нас, чехів, і для словаків».

Живим зв'язком став Шевченко між болгарською і українською літературою. Від Жинзіфова, Каравелова, Славейкова до Крума Кюлявкова безперервною ниткою тягнуться в болгарській літературі переклади Шевченка, поета, що став одним із заочних учасників боротьби болгар за політичне й соціальне визволення. У привітанні, присланому Спільці радянських письменників України в зв'язку з 125-річчям з дня народження Шевченка, болгарські письменники писали: «Частина вогню, що бушувала в поезії Шевченка, перейшла... в кров і плоть болгарського народу в епоху його національно-визвольної боротьби». Це писано до Великої Вітчизняної війни, але це не застаріло й сьогодні.

Шевченка продовжують перекладати, вивчати і поширювати в читацьких масах всюди, де тільки живуть слов'яни. Обчислити кількість перекладів, назвати імена перекладачів, простудіювати відзиви критики, щоб установити, як у різних слов'янських країнах сприйняли і зрозуміли поета, що є нашою гордістю перед усім світом, —

це завдання особливої і дуже кропіткої роботи. У ній, безперечно, найбільше місце повинен зайняти розділ про Шевченка в Росії. Найближчим, найріднішим виявився Шевченко все-таки східнослов'янським читачам — російським і білоруським. В російській літературі він став своїм, в історії російського визвольного руху він займає почесне місце. Революційні демократи 60-х років були прямими попередниками третього, пролетарського, етапу російського визвольного руху, який став рухом світового значення. Ім'я Шевченка історія поставила поряд з іменами Чернишевського і Добролюбова, Щедрина і Некрасова — усіх тих, хто виховав не одне покоління революціонерів у Росії.

Ми живемо в епоху, яка здійснила мрії декабристського товариства «Об'єднаних слов'ян», мрії Герцена та інших діячів російської революції. Союз Радянських Соціалістичних Республік розв'язав проблему слов'янської співдружності, яка була нездійсненою мрією аж до 1917 р. Ця мрія здійснилася в формах, які могли тільки неясно розрізнити наші попередники. Союз слов'янських народів, говорив товариш Сталін, — це не царський великодержавний панславизм, це союз рівних слов'янських держав. Радянський Союз якраз і стоїть на сторожі такого союзу.

Мрія Шевченкова збулась, хоч її здійснення перевершило всі думи і сподівання і його, і його однодумців. Але здійсненню справи слов'янського єднання на основах рівності, демократії й прогресу він сприяв ділом свого життя: здалека, через десятки років ми чуємо його голос, і чуємо виразно. Ми не забудемо про те, що обережно й несміливо розпочату попередниками Шевченка справу зближення української літератури з іншими літературами слов'янства він продовжував не перекладами, не абстрактними міркуваннями, а художніми творами, якими українська література відкрила собі шлях до всіх інших слов'янських народів. Найвизначніші поети Радянської України П. Г. Тичина, М. Т. Рильський, М. П. Бажан, А. С. Малишко продовжують велику справу Шевченка. І що день споконвічна мрія слов'янства все ближча до здійснення: все ясніше ми бачимо ту нерозмежовану од моря до моря слов'янську землю, про яку ще на початку свого творчого шляху мріяв наш великий поет.

П Р И М І Т К И

(до стор. 7). Стаття В. І. Леніна «До питання про національну політику», уривок з якої подається, була написана в 1914 році. В цей час, в зв'язку з 100-річчям народження Т. Г. Шевченка, царський уряд прийняв ряд особливо жорстоких заходів, забороняючи вшановувати пам'ять геніального поета. Уривок наводиться за виданням: В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 196.

(до стор. 8). Редакційна стаття «Кріпосники і Шевченко» була опублікована в більшовицькій газеті «Путь правды», № 16, від 18 лютого 1914 року, стор. 1, звідки її й подаємо в перекладі.

(до стор. 10). Стаття «Пам'яті Т. Г. Шевченка» була надрукована в більшовицькій газеті «Путь правды», № 21, від 25 лютого 1914 року, стор. 1. Підписана ініціалами В. М.

В статті «Робота тов. Молотова в «Правде» (див. газ. «Правда» від 12.ІІ.1940 р.) доводиться, що цю статтю про Т. Г. Шевченка написав В. М. Молотов. Третій рядок в епіграфі («що проклену самого бога») відсутній тому, що автор користувався празьким виданням «Кобзаря» (1876, т. II, стор. 99—104), де цей рядок опущено. Стаття подається в перекладі з деяким скороченням.

(до стор. 14). «Великий син українського народу» — передова стаття газети «Правда» від 6 березня 1939 року. Стаття подається в перекладі.

(до стор. 19). Промова М. С. Хрушова на відкритті пам'ятника Т. Г. Шевченкові в Києві подається за газетою «Пролетарська правда» від 8 березня 1939 року.

(до стор. 25). Відгук на вихід «Кобзаря» 1840 року подається в перекладі за журналом «Современник», т. XIX, 1840, стор. 143.

(до стор. 26). Рецензія на «Кобзар» була надрукована без підпису в журналі «Отечественные записки», т. X, 1840, стор. 23—24, звідки вона й подається в перекладі і з незначними скороченнями.

Деякі радянські вчені, зокрема В. С. Спиридонов, доводять, що ця рецензія належить В. Г. Белінському.

(до стор. 28). Висловлення Герцена про Шевченка, записане в «Воспоминаниях» К. Юнге, подається в перекладі за книгою: А. И. Герцен. Полное собрание сочинений и писем, т. XXII, Л.—М., 1925, стор. 129.

(до стор. 29). Уривок із рецензії М. Г. Чернишевського «Нові періодичні видання» (на журнал «Основа»), в якому йде мова про Шевченка, подається за книгою: М. Г. Чернишевський. Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1951, стор. 253.

(до стор. 30). Уривок із статті М. Г. Чернишевського «Національна безтактність», в якій він різко критикує галицьких реакціонерів і їхній орган — газету «Слово», подається за книгою: М. Г. Чернишевський, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1951, стор. 289—290.

(до стор. 32). Рецензія М. О. Добролюбова на «Кобзар» Т. Г. Шевченка подається з незначним скороченням за книгою: М. О. Добролюбов, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950, стор. 452—461.

(до стор. 41). Промова М. С. Курочкіна над могилою Т. Г. Шевченка подається в перекладі з журналу «Основа», 1861, березень, стор. 14—15.

(до стор. 42). Уривок із спогадів Л. М. Жемчужникова подається в перекладі з журналу «Основа», 1861, березень, стор. 19—21.

(до стор. 45). Відзив М. О. Некрасова про твори Т. Г. Шевченка є витягом із постанови Харківської судової палати від 20 березня 1871 року в справі позову книготорговця Лисенка до книготорговця Кожанчикова про «права» на видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка. Подається в перекладі за книгою: Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах, Київ, Держполітвидав, 1950, стор. 256—257.

(до стор. 47). Стаття І. І. Манжури «XXV роковини смерті Т. Г. Шевченка» подається в перекладі, скорочено, за книгою: Іван Манжура, Вибрані твори, Держлітвидав України, 1950, стор. 293—299.

(до стор. 51). Стаття Івана Франка «Темне царство» вийшла окремим виданням у Львові в 1914 році, звідки й подається із скороченнями.

(до стор. 67). Уривки із статті Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» подаються за виданням: Іван Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950, стор. 283—302.

(до стор. 88). Стаття Івана Франка «Тарас Шевченко» наводиться за виданням: Іван Франко, Літературно-критичні статті, Держлітвидав України, 1950, стор. 431—437.

(до стор. 95). Стаття Павла Грабовського «Пам'яті Т. Г. Шевченка» подається скорочено і в перекладі з книги: Павло Грабовський, Вибрані твори, Держлітвидав України, 1949, стор. 305—311.

(до стор. 101). Уривок з промови В. С. Стефаніка на шевченківському святі в Коломиї в 1901 році подається за чорновим автографом, який зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

(до стор. 102). Уривок з промови В. С. Стефаніка на шевченківському святі в с. Русові 10 травня 1914 року подається за першодруком з газети «Громадський голос», 1914, № 20.

(до стор. 103). Стаття С. В. Васильченка «З приводу брошури «Шевченків «Кобзар» на селі» подається в перекладі за книгою: М. Грудицька, В. Курашова, Степан Васильченко. Статті та матеріали, вид. АН УРСР, 1950, стор. 308—310.

(до стор. 106). Лист К. С. Станіславського українському вченому А. Кримському подається за статтею О. Є. Корнійчука «Театр-прапорносець», в якій цей лист наводиться, із збірника «МХАТ і українська театральна культура», вид. АН УРСР, 1949, стор. 139—140.

(до стор. 108). Рецензія Плеханова на женецьке видання творів Шевченка (1890 р.), в яке увійшли заборонені в Росії поезії. Подається в перекладі за книгою: Г. В. Плеханов. Сочинення, т. IV, Москва, стор. 313.

(до стор. 109). Уривок із праці А. В. Луначарського «Великий народний поет» подаємо за виданням 1917 року, Полтава.

(до стор. 113). Уривок із лекцій М. Горького, читаних в капрійській робітничій школі, який стосується Т. Г. Шевченка, подається в перекладі за виданням: М. Горький, История русской литературы, М., 1939, стор. 188—189.

(до стор. 115). Уривок із статті М. Горького «Про російську інтелігенцію і національні питання» подається в перекладі за книгою: М. Горький, Материалы и исследования, т. 1, Л., 1934, стор. 70.

(до стор. 116). Привітання М. Горького в зв'язку з відкриттям пам'ятника Т. Г. Шевченкові в м. Харкові подається в перекладі з газети «Правда» від 24 березня 1935 року.

(до стор. 117). Стаття акад. О. Є. Корнійчука «Тарас Григорович Шевченко» подається за книгою: Тарас Шевченко, Повна збірка творів в трьох томах, т. 1, Держлітвидав України, 1949, стор. 5—19. Для даного видання автор переглянув статтю.

(до стор. 136). Стаття П. Г. Тичини «Сила Кобзаря» подається за книгою: Павло Тичина. В армії великого стратега, «Радянський письменник», 1952, стор. 110—123. Для даного видання автор статтю переглянув.

(до стор. 150). Виступ П. Г. Тичини на урочистому відкритті Державного музею Т. Г. Шевченка в м. Києві 24 квітня 1949 року подається за книгою: Павло Тичина. В армії великого стратега, вид. «Радянський письменник», 1952, стор. 348—351. Для даного видання автор переглянув свій виступ.

(до стор. 155). Стаття О. Гаврилюка «Пани і паничі над «Кобзарем» подається скорочено за книгою: О. Гаврилук, Вибрані твори, вид. «Радянський письменник», 1949, стор. 183—200.

(до стор. 170). Промову О. М. Толстого на VI Пленумі Правління Спілки радянських письменників Союзу РСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка, подаємо в перекладі з «Литературной газеты» від 10 травня 1939 р.

(до стор. 174). Стаття Максима Рильського «Поетика Шевченка» була виголошена як доповідь на VI Пленумі Правління Спілки радянських письменників СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Для цього збірника автор її переробив.

(до стор. 190). Доповідь Якуба Коласа була зроблена на VI Пленумі Правління Спілки радянських письменників СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Подається в перекладі. Для даного збірника автор її переробив. Доповідь подається в перекладі.

(до стор. 202). Доповідь Алію Мірцхулава (Машашвілі) була зроблена на VI Пленумі Правління Спілки радянських письменників СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Доповідь подається скорочено, в перекладі. Автор переглянув її для цього збірника, зробивши численні додатки і поправки.

(до стор. 210). Промова Абдильди Тажибаєва була проголошена на VI Пленумі Правління Спілки радянських письменників СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Подається скорочено, в перекладі. Автор переглянув промову для даного збірника.

(до стор. 214). Стаття О. І. Білецького «Шевченко і слов'янство» опублікована в журналі «Радянське літературознавство», № 16, 1952, стор. 3—12. Автор переглянув її для цього збірника.

З М І С Т

Від упорядників	3
---------------------------	---

Р О З Д І Л І

В. І. Ленін. Із статті «До питання про національну політику» Кріпосники і Шевченко. Редакційна стаття з більшовицької газети «Путь правды»	7
Пам'яті Т. Г. Шевченка. Із статті більшовицької газети «Путь правды»	8
Великий син українського народу. Передова «Правды»	10
М. С. Хрущов. Промова на відкритті пам'ятника Т. Г. Шевченкові в м. Києві	14
	19

Р О З Д І Л І І

«Кобзар» Т. Шевченка. Відгук на вихід «Кобзаря» 1840 року, вміщений у журналі «Современник»	25
«Кобзар» Т. Шевченка. Рецензія журналу «Отечественные записки» на «Кобзар» 1840 року	26
О. І. Герцен. Висловлення про Т. Г. Шевченка	28
М. Г. Чернишевський. Нові періодичні видання	29
М. Г. Чернишевський. Національна безтактність	30
М. О. Добролюбов. «Кобзар» Тараса Шевченка	32
М. С. Курочкін. Промова над могилою Т. Г. Шевченка	41
Л. М. Жемчужников. Спогади про Т. Г. Шевченка	42
М. О. Некрасов. Відзив про твори Т. Г. Шевченка	45
І. І. Манжура. XXV роковини смерті Т. Г. Шевченка	47
І. Я. Франко. Темне царство	51
І. Я. Франко. Із секретів поетичної творчості	67
І. Я. Франко. Тарас Шевченко	88
П. А. Грабовський. Пам'яті Т. Г. Шевченка	95
В. С. Стефанік. З промови на шевченківському святі в Коломиї в 1901 році	101
В. С. Стефанік. Промова на шевченківському святі в с. Русові 10 травня 1914 року	102
С. В. Васильченко. З приводу брошури Грінченка «Шевченків «Кобзар» на селі»	103

К. С. Станіславський. Лист українському вченому А. Кримському	106
Г. В. Плеханов. Рецензія на женецьке видання творів Шевченка «Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії» .	108
А. В. Луначарський. Із статті «Великий народний поет».	109

РОЗДІЛ ІІІ

О. М. Горький. Уривок з «Лекцій про російську літературу»	113
О. М. Горький. Із статті «Про російську інтелігенцію і національне питання»	115
О. М. Горький. Привітання зв'язку з відкриттям пам'ятника Т. Г. Шевченкові в м. Харкові	116
О. Є. Корнійчук. Тарас Григорович Шевченко	117
П. Г. Тичина. Сила «Кобзаря»	136
П. Г. Тичина. Виступ на відкритті Державного музею Т. Г. Шевченка в м. Києві	150
О. Я. Гаврилук. Пани і паничі над «Кобзарем»	155
О. М. Толстой. Промова на VI Пленумі Правління СРП СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка	170
М. Т. Рильський. Поетика Шевченка	174
Я. Колас. Доповідь на VI Пленумі Правління СРП СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка	190
А. Мірцхулава (Машашвілі). Доповідь на VI Пленумі Правління СРП СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка	202
А. Тажибаєв. Доповідь на VI Пленумі Правління СРП СРСР, присвяченому 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка	210
О. І. Білецький. Шевченко і слов'янство	214
Примітки	230

Редактор *В. Белова*
Художник *М. Шаншейн*
Техн. редактор *Л. Казиміренко*
Коректор *Т. Дорохова*

Т. Г. Шевченко в критике. Сборник
(На українском языке)

БФ 04264. Здано на виробництво 6/VI 1953 р. Підписано до друку 29/VIII 1953 р. Формат паперу $84 \times 108^{1/32}$. Папер. арк. 3,69. Друк. арк. 12,095 + 4 вкл. Обліково-видавн. арк. 10,657. В друк. арк. 68 000 зн. Зам. № 4801. Тираж 10 000.

Надруковано з матриць Книжково-журнальної фабрики Головидаву Міністерства культури УРСР. Київ, вул. Воровського, 24, в Одеській обласній друкарні, вул. Пушкінська, 32.

с крб. 40 коп.